

ENKLITIKE,

*osobito njihov namještaj u staroslovenskome jeziku
s obzirom na ostale slavenske jezike*

IZVORI I LITURATURA

(Prema pokraćenjima u zagradama citiram.)

1. Assemanovo izborno evanjelje. Izdao I. Crnčić. Rim 1878. (Assem.)
2. Bečki listovi. U djelu »Glagolitica« od V. Jagića. Denkschr. der Akad. in Wien. Phil.-hist. Cl. Bd. XXXVIII (1890). (Bečki l.)
3. Berneker E., Die Wortfolge in den slavischen Sprachen. Berlin 1900. (Berneker, Wortfolge)
4. Brugmann K., Kurze vergl. Grammatik der indogerm. Sprachen. 1902-4. (K. v. Gr.)
5. Brugmann-Delbrück, Grundriss der vergl. Grammatik der indogerm. Sprachen. Osobito »Vergl. Syntax der indogerm. Sprachen« III (1900). (Delbrück, Vergl. Syntax)
6. Daničić D., Istorija oblika srb. ili hrv. jezika. Biograd 1874. (Istorija obl.)
7. Euchologium. Glagolski spomenik Sinai-brda. Izdao L. Geitler. Zgb. 1882. (Euch.)
8. Frizinški spomenici. Izdao B. Kopitar u djelu »Glagolita Clozianus...«. Beč, 1836. (Friz. sp.)
9. Gebauer J., Historická mluvnice jazyka českého. Prag - Beč, 1894-1898. (Hist. mluvnice)
10. Gebauer, Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. Prag 1902. (Mluvnice)
11. Glagolita Clozianus. Jedan dio u izdanju B. Kopitara »Glagolita Clozianus...« Beč 1836, a drugi u izdanju Miklosichevu u »Denkschr. der Akad. in Wien.« Phil.-hist. Cl. Bd. X (1860) (Cloz.)
12. Hilandarski ulomak. Izdao V. Jagić u djelu »Specimina linguae palaeosl. 1832. (Hil. u.)
13. Husi Jana, Sebrané spisy české. Dil. II. Postila, z rukopisu na papíře ve fol. z roku 1414. Izdao K. J. Erben, Prag 1866. (Postila)
14. Ivanov M., Синтаксисъ на българския езикъ. Plovdiv 1905. (Синтаксисъ)
15. Kalina A., Historia języka polskiego. T. 1. Lavov 1883. (Historia jęz. pol.)
16. Kijevski listovi. Izdao V. Jagić u djelu »Glagolitica«. Denkschr. der Akad. in Wien. Ph.-hist. Cl. XXXVIII (1890) (Kij.)
17. Košutić R., Gramatika poljskoga jezika. Biograd 1898. (Košutić)
18. Krasnowolski A., Systematyczna składnia języka polskiego. Varšava 1897. (Krasnowolski)

19. Lah I. Mojster Roba. Zabavna knjižnica Matice slov. 24. 1912. (Lah)
20. Mačedonski glagolski list. Izdao V. Jagić u djelu »Specimina...«. 1882. (Mač. gl. I.)
21. Maretić T., Gramatika i stilistika hrv. ili srb. knjiž. jez. Zgb. 1899. (Gram. i stil.)
22. Maretić T., Jezik slavonskijeh pisaca. »Rad« 180. (Jezik)
23. Marijansko evanđelje. Izdao V. Jagić u djelu „Маринское четвероевангеліе“. СПб. 1883. (Map.)
24. Meillet A., Recherches sur l'emploi du génitif – a causatif en vieux-slave. Paris 1897. (Recherches)
25. Miklosich F., Monumenta serbica. Beč 1858 (Ms.)
26. Miletić Lj., Das Ostbulgarische Schr. der Balkankommission. Beč 1903. (Miletić)
27. Mucke K. Z., Historische und vergl. Laut- und Formenlehre der niederserbischen Sprache. Leipzig 1891. (Mucke).
28. Murko M., Enklitike v slovenščini. Letopis Matice slov. 1391, 1392. (Murko I, II i str.)
29. Nehring W., Altpolnische Sprachdenkmäler. Berlin 1886. (Sprachd.)
30. Nehring W., Psalterium Florianense. Posnaniae 1883. (Ps. flor.)
31. Chronica Nestoris. Izdao Miklosich. Beč 1860.
32. Ogonovskij O., Грамматика руского языка. Lavov 1889. (Gramatika)
33. Ogonovskij O., Хрестоматія староруска. Lavov 1881. Otud su uzeti osobito ulomeci iz ljetopisa Volińsko-galičkoga iz 13. v. (Vol.-gal. ljet.)
34. Praški fragmenti. U djelu »Glagolitische Fragmente« od K. A. C. Hüflera i P. J. Šafarika. Prag 1857. (Praški fr.)
35. Psalterium, glagolski spomenik Sinai-brda. Izdao L. Geitler. Zgb. 1883. (Ps. sin.)
36. Psalorum fragmentum Slucense. Izdao Jagić u djelu »Specimina...«. (Ps. sl.)
37. Rječnik hrv. ili srb. jezika Jugoslav. akad. (osobito riječi: *biti, hotjeti, ja, jesam*). (Akad. rj.)
38. Savina knjiga. Izdao I. I. Sreznevskij u djelu „Древніе слав. пам.“ СПб. 1868. (Sav.)
39. Sobolevskij A. I., Лекции по истории русского языка⁴. Moskva 1907. (Leke.⁴)
40. Suprasalski rukopis. Izdao S. Severjanov u izdanju „Памятники старослав. языка. Томъ II, вып. I. СПб. 1904. (Supr.)
41. Šurmin D., Hrvatski spomenici. Monum. historico-jurid. Vol. VI. Jugoslav. akad. Zgb. 1898. (Hs.)
42. Undolskoga ulomak evanđeoskih čitanja. Izdao Jagić u djelu »Specimina...« (Und. u.)
43. Vondrák W., Altkirchenslavische Grammatik.³ Berlin 1912. (Aksl. Gr.)
44. Vondrák W., Vergl. slav. Grammatik. I. II. Göttingen 1906, 1907. (Vergl. sl. Gr.)
45. Vramec A., Postilla na vsze leto po nedelne dni. Varaždin 1586. (Post.)
46. Weigand G., Bulgarische Grammatik. Leipzig 1907. (Weigand)
47. Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349 i 1354. Izdao St. Novaković, Biograd 1898. (Duš. i broj članka)
48. Zima L., Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine. Zgb. 1887.
49. Zografsko evanđelje. Izdao V. Jagić pod natpisom »Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus.« Berlin 1879. (Zogr.)

Primjere iz grčkoga Novoga Zavjeta navodim po Tischendorfovu izdanju god. 1904.

DVIJE TRI NAPRIJED

U ovoj sam radnji sve staroslovenske primjere transkribirao latinskim slovima. Držim, da sam to smio učiniti iz ova dva uzroka:

1) ovo je od najveće česti sintaktička radnja, u kojoj ne odlučuju ništa pisarske tačnosti u starim spomenicima, koje se u latinskoj transkripciji ne vide;

2) transkribirajući staroslov. primjere povao sam se za slavističkim uglednicima Vondrákom (v. Vergl. sl. Gr.) i Leskienom (v. Grammatik der altbulg. Sprache. 1909).

Navodeći primjere iz staroslov. Evandeljā nijesam se obazirao na sitnije razlike, koje u mome pitanju nijesu bile odlučne. Proučavajući enklitike u staroslov. Evandeljima uvjerio sam se, da se u izučavanju jezika tih Evandelja ne možemo sasvim pouzdati u Jagićevo izdanje Marijanskoga Evandelja, jer u njegovu izdanju nijesu veoma često spomenute značajne razlike, koje dolaze u tekstu pojedinih Evandelja. Pogotovu se ja nijesam mogao pouzdati u njegovo izdanje, u kome su često propuštene razlike u namještanju riječi. Evo nekoliko primjera za moje tvrdnje: u Zogr. čitamo: i v̄b devetōjō že godinō v̄bz̄pi. Is. marc. 15.34 – u Mar. nema že, ali u Jagića to nije zabilježeno; – u Zogr. čitamo: v̄b p̄tōe že na des̄ete l̄to. luc. 3.1 – u Mar. nema že, ali u Jagića to nije zabilježeno; – u Assem. čitamo: v̄bz̄ljubiši iskr̄n̄ēago svoego ēko i sam̄ō s̄e. marc. 12.31 – u Zogr. ... podruqa svoego ēky sam̄ō s̄e – i u Mar. ... ēko sam̄ō sebe –, ali Jagić bilježi samo razliku između iskr̄n̄ēago i podruqa, a o razlici (i) sam̄ō s̄e i sam̄ō sebe – ništa; – u Mar. čitamo: k̄bto s̄e prikosnō s̄e m̄b̄n̄ē. marc. 5.31, a u Zogr.: k̄bto s̄e prikosnō m̄b̄ē (bez drugoga s̄e), ali u Jagića nije naznačena razlika; – u Mar. čitamo: dobro bi emu bylo, ašte ne bi rodil̄b s̄e čl̄v̄kot̄b. marc. 14.21, a u Zogr. dobr̄ēe emu bi bylo, ašte ne bi rodil̄b s̄e čk̄ō t̄ō –, ali u Jagića nije naznačena ni jedna razlika (!); – u Mar. čitamo: i dr̄b̄zaachō i, da ne bi ot̄š̄el̄ō ot̄b nich̄ōb. Mc. 4.42. a u Zogr.: i dr̄b̄zaachō i, da bi ne oš̄l̄ō ot̄b nich̄ōb –, ali u Jagića nije naznačena razlika; – itd.

I. UVOD

1. POSTANJE ENKLITIKĀ

Kao što se različne vrste rečenica različno izgovaraju (drukčije se izgovara na pr. izjavna rečenica: *otac je došao*, a drukčije upitna: *otac je došao?*), tako se različno izgovaraju i pojedini rečenični dijelovi; neke se riječi u rečenici izgovaraju slabijom silom, te se take riječi prislanjaju ili naslanjaju na druge riječi, koje dolaze iza njih ili koje stoje ispred njih. Te tako slabijom silom izgovarane riječi zovemo *proklitikama* i *enklitikama*. Uzrok je po tome postanju proklitika i enklitika rečenični akcentat.

I proklitikā i enklitikā bilo je već u indoevr. prajeziku (v. na pr. Brugmann, K. v. Gr. 55), no ima i proklitikā i enklitikā, koje su postale tek u odjelitom životu pojedinih indoevr. jezika (često i veoma kasno). Tako je na pr. u grč. jeziku pored starijih enklitika *pe, se* postala i mlada *αὐτοῦ* (ispor. *κόμῃ γὰρ αὐτοῦ*; v. Brugmann, Gr. Gr.³ § 146 i K. v. Gr. 60). Tako su i u slav. jezicima postale neke riječi enklitične, koje su još u staroslov. jeziku bile samo ortotoničke. No kadšto svojim očima gledamo, kako koja riječ danas postaje proklitika ili enklitika. U nas su na pr. prijedlozi kao: *na, od, u* itd. odvajkada proklitike, ali prijedlozi kao: *blizu, nasred* i dr. nijesu još svuda proklitike, jer se na pr. mjesto *blizusèla* govori obično *blizu sèla*, a mjesto »nasrecèla« (tj. *nasred sèla*) trebalo bi da po Vukovu akcentu govorimo *nasrèd sèla*. Tako je nekad zacijelo i prijedlog *među*, koji je upravo gen. lok. du. od imenice *meda*, imao svoj akcentat, jer sam za to našao potvrdu u staroslov. jeziku, i to u primjeru *meždju že simž* molèeachq i nčeniçi ego. jov. 4.31 Asem. Zogr. Mar., gdje se enklitična partikula *že* mogla uklopiti između *meždju* i *simž* samo onda, dok se gen. lok. du. *meždju* nije sasvim prislonio na iduću riječ, tj. dok nije postao prava proklitika. Danas je naš prijedlog *među* prava proklitika, te se za to ne može reći na pr.: *među se time* predomislio —, premda se govori gdješto na pr.: *nasred ga je gòrè* sustigao (v. o takim primjerima dalje na str. 113). Tako je zacijelo mlada naša proklitika *čelo*, kad se kaže *čelo glávè, čelo nògū* i dr.

Proklitikom ili enklitikom postaje obično riječ, koja dolazi s drugom riječju često u jačoj svezi. Tako je na pr. u grč. jeziku postalo $\Delta\acute{\iota}\omicron\sigma\kappa\acute{\omicron}\upsilon\upsilon\omicron\iota$ od $\Delta\acute{\iota}\omicron\zeta\text{-}\text{Κοῦ}\rho\omicron\iota$, u lat. *decémviri* od *dècem + viri*, u nas *dvjèsta* od *dvije + stà, četirèšet* od *čètiri + dèšèt* i dr. U nas dolazi često na pr. sveza: *dòbar + dān, dōbro + vèčēr, dōbro + jūtro*, i zato se prva riječ prislanja na drugu, te se govori: *dobardān, dobarvèčēr, dobrojūtro*, gdje je *dobar* i *dobro* proklitika. U novijem se štokav. govoru akcentat $\hat{\text{~}}$ i ~ pomiče u pomenutim primjerima, te se govori: *dobārdān, dobārvečēr, dobrōjūtro*, gdje su imenice *dan, večer* i *jutro* na oko enklitike. Tako se često govori i sveza *lāku + nōc*, te zato prva riječ obično gubi svoj akcentat, te se govori *lakunōc*, gdje je *laku* proklitika. U novijem se štokav. govoru može i tu akcentat pomaći, te se govori *lakūnōc*, gdje je imenica *noć* na oko enklitika. Često dolazi i sveza *jèdan + pūt*, i zato prva riječ može postati proklitika, te se govori obično *jèdampūt*, koje u novijem štokav. govoru bude *jèdāmpūt*, gdje je imenica *put* na oko enklitika. No u svezi *jèdan + pūt* može se i drugo dogoditi, tj. druga se riječ može nasloniti na prvu, te se onda govori *jèdāmpūt* ili *jèdāmpūt* (dijalektički od *jèdan + put*), na pr. u Slav. Posavini. — Tako je i u polj. jeziku od sveze: *dōbra + nōc* postalo *dobranōc*, koje se po poljskom akcenatskom zakonu, po kome je naglašen drugi slog od kraja riječi, mijenja u *dobranōc*, gdje je imenica *noć* na oko enklitika kao i naše imenice *dan, večer, jutro, noć* u takim primjerima.

Tako se i u staroslov. jeziku pokazna zamjenica *i, ja, je* upotrebljava enklitički uz pridjeve za tvorbu određenoga oblika; ispor. na pr.: *novō + i > novōi - (novyi), nova + ja > novaja, novo + je > novoje*. Nkad je zacijelo ta zamjenica i u svezi na pr. *novo + je* imala svoj akcenat, ali baš radi toga, što je ta sveza postala česta, izgubila je zamjenica svoj akcenat. Da je u staroslov. jeziku zamjenica *i, ja, je* u pomenutoj svezi bila doista enklitična, dokazuje i to, što imamo na pr. instr. sing. m. i n. *novy-jimb* mjesto *novomb-jimb*. Da se još u doba staroslov. jezika *-jimb* osjećalo kao osobita cjelina, ne bi mogao instr. *novomb* ustupiti obliku *novy*. Zamjenica *i* u rečenoj svezi osjećala se već u ono doba samo kao nastavak, kao što i Bugari danas svoj član *tō* - *to* - *ta* osjećaju samo kao nastavak (ispor.: „Днесъ членътъ се хваща като приставка”. Ivanov, Синтаксисъ, str. 30).

Na primjere kao *novōi - novoje - novaja*, gdje je zamjenica *i* enklitički prionula k pridjevu, nalik su primjeri sa zamjenicom *tō, to, ta*, koja je enklitički prionula k imenicama, pridjevima i nekim zamjenicama u bugarskom jeziku, te se govori na pr.: *нѡжѣтъ, месѡто, женѡта, слѡбнятъ - слѡбото - слѡбата, мѡятъ - мѡето - мѡята* i dr. - Tako se enklitičko naslanjanje zamjenice *tō* na prednju imenicu može potvrditi već primjerima iz staroslov. jezika, u kome nalazimo na pr.: *rabotō* mat. 18.26, 24.48, *rabot* mat. 18.28, *klevrētōtō* mat. 18.29, *učēnikōtō* jov. 21.23 u Asem; - *rabotō* luc. 12.43 u Zogr. - *rabotō* mat. 18.26, 28, *domotō* marc. 3.25, *človēkotō* marc. 14.21 u Mar. U svima se tima primjerima zamjena poluglasa *ѡ* vokalom *o* može razumjeti samo tako, ako kažemo, da je zamjenica *tō* enklitički prionjela uz prednju imenicu, pa je onda na pr. od **rābōtō*, kad je krajnji poluglas otpao, postalo *rabot* od *rabōt*, gdje se *ѡ* našlo u zatvorenom slogu. - Zamjenica *tō*, koja se tako enklitički upotrebljavala kao član već u staroslovenskom jeziku, upotrebljavala se kao član veoma često i u staroruskom jeziku, kako se danas upotrebljava u bugarskome: ispor. na pr. ove staroruske primjere: не могуће сняти гривны, и усѣкнуша главу его, и тако сняша гривну ту; смердовъ жалуете и ихъ конни, а сего не помышляюще, аже на весну начнетъ смердъ тотъ орати лошадыю тою, и прихавъ половчинъ ударить смерда стрѣлою и поиметъ лошадыю ту i dr. (v. Sobolevskij, Leks.¹ 228). Po svjedočanstvu Sobolevskoga govorila se tako zamjenica *tō* još u 18. v., a danas je od te porabe ostalo u književnom ruskom jeziku samo nepromjenljivo enklitičko *to* (v. Sobolevskij, o. c. 227-28).¹ Na to rusko *to* nalik je staroslov. *to* u upitnoj zamjenici *kōto*, gdje je *to* enklitički prionulo k zamjenici *kō* (ispor. gen. *kogo*) prema zamjenici *čbto*. Da *to* u zamjenici *kōto* ne stoji prema *čbto*, trebalo bi da se govori **kōtō*.

¹ Prema tome ne treba ni u današnjem bugarskom članu nazirati tudinski utjecaj, na pr. albanski (u albanskom jeziku ima postpozitivni član *-u* ili *-i* za m. sg., *-a* ili *-ja* za f. sg., *-te* za n. sg. i *-te* za pl., na pr. *guri* 'taj kamen': *gur* 'kamen', *miku* 'taj prijatelj': *mik* 'prijatelj' i dr. (ispor. G. Meyer, Kurzgefasste albanesische Grammatik. 11/12).

Na primjere kao: *rabotō, učenikotō, domotō* i dr. u staroslov. jeziku posve su nalik take imenice sa zamjenicom *sb*; na pr.: *mirosb* jov. 9.39, *narodosb* jov. 7.49, *obrazosb* mat. 22.20, *rodosb* mat. 24.34, *rodosb* mat. 23.36, *inoplembnikos* luc. 17.18, u Asem.; *rodosb* mat. 11.16, *narodosb* jov. 7.49, *prazdbnikost* (i *prazdbnikō sb*) jov. 7.8, *obrazosb* marc. 12.16, *rodosb* mat. 11.6, 23.36; marc. 8.12, 13.30; luc. 21.32, *narodosb* marc. 8.2; jov. 7.49, *obrazosb* mat. 22.20, *glagolosb* luc. 18.34 u Zogr. – *plodosb* Euch. 14 – i dr. – o ispred *s* u tima primjerima treba tumačiti kao *o* u *rabot(ō)*. – S tima primjerima ispor. i naše kao *ljetos, danas, večeras, zimus* i dr.

Među enklitike mogli bismo brojiti i različne naveske, kao što je na pr. u nas navesak *zi* (ispor. *njoj-zi, nje-zi-n*, itd.), ali ja o takim riječima ne kanim govoriti u ovoj radnji. Ja ću u ovoj radnji govoriti samo o takim enklitikama, koje su slobodne, tj. koje nijesu vezane na određene riječi. Danas je u rus. jeziku enklitika *сѧ* nalik na naveske, jer je vezana uvijek s glagolom, ali nekad je *сѧ* bilo slobodno i u rus. jeziku, i zato ću govoriti i o toj enklitici.

2. PROMJENLJIVOST ENKLITIKA

Iz pomenutih se primjerā kao: *dobārdān, dobārvečer, dobrōjutro* i dr. vidjelo, da neke riječi, koje su se proklitički prislonile na druge, dobivaju nanovo akcentat iz osobitih uzroka. Tako su i neki prijedlozi, koji su se nekad govorili samo proklitički, dobili nanovo akcentat. Tako se prema primjerima kao *na selō* (= *na sēlo*) govorilo nekoć zacijelo i * *na mēso*, ali je već u praslav. vrijeme proklitički prijedlog *na* u drugom primjeru dobio akcentat, jer se akcentat, kakav je imala imenica *mēso*, počeo premještati naprijed.

Tako i enklitike mogu u osobitim prilikama dobiti akcentat. To se osobito često događa enklitikama u grč. jeziku, u kome enklitike često dobivaju akcentat zbog trosložnoga akcentatskoga zakona u grč. jeziku. Iz glave o akcentu enklitikā će se vidjeti, da i u nas kadšto enklitike dobivaju akcentat, a ovdje ću spomenuti drugo. U slavenskim jezicima može često enklitika postati i ortotonička riječ. Tako je na pr. u staroslov. jeziku riječ *bo* bila enklitična, a danas je u poljskom jeziku i u ruskom jeziku (u maloruskom i bjeloruskom narječju) ortotonička riječ (ispor. na pr.: не дамъ, бо нѣтъ. Dalj. Slovar¹). – Često se ista riječ govori enklitički i ortotonički. Tako se na pr. u nas govori gen. ak. pl. *nas* i *vas* danas i enklitički, premda su se ti oblici nekad govorili samo ortotonički; ti su se oblici već u davnu počelj upotrebljavati za ortotoničke oblike u ak. pl. mjesto *ny* i *vy*, jer su ovi oblici postali i enklitički, no poslije je i oblike *nas* i *vas*, koji su zamijenili starije *ny* i *vy* stigla, da tako kažem, ista sudbina: i oni su postali i enklitični.²

¹ Ima govōrā, gdje se gen. *nas* i *vas* počinju upotrebljavati samo enklitički, a za ortotoničke gen. govore se oblici *nāsā* i *vāsā* (v. Rešetar, Der štokav. Dialekt.)

Tako je u svima slavenskim jezicima nekadašnji enklitični oblik m. ak. sg. *i* dobio uza se ortotonički gen.-ak. *jego* (*njego*), ali danas se *i* izgubilo, a od *jego* se razvio enklitički oblik *go* (*ga*). Tako se u nas u čakav. narječju govori: *sān, sī, jē, smō, stē, sū (sū)* i *čū, čēš, čē, čēmo, čēte, čē (tē)*³ mjesto: *jesam, jesī jest ... i hoću, hočeš hoće ...* Za te čakavske oblike ne možemo reći da su upravo enklitički, koji su zamijenili punije ortotoničke oblike, jer je na pr. enklitički čakav. oblik *si* postao jednako kao i ortotonički *sī*, tj. od nekadašnjega *jesī* postalo je zbog akcenta na *-i* *jsī* > *sī*; u štokav. je govoru oblik *si* postao samo enklitičan prema duljem ortotoničkom obliku *jesī*, a u čakav. se narječju (ne u cjelokupnom) izgubio uopće oblik *jesī*, te se *si* upotrebljava enklitički i ortotonički, kao što se upotrebljava na pr. gen.-ak. pl. *nas* i *vas*. Kao 2. l. *si* treba tumačiti i ostala lica prez. glagola *biti* i prez. *ču, češ, će ...* Tako se i u slov. jeziku govori *sem* u ortotoniranom položaju; na pr.: *si* mi prinesel? *sem* – *si* li sin božji? i dr. (v. Murko II, 66). Tako se i u bugarskom jeziku govori samo *сѣмѣ, цѣ, е, смѣ, стѣ, сѣ*, Bug. je *сѣмѣ* postalo od nekadašnjega **jesmь* > **jesōm* > **j'sōm* > *sōm*. – No ima i takih primjera, gdje je iskonski enklitički oblik zamijenio puniji ortotonički. Tako se na pr. u slov. jeziku govori: *mi* je pisal moj gospod; – *se* mi milo zdi⁴; – *te* pri kralju bodem zgovorila – i dr. (v. Murko I, 8/9). Tako i u bugarskom jeziku (osobito u macedonskim govorima zamjenjuju enklitični oblici punije, te dolaze i na početku rečenice; ispor. na pr.: *ми дотегна*; – *те измама* – i prema takim primjerima i: *се налюти* (v. Ivanov, Синтаксисъ. str. 75). – Slov. primjeri: *ga* vzame, *mu* reko (v. Murko I, 9) i bug. *го видохъ* (v. Ivanov, o. c. 75) mogu se dvojako tumačiti, i to: 1) za *ga, go*, možemo reći da su starinski ortotonički oblici, koji su se razvili zbog akcenta *jegō* – *jemū* kao na pr. *sī* zbog akcenta *jesī*; – 2) oblici *ga, mu, go* u pomenutim primjerima mogli su zamijeniti punije, kao što dat. *mi* zamjenjuje dulji oblik *meni* (bug. *mene*).

II. ENKLITIKE UOPĆE

1. ENKLITIKE UOPĆE U STAROSLOV. JEZIKU

A. Određivanje enklitika u staroslov. starijim i mlađim spomenicima

Vondrák uzima da su u staroslov. jeziku bile enklitične ove riječi: 1) partikule: *že, bo, li*; – 2) jednosložni zamjenični padeži: *mi, ti, si; me, te, se*; dat. i ak. pl. *ny, vy*; – 3) neodređ. zamjenica *kōto, kōtorōjō*; – 4) ak. sing. *i* (v. Aksl. Gr.³ 637) – i 5) du. *na, va* (v. o. c. 460).

³ Na pr. u Bakru.

⁴ Za namještaj: *se + mi* ispor. *zdi se mi* (v. dalje str. 125).

Vondrák veli, da se ak. *mę, tę, sę, ny* i *vy* u ortotoniranom položaju zamjenjuju genitivima *mene, tebe, sebe, nasъ* i *vasъ* (v. o. c. 460).⁵

Ja sam proučavajući enklitike u staroslov. jeziku došao do rezultata, koji se ne slaže s pomenutim Vondrákovim mišljenjem, koje će prema tome trebati da se popravi.

Vondrák nije pazio na starinu pojedinih staroslov. spomenika, a starina je staroslov. spomenika odlučna u pitanju o enklitikama u staroslov. jeziku. To će se, mislim, jasno vidjeti iz onoga, što ću dalje reći. Ja sam došao do rezultata, da su u starijim staroslov. spomenicima oblici: *mę, tę, sę, ny* i *vy* i *ortotonički* oblici, te prema tome mišljenje, da se ak. *mę, tę, sę, ny* i *vy* u ortotoniranom položaju zamjenjuju genitivima *mene, tebe, sebe, nasъ* i *vasъ*, ne vrijedi za starije staroslov. spomenike (to će se vidjeti iz primjera, što ću ih dalje spomenuti).

Vondrák, istina, veli, da od pomenutoga zamjenjivanja ima i izuzetaka i spominje dva primjera, i to: *tę molimъ*. Euch. i: *iže vy primetъ, mę priemletъ*. Zogr. No to nijesu nikakvi izuzeci, nego su to stariji ostaci, koji se mogu potvrditi obiljem drugih primjera.

Oblici *mę, tę, sę, ny, vy* itd. bili su u starijem periodu staroslov. jezika na takome stepenu razvitka, na kakome su danas naši gen. pl. *nas* i *vas*, koji mogu biti enklitični i neenklitični oblici. Tek poslije, kad su se pored ak. *mę, tę, sę, ny, vy* itd. razvili novi ak. *mene, tebe, sebe, nasъ, vasъ*, postali su prvi oblici samo enklitični.

1. Ak. *mę* i *tę* u ortotoniranom položaju

Ak. *mę* i *tę* bili su i *neenklitični* oblici u starijim staroslov. spomenicima. To dokazuje često njihov namještaj, u koji ne bi mogli nikako dospjeti, da su bili samo enklitični oblici.

a) Euch.

U Euch. čitamo na pr.: *tę poetъ slъn'ce, tę slavitъ luna*. 7 – *tę molimъ*. 14.52. 58. 59. 62. 64. 73. 80. 113 – i daždi emu šbstvovati *vъ slędъ tebe* i *tę slaviti*. 62 – *sъchran* i *mę otъ v'sechъ řečenъichъ*. 68 – *tebę* edinomu klauęti *se, tę* proslaviti, *tebę* edinomu ugodъnoa tvoriti. 75 – *pobęditelъ* est na *v'sę tvoje* i *tę samę*. 89 – i *tę*, vsemu zъlvъ vъstavitelę, dičvole! 101.

Tako u Euch. čitamo i: *prizbr*... i *na mję gręšbnaago*. 52 – i *na mę* gręšbnaago raba tvoego. 59 – *vъzbr* na *mę*. 142 – i *v'sęchъ vęrujoštiihъ vъ tę*. 63 – *prędъ tę* 77 – *vъ tę* 92 – *na tę* 136 i dr., ali ti primjeri ne treba da dokazuju, da su oblici *mę* i *tę* u ono vrijeme bili i neenklitični oblici, jer su se pomenuti ak. mogli sačuvati s prijedlogom iz starijega vremena, kao što mi govorimo još danas na pr. za *me*, za *te*, premda su ak. *me* i *te* danas samo enklitični oblici.

⁵ Tako misli i Meillet (v. Recherchers, 83 i d.).

Da su ak. *mę* i *tę* u Euch. i neenkliični oblici, dokazuje i to, što u Euch. nema ak. *mene* i *tebe*, premda ima dosta primjera, gdje bi mogli doći; ispor. na pr.: po četo *mę* ostavi. 79 – tĕm *tę* zaklinaję. 102 – poslušai našę, vę nęže denę prizovemъ *tę*. 114 – prostranilъ *mę* esi. 133 – vbselilъ *mę* esi. 134 – do kolę, *gi*, zabodeši *mę* do končca. 134 – ěko otъ vseeę pečalį izbavilъ *mę* esi. 142 – sъvlękъše so mnę čestъnoję tvoję odeždę, ejęže *mę* hč ukrasilъ. 143 – iz negože (sc. stada) *mę* ischyti pronuryvbi vragъ. 144 – nъ paky obrati *mę*, paky obnovi *mę*, paky oblęci *mę*. 144 – svĕtilomъ, imbže *mę* prosvĕti. 145 – nadъ muoębimi *tę* postavlję. 151 – i dr.

U Euch. čitamo doduše: vbzišti *mene* zablęždbšaago. 155 –, ali tu *mene* nije gen. mjesto ak. *mę*, nego je to doista gen., zavisan o glagolu *iskati*, uz koji stoji; gen. (ispor. na pr.: ištĕte že pče crstvĕ bžię i pravdy ego ... mat. 6.33 Mar.). Tako je i *tebe* u primjeru: osvĕštei ... Pavla ... *tebe* že vraždъnoęša i aplъ tvoichъ (tj. ti, koji si rasvijetlio Pavla, koji je mrzio na te i na tvoje apostole). 62/3 – pravi gen. zavisan o glagolu *vraždorati* (to se jasno razabira iz gen. pl. *apostelъ tvoichъ*).

b) Ps. sin.

Ak. *mene* i *tebe* nema ni u Ps. sin. Nalazimo doduše primjere: pridĕta, čjĕda, poslušajte *mene*. 33.12 – ěšte *mene* poslušajęši. 80.9 – vbsi iskoętei *tebe*. 39.17 – vbsĕmъ srčemъ moimъ vbziškachъ *tebe*. 118.10 – i nenavidjęštei *tebe* vbzdvigę glavę. 82.3 –, gdje oblici *mene* i *tebe* nijesu ni u jednom slučaju ak., jer su to sve gen., i to: *mene* 33.12. 80.9 je gen. zavisan o glagolu *poslušati* (ispor. na pr.: vbsĕkъ, iže estъ otъ istiny *poslušatъ glasa moego*. jov. 18.37 Mar.; ispor.: žestoko estъ slovo se, kto moęetъ *ego* (sc. slovo) *sluřati*. jov. 6.60 i: ovĕęę moję *glasa moego sluřajotъ*. jov. 10.27 Mar.); – *tebe* 39.17. 18.10 je gen. zavisan o glagolu *iskati* (ispor. na pr.: iskoętei *dęje moeje* izjĕti ję. Ps. sin. 39.15; ispor. i primjere iz Euch.); – *tebe* 82.3 je gen. zavisan uz glagol *nenavidĕti* (ispor. za to ovaj primjer: ljubei *dęę* svoję pogubitъ ję. i *nenavidĕi dęę svoeje* vъ mirĕ semъ vъ životĕ vĕčĕnĕmъ sčhranitъ ję. jov. 12.25 Mar.).

Inače u Ps. sin. dolazi veoma često ak. *mę* i *tę*. Na pr.: ěko ty, *gi*, ědinogo na urĕvanbe vbselilъ *mję* esi. 4.9 – i nakazanbe tvoę samo *mję* naučitъ. 17.36 – na mĕstĕ pastvinĕnĕ tu *mję* vbseli. 22.2 – po čĕto *mję* zaby. 41.10 – posbli svĕtъ tvoi i rĕsnoto svoję: ta *mję* nastaviste i vbvĕste *mję* vъ gorę. 42.3 – i tъ *tję* prĕpitĕetъ. 54.23 – utĕřilъ *mję* esi. 70.21. 85.17 – istaila *mję* estъ žalostъ tvoę. 118.139 – i dr.

I u Ps. sin. dolaze pomenuti ak. s prijedlogom; na pr.: na *mję* 3.2. 40.8, 104.38; *prĕdъ tę* 78.11, 87.3. 118.170 i dr.

c) *Asem. Zogr. Mar.*

Ak. *mene* i *tebe* nema gotovo ni u pomenutim evandeljima. U svima evandeljima našao sam samo ove primjere, gdje gen. *mene* dolazi mjesto ak.: i iže . . . priimeti otročę takovo edino vč imę moe, *mene* priimletč. mat. 18.5 Zogr. Mar. pored: iže ašte edino takovčich otročęčt priimeti vč imę moe, *mę* priimletč. marc. 9.37 Zogr. Mar. – i iže ašte *mene* priimletč, ne *mene* priimletč. marc. 9.37 Zogr. Mar. – pridete . . . ječi *mene*. luc. 22.52 (u Mar. nema *ječi mene*) – i *mene* vęste. jov. 7.28. *Asem. Zogr. Mar.* – Isus že včzva i reče: vęrujči vč *mę*, ne vęruetč vč *mene*, nč vč poslavčšaago *mę*. jov. 12.44 *Asem. Zogr.* – ašte *mene* izgčnaše, i vasč izdenotč. jov. 15.20 Zogr. Mar. – i *mene* edinago ostavite. jov. 16.32 Zogr. Mar.

Da ogledamo te primjere! Prema *mene priimletč*, mat. 18.5 Zogr. Mar. nalazimo *mę priimletč*, mat. 10.40 Zogr. Mar. *Asem.* (Sav. ima i tu *mene*) i *mę priimletč*. marc. 9.37 Zogr. Mar. *Asem.*, *mę priimletč*. luc. 9.48 Zogr. Mar.: – prema: i iže ašte *mene priimletč*. marc. 9.37 Zogr. Mar. ima *Asem.*: i iže *mę priimletč* (ispor. i *mę priimletč*. mat. 10.40, marc. 9.37, luc. 9.48 Zogr. Mar.): – prema: i *mene vęste*. jov. 7.28 *Asem. Zogr. Mar.* čitamo: ašte *mę* biste vędęli, i otčca moego biste vędęli : ei ěm ě řđeite. . .). jov. 8.19 *Asem. Zogr. Mar.*; – prema *ne vęruetč vč mene*. jov. 12.44 *Asem. Zogr.* čitamo *ne vęruetč vč mę*. Mar. (Ostr.)⁶ – prema i *mene edinago ostavite*. jov. 16.32 Zogr. Mar. ima *Asem.* (i Sav.) *mę edinogo*. – Iz toga se vidi, da je gen. *mene* i s t o m p o č e o z a m j e n j i v a t i a k. *mę*, kao što je i drugdje gen. sing. počeo zamjenjivati ak. sing. (na pr. u o-dekl.).

U spomenutome primjeru: pridete . . . *ječi mene*. luc. 22.52 Zogr. može se *mene* uzeti za pravi gen., a ne za gen. mjesto ak., jer bismo mjesto inf. *ječi* iza glagola *pridete* očekivali sup. *ječč*, pa doista u *Asem.* čitamo: *izidoste . . . ječč mene*; gen. pak *meno* uz sup. *ječč* stoji po pravilu, jer uz sup. dolazi obično gen. (ispor. na pr.: *pride prolitč krvč svojeje*. Cloz I, 233. Vondrák, Vergl. sl. Gr. II, 323).⁷ – Prema pomenutome primjeru iz *Asem.* *izidoste . . . ječč mene*, gdje je gen. uz sup., mogao je ostati i uz inf. *ječi*, jer je u poznijim spomenicima ostajao gen. uz inf., koji je došao na mjesto supina; ispor. na pr. *pride dęlati dęlest svojčb*. Gen. 39.11. Pent. Mih. (v. Vondrák, Vergl. sl. Gr. II, 323). – Pored svega toga, što sam rekao o gen. *mene* u primjeru: pridete . . . *ječi mene*. luc. 22.52 Zogr., dodajem i ovaj primjer: i čko na razboinika li izidete . . . *ječi mę*. mat. 26.55 Zogr. Mar., iz koga se vidi,

⁶ Za *mene* u primjeru: *ne vęruetč vč mene* jov. 12. 44 *Asem. Zogr.* mogli bismo misliti, da je nekako došlo zbeg negacije *ne*, jer je to jedini primjer u staroslav. jeziku, gdje mjesto ak. *mę* s prijedlogom dolazi gen. ak. *mene* (ispor. i: vęrujčstičč vč *mę*. mat. 18. 6 Zogr.). S prijedlozima dolaze samo i ak. *tę* i *se*.

⁷ Među gen., koji dolaze uz sup., spominje Vondrák na rečnome mjestu i ovaj primjer: *ne pridč ho pravčbnikč prizvatč nč grčšbniky*. mat. 9.13, ali taj primjer ne ide onamo, jer bi gen. *pravčbnikč* stajao u tome primjeru i uz inf., jer je naprijed zanjekan glagol *ne pridč* (ispor. za to na pr.: *ne uboi se prijęti ee, Marije, ženy tvojeje*. mart. 1.20 Mar.).

da je spomenuto moje tumačenje gen. *mene* još vjerojatnije, jer ovdje uz inf. *jeti* dolazi i ak. Za *mene* u primjeru: ... ne *mene* priemlet̃. marc. 9.37 Zogr. Mar. – možemo reći da stoji zbog negacije *ne*,⁸ kao što stoji u primjeru: gljō bo vam̃b: *ne imate vidēti mene*. mat. 23.38 Zogr. Mar., gdje gen. *mene* stoji mjesto ak. *mę* uz glagol *vidēti* zavisan o zanjekanom prez. *ne imate* (*ne imate vidēti* odgovara upravo našem zanjekanom futuru *nećete vidjeti*).⁹

Pored pomenutih već primjera, u kojima nalazimo gen. *mene*, evo još ovih: nagb̃ (se. bēchb̃), i odēste mę, bolēchb̃, i *posētiste mene* (: καὶ ἦλθατε πρὸς με). mat. 25.36 Zogr. Mar. – slušaję i vas *mene* *slušaet̃* (: ὁ ἀκούων ὑμῶν ἐμοῦ ἀκούει). luc. 10.16 Asem. Zogr. Mar. – *mene* že *nenavidit̃b*. jov. 7.7 Asem. Zogr. Mar. – čbto *mene* *istete* ubiti (: τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι). jov. 7.19 Zogr. Mar. – Ni u jednom od tih primjerā ne stoji gen. *mene* mjesto ak. *mę*, jer je tu svuda *mene* pravi gen., i to: *mene* mat. 25.36 uz glagol *posētiti* (ispor. na pr.: i ēko *posēti* gb̃ h̃b̃ *ljudiū svoich̃b̃*. luc. 7.16 Zogr. Mar.; – ispor. i ovaj primjer: i *posēti* *vinograda svoego*. Euch. 21); – *mene* luc. 10.16 uz glagol *slušati* (ispor. ovb̃cę moję *glasa moego* *slušajot̃b̃*. jov. 10.27; v. naprijed str. 69); – *mene* jov. 7.7 uz glagol *nenavidēti* (ispor.: i *nenavidei* dšę *svoje* vb̃ mirē semb̃ vb̃ životē vēčnēm̃b̃ sbchranit̃b̃ jō. jov. 12.25; v. naprijed str. 69); – *mene* jov. 7.19 uz glagol *iskati* (ispor. na pr.: obačę *istite* cęstrviē bžiē. luc. 12.31; ispor. i naprijed primjere iz Euch. i Ps. sin.).

Pored spomenutih već primjerā, u kojima dolazi ak. *mę*, u kojima ne bi ondje mogao stajati, da je od iskona bio enklitičan oblik i da je u staroslov. jeziku bio *samo enklitičan* oblik (ispor. na pr.: *mę* *priemlet̃b̃* mat. 10.40 Zogr. Mar. Asem.), evo još nekih primjera, u kojima je ak. *mę* bio ortotonički oblik: i iže *priemlet̃b̃ mę*, *priemlet̃b̃* *posblavb̃šaago* *mę* (: καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος δέχεται τὸν ἀποστεῖλαντά με). mat. 10.40 Zogr. Mar. pored: a iže *mę* *priemlet̃b̃*, *priemlet̃b̃* *posblavb̃šaago* *mę*. Asem. – a iže *mę* *priemlet̃b̃*, *ne mene* *priemlet̃b̃*, *ñb̃* *posblavb̃šaago* *mę* (: καὶ ὅς ἂν ἐμὲ δεχῆται...) marc. 9.37 Asem. pored: i iže *ašte* *mene* *priemlet̃b̃* ... Zogr. Mar. – i iže *ašte* *mę* *priemlet̃b̃*, *priemlet̃b̃* *posblavb̃šaago* *mę* (: καὶ ὅς ἂν ἐμὲ δέξῃται...) luc. 9.48 Zogr. Mar. – ošežate *mę* i *vidite*, ēko *dch̃b̃* *p̃l̃b̃ti* i *kosti* *ne imat̃b̃*, ēkože *mę* *vidite* *imōšta* (: καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα). luc. 24.39 Asem. Mar. – *ašte* *mę* *biste* *vēdēli*, i *otbca* *moego* *biste* *vēdēli* (: εἰ ἐμὲ ἴδετε, καὶ τὸν πατέρα μου ἂν ἴδετε). jov. 8.19 Asem. Zogr. Mar. – *ašte* *hogb̃* *otcb̃* *vašb̃* *bi* *byl̃b̃*, *ljubili* *mę* *biste* (... ἠγαπάτε ἂν ἐμὲ). jov. 8.42 Asem. Zogr. Mar. – *ašte* *mę* *biste* *znali*, i *otbca* *moego* *znali* *ubo* *biste* (: εἰ ἐγνώκατε ἐμὲ, καὶ τὸν πατέρα μου γνώσεσθε). jov. 14.7 Asem. Zogr. Mar. – *ašte* *mę* *izgb̃našę*, i *vy* *iždenot̃b̃* (: εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμεῖς διώξουσιν) jov. 15.20 Asem. pored: *ašte* *mene* *izgb̃našę*, i *vašb̃* *iždenot̃b̃*. Zogr.

⁸ Tako stoji gen. *mene* i u primjeru: *mene* že *ne* *vbsegda* *imate*. mat. 26.11 Zogr. Mar.

⁹ O gen. uz inf. zavisan o zanjekanom glagolu *vidi*; na pređašnjoj strani bilješku.

Mar. – έκοζε ty me posbla vb (vesb) mirb. i azb posblachb je vb (vesb) mirb (καθός έμε απέστειλας εις τον κόσμον, κατά απέστειλας αυτούς εις τον κόσμον). jov. 17.18 Asem. Mar. (Zogr. nema toga) – i vzbzljubilb je jesí. έκοζε i me vzbzljubi (: καί ήγαπησας αυτούς καθός έμε ήγάπησας). jov. 17.23. Asem i: ... i me vzbzljubilb esi. Mar. (Zogr. nema toga). – Iz tih se primjera vidi, da je ak. me bio i ortotonički oblik.

S prijedlozima dolazi me dakako veoma često; na pr.: za me mat. 17.27, vō me mat. 18.21 i dr.

Gen. tebe dolazi mjesto ak. te samo jedan put, i to u primjeru: se že estb věčbnj životb. da znajotb tebe edinogo istinōnago ba (: ίνα γινώσκουσιν σε τον μόνον αληθινόν θεόν). jov. 17.3 Zogr. Mar. Tu može biti gen. tebe mjesto ak. te poradi gen. ak. edinogo istinōnago ba. Da je to moguće, dokazuje to, što u Asem. čitamo: da znajotb te edinogo istinōnago ba, gdje gen. ak. edinogo... nije utjecao na starije stanje.

Gen. tebe nalazimo u još nekoliko primjera, ali ni u jednome ne stoji mjesto ak. te; to su: έko vsi istotb tebe. marc. 1.37 Zogr. Mar. – se mati tvoē i bratič tvoē i sestry tvoje vbnē istotb tebe. marc. 3.32 Zogr. Mar. – se otečb tvoj i azb skrbbēšta iskaachovē tebe. luc. 2.48 Zogr. Mar. – kto tebe isterb ubiti. jov. 7.20 Zogr. Mar. – nynē iskaachq tebe kame-niemb pobiti Ijudei. jov. 11.8 Zogr. Mar. – Tu svuda stoji gen. tebe uz glagol iskati (v. za tako slaganje naprijed).

U primjerima: da ne prēlastv tebe sqdii. mat. 5.25 Zogr. Mar. – ni azl. tebe osqđdajo. jov. 8.11 Zogr. Mar. – otbče pravedbnj, mirb tebe ne pozna. jov. 17.25 Zogr. Mar. – stoji gen. tebe zbog negacije ne i ni.

No u Evand. ima i takih primjērā, gdje te dolazi na istaknutome mjestu, dakle kao ortotonički oblik. Ispor.: ne podobaše li i tebe pomilovati klevrēta tvoego, έko i azb te pomilovachb (:...ός καθός σε ήλέςασ). mat. 18.33 Asem. Zogr. Mar.

d) Ostali glagolski staroslov. spomenici

Ak. mene i tebe ne dolazi ni u Kij. ni Glag. mać. I. U Cloz. čitamo: da s̄bmiritb nebskaē i zembskaē, i da te druga stvoritb ajlmb i da te privedetb kb hu vbsēčbkbimb: čhb že, ajlomb i archanjlm̄b s̄bi gb. tebe vraga sqšta i protivna (:... ίνα άγγελων ποιήσι κοινωνόν έχθρόν όντα σε καί πολέμιον). 466.71, gdje tebe može stajati pod utjecajem gen. ak. vraga.¹⁰

¹⁰ U Cloz. dolazi jedan put ak. te mjesto gen. tebe uz negaciju; ispor. ne vēdēchō te 84.

2. Ak. *se* u ortotoniranom položaju

Nema sumnje, da je ak. *se* postao ranije enklitičan od ak. *me* i *te*, i to radi toga, što se vezao često s glagolom izgubivši svoje prvo značenje. To se može potvrditi i staroslov. spomenicima, jer gen. *sebe* dolazi češće za ak. *se* nego gen. *mene* za ak. *me* i gen. *tebe* za ak. *te*.

Evo, kako stoji gen. *sebe* prema ak. *se* u glagolskim staroslov. spomenicima.

a) *Euch.*

U *Euch.* nema nijednoga gen. *sebe* za ak. *se*. – U primjeru: i sam^o *se* proslavit imenem^o tvoim^o 77 – mogli bismo uzeti da je *se* ortotonički oblik.

Ak. *se* dolazi dakako s prijedlozima: na pr. za *se* 145.

b) *Ps. sin.*

U *Ps. sin.* nema nijednoga gen. *sebe* za ak. *se*. Čitamo doduše u njemu: t^o stvori ny, a ne ny *sebe*. 99.3. ali tu imamo upravo gen. zbog negacije *ne*.

U primjeru: da naučit^o k^onežj^očko sam^o *se*. 104.22¹¹ stoji *se* u ortotoniranom položaju.

c) *Asem. Zogr. Mar.*

U pomenutim Evand. dolazi gen. *sebe* za ak. nešto češće nego gen. *mene* i *tebe* za ak. Nalazimo ga u ovim primjercima: s^ops^oi *sebe*. mat. 27.40 *Zogr. Mar.* – v^ozljubiš^o iskr^obn^oego svoego, č^oko sam^o *sebe*. marc. 12.31 – i iže ljubit^o iskr^obn^oego č^oko *sebe*. marc. 12.33 *Zogr. Mar.* – kač ho pol^oza est^o č^oku ašte priobreč^otet^o v^osb mir^o, a *sebe* pogubit^o. luc. 9. 25 *Zogr. Mar.* – vy este oprav^odaj^oštei *sebe* př^ođ^o č^olvky. luc. 16.15 *Zogr. Mar.* – glj^ošta *sebe* č^oha es^oř byti (: καὶ λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν βασιλέα εἶναι). luc. 23.2 *Zogr. Mar.*

No pored tih primj^orā nalazimo dosta potvrda za ak. *se* u ortotoniranom položaju: i v^ozljubiš^o iskr^obn^oego svoego č^oko sam^o *se*. mat. 19.19 *Asem. Zogr. Mar.*¹² – v^ozljubiš^o iskr^obn^oego tvoego č^oko sam^o *se*. mat. 22.39 *Zogr. Mar.* – v^ozljubiš^o . . . i iskr^obn^oego tvoego č^oko (i) sam^o *se*. luc. 10.27 *Asem. Mar. (Zogr. ima: . . . i podru^oga svoego č^oko sam^o *se*)* – v^ozljubiš^o iskr^obn^oego (podru^oga) svoego č^oko (i) sam^o *se*. marc. 12.31 *Asem. Zogr.* – iny est^o s^opas^oř, da s^opas^oř i *se*. luc. 23.35 *Asem. Zogr. Mar.* – ašte ty esi es^oř i^oudeisk^o s^ops^oř (= s^opas^oi *se*) sam^o. luc. 23.37 *Zogr. Mar.* – ašte ty esi č^oř, s^opas^oř (= s^opas^oi *se*) sam^o i ny. luc. 23.39 *Asem. Zogr. Mar.* – s^opas^oi *se* sam^o. marc. 15.20 *Zogr. Mar.* – bljud^ote že vy *se* sami (: βλέπετε δὲ ἑμ^oεις ἑαυτοῦς) marc. 13.9 *Zogr.*

¹¹ Tu ima *se* i *Bol.* i *Pogod.*

¹² Tako ima i *Ostr.*

Mar. – kogo se samъ ty tvořiši (: τίνα σεαυτὸν ποιεῖς). jov. 8.53 Asem. Zogr. Mar. – eda se samъ ubietъ (: μήτι ἀποκτενεῖ σεαυτὸν). jov. 8.22 Asem. Zogr. Mar. – ěko ty ělověkъ sy tvořiši se samъ bogъ (: ὅτι σὺ... ποιεῖς σεαυτὸν θεόν). jov. 10.33 Asem. Zogr. Mar. – vsěkъ, iže se tvořitъ cъbъ, protivitъ se kesaru (: πᾶς ὁ βασιλεὺς σεαυτὸν ποιᾶν ἀντιλέγει τῷ καίσαρι). jov. 19.12 Asem. Zogr. Mar.

U primjeru: iny spse, *sebe* li ne možeť sp̄sti mat. 27.42 Mar. i: iny sp̄se, *sebe* li ne možeš̄i sp̄sti. Zogr. – imamo upravo gen. *sebe* uz negaciju *ne*.

d) Ostali glagolski staroslov. spomenici

Gen. *sebe* dolazi za ak. nekoliko puta i u Cloz.: dl̄bženъ estъ vsěkъ samъ *sebe* čista hraniti. 120 – sъ ustb̄nama svoima ispovědajo *sebe* věrna. 148 – *sebe* prědastъ. 185 – egda pogubi *sebe* Ijuda 243 – ne togo esi obiděľbъ, nъ samъ *sebe*. 488 – samъ že *sebe* esi stvoril 490 – pored: se samъ se prědajo 189.

3. Ak. *i* u ortotoniranom poloŷaju

Kao što su ak. *mę*, *tę* i *se* mogli biti i ortotonički oblici, tako je mogao biti i ak. *i*. Tek onda, kad se mjesto ak. *i* počeo upotrebljavati gen. *jego*, postao je ak. *i* samo enklitičan oblik.

Da je ak. *i* bio rano i enklitičan oblik, to dokazuje dvoje: 1) u staroslov. spomenicima ima dosta primjera, iz kojih vidimo, da je ak. *i* naslanjajući se na prednju riječ, koja se svršava vokalom, prelazio u *j* (*i*), i zbog toga se *ѣ* i *ѥ* ispred njega moglo mijenjati kao u zatvorenu slogu. Tako nalazimo na pr.: ni rekotъ: *poŷrěchomo i* (= *poŷrěchomoi* < *poŷrěchomъi*). Ps. sin. 34.25 – ěto choŷtete mi dati, i azъ vamъ *prědame i* (= *prědamej* < *prědambj*) mat. 26.15 Mar. pored: *prědamb i*. Zogr.¹³ – i *vědasty-i* (= *vědastyi*) dělateľemъ. mat. 23.33 Mar. pored: i *vědastъ i*. Zogr. – gl̄jō vamъ, ěko nadъ vsěmъ iměniemъ *postavitъ-i* (= *postavitъi*). mat. 24.47 Mar. pored: *postavitъ i*. Zogr. – my *utolimy-i* (= *utolimъi*). mat. 28.14 Mar. pored: ... *utolimъ i*. Zogr. – iže i *prědasty-i* (= *prědastyi*). marc. 3.19 Mar. pored: ... iže i *prědastъ*. Zogr. – ne da li na světbnikъ *vъzloŷety-i* (= *vъzloŷetyi*). marc. 4.21 Mar. pored: ... *vъzloŷetъ i* Zogr. – i *poimy-i* edinъ otъ naroda. marc. 7.33 Mar. pored: ... *poimъ i* Zogr. – i dr. – Kao što se *ѣ* ispred *i* može duljiti u *y*, tako se može *ѥ* duljiti u *i*, te zato imamo: ěbto choŷtete mi dati, i azъ vamъ *prědami i* (= *prědamii*). Cloz. 172 pored: *prědamb*

¹³ Tako se i ak. *nb* izgovarao *n̄*, i onda je *ѣ* ispred njega stojeći u zatvorenu slogu moglo prijeći u *o* u primjerima: *prědo nb* Ps. sin. 99.2 i *vo nb* Ps. sin. 117.24.

i Cloz 216, 229.¹⁴ – 2) u staroslov. je jeziku gen. *jego* mnogo običniji za ak. nego gen. *mene* i *tebe*.

Da ogledamo, kako stoji gen. *jego* prema ak. *i*:

a) *Euch.*

U *Euch.* nema nijednoga gen. *jego* za ak.

U primjeru: *ne prědažd̃i ego. g̃i. p̃ovošebnju bezum̃im̃ 51* – stoji gen. *ego* uz zaniijekani imper. *ne prědažd̃i*.

Inače u *Euch.* dolazi veoma često ak. *i*, na pr.: prosvěti že *i* zapovēdem̃ tvoim̃ 44 – *i* živi *i* po tvoemu ugoždenbju 45 – iečli *i* slovom̃ tvoim̃ 46 – izvedi *i* oť slēpoty 61 – *i* vedoše *i* ṽb̃ dvor̃b̃ Kaiafiñ 88 – *i* biše *i* po lanitama 88 – slugo ustroil̃ *i* bē 107 – *i* sṽvr̃b̃ši *i* *i* odežd̃i *i* 184 *i* dr.

I s prijedlozima dolazi u *Euch.* samo *n̄b̄*, na pr.: posylajō *na n̄b̄* dch̃ tvoi st̄bi 14 – ṽbzbr̃ṽb̃šju emu *na n̄b̄* 63 – *i* dr.

b) *Ps. sin.*

U *Ps. sin.* nema nijednoga gen. *jego* za ak.

U primjerima: *i* chot̃n̄b̄c̄ ust̄ ego n̄si *ego* lišil̃b̄. 20.3 – *i* sn̄b̄ bezakonič̄ ne prilōžit̃ oz̄b̄lobiti *ego* 88.23 – stoji *ego* zbog negacije.¹⁵

U primjeru: ěko posēšt̄aeši *ego* 8.5 imamo upravo gen. uz glagol *posēštati* (ispor. na pr.: *posēti* vinograda *svoego*. *Euch.* 21; v. naprijed str. 71).

Inače *i* u *Ps. sin.* dolazi veoma često ak. *i*; na pr.: slavojo *i* čest̄b̄jo v̄n̄b̄čal̄b̄ *i* esi. 8.6 – *i* postavil̄ *i* esi na(d̄b̄) d̄ly rok̄u tvoeju. 8.7 – ěko varil̄ *i* esi. 20.4 – ni rekōt̄b̄: požr̄čhomo *i* 34.25 – *i* postavi *i* ga domu svoemu 104.21 – *i* dr.

S prijedlozima dolazi samo *n̄b̄*; na pr.: ukřp̄ich̄b̄ sj̄ *na n̄b̄* 12.5 – up̄v̄aj̄i *na n̄b̄* 33.9 – nič̄sože usp̄et̄b̄ vraḡ *na n̄b̄* 88.23 – up̄v̄aj̄o *na n̄b̄* 90.2 – v̄bn̄id̄ete pr̄d̄o *n̄b̄* 99.2 – *i* v̄bzveselim̄b̄ sj̄ *vo n̄b̄* 117.24 – *i* dr.

c) *Asem. Zogr. Mar.*

Gen. *jego* dolazi u *Evand.* mjesto ak. *i* i u takim primjerima, gdje na ak. *i* ne bi bila nikakva govorna sila. Na pr.: oťv̄č̄stav̄b̄ že Ijuda pr̄d̄aj̄i *ego* reče. mat. 26.25 *Zogr. Mar.* – t̄b̄gda vid̄ēv̄b̄ Ijuda pr̄d̄av̄ȳi

¹⁴ Pomenuti primjeri: *i* az̄b̄ vam̄b̄ pr̄d̄ame *i*. mat. 26.15 *Mar.* *i*: az̄b̄ vam̄b̄ pr̄dami *i*. Cloz. 172 zanimljivi su u pitanju poluglasa *̄* i *̄*. U vrijeme, iz kojega potječe *Supr.*, *̄* je u *pr̄d̄amb̄* imalo ieti izgovor kao *̄*. jer u *Supr.* pored primjera kao: jeda kako... *ukradōty-i* 439 – čitamo i: čto mi choš̄tete dati, *i* az̄b̄ vam̄b̄ *pr̄d̄amy-i*. 407.412.

¹⁵ Za drugi primjer, gdje gen. *jego* stoji iza inf., koji je zavisao o zaniijekanom glagolu *ne prilōžit̄b̄*, v. naprijed na str. 71 (ispor. i: n̄č̄s̄b̄b̄ dostoin̄b̄ *sapoga* ponesti. mat. 3.11 *Mar.*).

ego, ěko osqdišę i. mat. 27.3 Zogr. Mar. – i azb v̄bskręšq ego v̄b poslędbni d̄bn̄b. jov. 6.44 Zogr. – v̄bskręsi ego otb m̄rtv̄bich̄b. jov. 12.17 Zogr. Mar. – pored: i v̄bskręšq i azb v̄b poslędbni d̄bn̄b. jov. 6.40 Zogr. Mar. – i azb v̄bskręšq i v̄b poslędbnii d̄bn̄b. jov. 6.44 Mar. – i azb v̄bskręšq i v̄b poslędbni d̄bn̄b. jov. 6.54 Zogr. Mar.

Iz tih se primjera vidi, da je gen. *jego* poĉeo zamjenjivati ak. *i*, kao što je i drugdje gen. zamijenio ak.

U primjerima: ostani, da vidim̄b, ašte pridet̄b Ilię *sp̄st̄b ego*. mat. 27.49 Zogr. Mar. – ne dęite, da vidim̄b, ašte pridet̄b Ilię *s̄nęt̄b ego*. marc. 15.36 Zogr. Mar. – ěko i vętri i more *poslušajqt̄b ego*. marc. 4.41 Zogr. Mar. – ljude bo ego vsi dr̄bzaaĉo sę *poslušajqšte jego*. luc. 09.48 Zogr. (Mar. ima: ... *jego poslušajqšte*) – k̄to mozet̄b *jego* slušati. jov. 6.60 Asem. Zogr. Mar. – i narodi *iskaaĉq ego*. luc. 4.42 Zogr. Mar. – ěko *iskaaĉq ego* ubiti. jov. 7.1 Asem. Zogr. Mar. – iskachq že *ego* paky jęti. jov. 10.39 Zogr. Mar. – dolazi svuda upravo gen. *jego*, i to u prva dva primjera uz sup. *s̄bpast̄b* i *s̄nęt̄b*, u 3.4. i 5. primjeru uz glagol (*po*)*slušati* (za takvo slaganje v. naprijed str. 69) i u posljednja tri primjera uz glagol *iskati* (za takvo slaganje glagola *iskati* v. naprijed str. 69).

U primjerima kao: ašte ne bi s̄b byl̄b zblodęi, ne bim̄b prędali *ego* tebę. jov. 18.30 Asem. Zogr. Mar. – stoji gen. *jego* zbog negacije (*ne bim̄b prędali*).

Vrijedno je istaći, da gen. *jego* (upravo *nęgo*) dolazi i mjesto ak. *i* s prijedlogom, jer gen. *mene*, *tebe*, *sebe* ne dolaze tako (našao sam jedan jedini primjer: vęrujei v̄b mę, ne vęruet̄b v̄b *mene*, n̄b v̄b pos̄blav̄bšago mę. jov. 12.44 Asem. Zogr. pored: ... *v̄b mę* ... Mar.).¹⁶ Ispor.: m̄bnozi vęrovašę v̄b *nęgo*. jov. 8.30 Mar. pored: ... *v̄b nb*. Zogr. – vęrujęstei v̄b *nęgo*. jov. 7.39 Zogr. Mar. – da vęro imq v *nęgo*. jov. 9.36 Zogr. Mar. – i m̄bnozi vęrovašę v̄b *nęgo* tu. jov. 10.42 Zogr. Mar. – vęrovašę v̄b *nęgo*. jov. 11.45 Zogr. Mar. – pored: v̄bsi vęro imqt̄b v̄b *nb*. jov. 11.48 Zogr. Mar.

Ipak je mnogo obiĉniji ak. *n̄b* s prijedlogom; na pr.: *na n̄b* mat. 3.16, 10.13, 12.14 Zogr. Mar. i dr.

U primjeru: bę že chiton̄b nešvęn̄b i s̄b v̄ręchu ist̄bkan̄b v̄bsb. ręšę že k̄b sebę: ne pręderęm̄b ego, n̄b metęm̄b žrębiję o *n̄b* jov. 19.23–24 – mislim da ne bi moglo nikako stajati *nęgo* mjesto *n̄b* jer se ak. *n̄b* tiĉe stvari (tj. hitona).¹⁷

¹⁶ Kako bi se mogao razumjeti primjer: ne vęruet̄b v̄b *mene* – pored: vęrujei v̄b *mę* –, rekao sam naprijed (v. str. 70).

¹⁷ U našem jeziku dolazi dakako ak. njega i za rijeĉi neživa znaĉenja muškoga roda; ispor. na pr.: Turci misleĉi, da je Vršac pun vojske, nisu smeli u njega doĉi (v. Maretić, Gram. i stil. str. 186).

Inače dolazi ak. *i* veoma često. Evo samo nekoliko mjesta bez primjera: mat. 3.15, 4.11, 7.14, 8.6, 8.13, 8.31, 10.4, 14.5, 14.36, 17.17 itd. itd.

d) *Ostali glagolski staroslov. spomenici*

U Cloz. nalazimo također gen. *jego* za ak. Ispor.: *vbsa* pokaže emu, mogošta *ego* lučbša stvoriti 199 – učę *ego* 226 – pored: *egda* u čaše *i* 224, čbto choštete mi dati, *i* azb vamъ прѣdami *i* 172 – *i* azb vamъ прѣdamо *i* 216, 229, tako stęi trapezę pričęstnika *i* stvori 398–9 – mrvtvcb nъ esi прѣdalъ, živъ ti *i* vъzdaemъ 734 – *i* dr.

U Cloz. dolazi ak. *nъ* s prijedlogom: ispor.: *vbskoči vъ nъ* dšęvolъ 423.

4. Ak. *ny* i *vy* u ortotoniranom položaju

Nekad su ak. *ny* i *vy* bili enklitični i neenklitični oblici, kao što su u nas ak. gen. *nas* i *vas*. Tek onda, kad su mjesto ak. *ny* i *vy* počeli upotrebljavati gen. pl. *nasъ* i *vasъ*, postali su pomenuti ak. samo enklitični, te su se mogli upotrebljavati i za dat. pl.

U staroslov. spomenicima ima dosta potvrda, da su pomenuti ak. bili u starije vrijeme i neenklitični oblici.

Evo, kako ak. *ny* i *vy* stoje prema gen. *nasъ* i *vasъ*.

a) *Euch.*

U Euch. dolazi samo dva puta gen. *vasъ* za ak., i to u primjerima: paky zaklinaję *vasъ* 109 – *i*: člskyę pbticę izędetъ *vasъ* 109 – pored: zaklinaję *vy* 109.

U primjerima: poslušai *nasъ* 10 – poslušai *nasъ* molęštichъ sę tehę 41.117 – poslušai *nasъ*, vъ nъže denъ prizovemъ tę 114 – imamo upravo gen. uz glagol *poslušati* (ispor. naprijed str. 69).

I u primjerima: vъzimęte igo moe na *vasъ* 164 – *i*: utvrđdi vъ *nasъ* ljubvъ svoję 33 – imamo lok. *nasъ* (a ne gen. *nasъ* za ak.).

Inače u Euch. dolazi često ak. *ny* i *vy*; na pr.: blgvi vsę *ny* 10 – sъpodo bi *ny* 10.20.115 – prijętъ *ny* 20 – pitęjei *ny* 31 – pričęstniky *ny* avi 32 – eže *ny* vodoję očisti 40 – izbavi *ny* 69.115 – *i* krъviję tvoję iskupilъ *ny* esi 72 – eję že esi *ny* přęstopleniemъ okvrъnilъ 97 – zaklinaję *vy* 109 – azb icęlję *vy* 122 – da ašte *ny* desetъ denъ sъmгъbnъbi vъ грęsęchъ 130 – ёko že *ny* esi ubędilъ 150 – *i* azb pokoję *vy* 157 – *i* azb *vy* pokoję 164 – bludęte sę vraga, da ne nagy sъtvoritъ *vy* ёko Adama 179.

U Euch. su oblici *ny* i *vy* bili i enklitični, jer se upotrebljavaju za dat.: izvęstno *ny* estъ 175 – *i*: tamo *vy* estъ dalъ gđ denъnjој pištјо 109 – pored: ёko dastъ *namъ* brašъno 31 *i* dr.

b) *Ps. sin.*

U *Ps. sin.* dolazi samo jedan put gen. *nasō* za ak., i to u primjeru: ěko tu v̄p̄rosišjē *nasō* plēn̄bsei ny 136.3,¹⁸ no možda je tu *nasō* pravi gen. uz glagol *v̄p̄rositi* (ispor. na pr. n nas: *p̄itai žene*, u Posavini), premda uz taj glagol obično stoji ak. (ispor. na pr.: v̄p̄prošō vy i az̄b̄ edinogo slovese. mat. 21.24.

U primjeru: pomjēni ny, gi, . . . posēti *nasō* sp̄n̄bem̄ tvoim̄ 105.4 – imamo gen. *nasō* uz glagol *posētiti* (ispor. naprijed str. 71).

U primjerima: i dēla r̄ok̄b̄ našich̄ ispravi na *nasō* 89.17 – ěko utvr̄di sjē milost̄ ego na *nasō* 116.2 – izb(r)̄ra v̄b̄ *nasō* dostoiēne sebē 46.4 – ěko ašte ne ḡb̄ bi byl̄b̄ v̄b̄ *nasō* 123.1 – stoji lok. *nasō*, jer bi s̄ prijedlogom došao samo ak. *ny*, kao što doista dolazi: i o imeni tvoem̄b̄ unič̄žim̄b̄ v̄bstajōštjējē na ny 43.6 – si v̄b̄sē pridō na ny i ne zabychom̄b̄ tebe 43.18 – i prosvēti lice tvoe na ny 79.8 – ěko naide krotost̄ na ny 89.10; ispor. i: da priložit̄ ḡb̄ na vy, na vy i na sn̄y vašjē 113.22.

Inače dolazi često ak. *ny* i vy: na pr.: ěko . . . v̄n̄b̄čalb̄ ny esi 5.13 – ty že, ḡi, s̄b̄chraniši ny 11.8 – sp̄aslb̄ bo ny esi ot s̄btōžajōšt̄ich̄b̄ nam̄b̄ 43.8 – b̄že, otb̄rinōlb̄ ny esi i razdrušib̄ ny esi 59.3 – i pridi, da ny sp̄eši 79.3 – i v̄b̄splačim̄b̄ sjē prēdb̄ ḡmb̄, iže ny est̄b̄ s̄btvoril̄b̄ 94.6 – ubo živ̄y rožrb̄li ny byšjē 123.3 – izbavil̄b̄ ny est̄b̄ 135.24 i dr.

c) *Asem. Zogr. Mar.*

U *Evand.* sam našao samo dva gen. *vasō* za ak. i to u primjerima: ašte že s̄cno selb̄noe d̄bnes̄b̄ s̄ōšt̄ee, a utrē v̄b̄ ogn̄b̄ v̄bmetomo b̄b̄ tako odē- et̄b̄, kol̄bm̄i rač̄e *vasō* malov̄eri. mat. 6.30 *Asem. Zogr. Mar.* – ašte mene izḡb̄našē, i *vasō* izdenōtb̄. jov. 15.20 *Zogr. Mar.*¹⁹

U primjerima: ne v̄b̄vedi *nasō* v̄b̄ napast̄b̄, n̄b̄ izbavi ny ot̄b̄ nepriēzni. mat. 6.13 *Zogr. Mar.* – i ne v̄b̄vedi *nasō* v̄b̄ iskušēnie, luc. 11.4 *Zogr. Mar.* – i glašē emu: ěko niktože *nasō* ne uajēt̄b̄. mat. 20.7 *Zogr. Mar.* – sp̄snie ot̄b̄ vraḡb̄ našich̄b̄ i izd-(r)̄ok̄b̄ v̄b̄sēch̄b̄ nenavidēšt̄iich̄b̄ *nasō*. luc. 1.71 *Zogr. Mar.* – prišēlb̄ esi sēmo . . . m̄č̄it̄b̄ *nasō*. mat. 8.29 *Zogr. Mar.* – prišēlb̄ esi p(og)ubit̄b̄ *nasō*. marc. 1.24 *Zogr. Mar.* – prišēlb̄b̄ esi pōgubit̄b̄ *nasō*. luc. 4.24 *Zogr. Mar.* – milosr̄dei radi ba našēgo, v̄b̄ nich̄t̄že posēt̄il̄b̄ est̄b̄ *nasō* v̄bstok̄b̄ s̄b̄ v̄yšē. luc. 1.78 *Zogr. Mar.* – bljudēte sē niktože *vasō* da ne prēlb̄st̄it̄b̄. mat. 24.4 *Zogr. Mar.* – imamo svuda upravo gen. *nasō*, *vasō*, i to: mat. 6.13, luc. 11.4, mat. 20.7, mat. 24.4 zbog negacije; – luc. 1.71 uz glagol *nenavidēti* (ispor. naprijed str. 69); – mat. 8.29, marc. 1.24, luc. 4.34 uz sup. (ispor. naprijed na str. 70); – luc. 1.78 uz glagol *posētiti* (ispor. naprijed str. 71).

¹⁸ Bol. ima: jako tu v̄p̄rosišjē ny plēn̄b̄sii ny.

¹⁹ Ostr. ima: ašte mene izḡb̄našē, i ty izdenōtb̄.

U primjeru: do kolě sь vami bьdq. do kolě trьpljo *vasь*? mat. 17.17 Zogr. Mar. mogao bi gen. *vasь* stajati prema grč. ἕως τότε ἀνέξομαι ὑμῶν. U Asem. čitamó tu: do kolě trьpljo *vy*?

U primjeru: i prachь prilēpšei *nasь* otъ grada našego otъtrěsaemъ vambъ. luc. 10.11 – *nasь* je lok. uz glagol *prilēpōti* (< **prilēpōti*).

U primjerima: ubo postiže *na* *nasь* crstvie bžie. mat. 12.28 Zogr. Mar. – i: kрѣvь ego *na nasь*. mat. 27.25 Zogr. Mar. imamo lok. *vasь* i *nasь* s prijedlogom. Da je *nasь* u primjeru: kрѣvь ego *na nasь* – doista lok., vidi se jasno iz nastavka: . . . i *na čeděchъ našichъ*. – Gen. ak. *nasь* i *vasь* ne dolazi s prijedlogom, nego *ny* i *vy*; ispor.: paděte *na ny*. luc. 23.30 Zogr. Mar. – i vьseli sь vъ *ny*. jov. 1.14 Zogr. Mar. – i rekōtь vsěkъ zьlъ glъ *na vy*. mat. 5.11 Zogr. Mar. – iže bo něstъ *na vy*, po *vasь* estъ. marc. 9.40 Asem. Zogr. Mar. – čko slovo *moie* ne vьmčštatъ sь vъ *vy*. 8.27 Asem. Zogr. (i Ostr.). U posljednjemu primjeru ima Mar.: . . . ne vьmčštatъ sь vъ *nasь* –, ali tu je *vasь* lok.

Da su oblici *ny* i *vy* u staroslov. jeziku bili i ortotonički oblici, vidi se osobito iz ovih primjera: *ny* utolimъ(i), *i vy* bespečalny sьtvorimъ. mat. 28.14 Zogr. Mar. i: *ny* utolimъ i, *i vy* bespečalny sьtvorimъ. Asem. – ašte mjě izgnašę, *i vy* izdenōtъ. jov. 15.20 Asem. pored: ašte mene izgnašę, *i vasь* izdenōtъ. Zogr. Mar. – ašte ty esi čhъ, sьpasi sь samъ *i ny*. luc. 23.39 Asem. Zogr. Mar.

Inače u Evand. dolazi često ak. *ny* i *vy* (v. u Jagićevu »Indeksu« uz Mar. s. v. *namъ* i *va*).²⁰

d) Ostali glagolski staroslov. spomenici

1) U Kij. dolazi često ak. *ny* (ak. *vy* ne dolazi); na pr.: simbъ *ny* otъ grěchъ . . . očisti 45 – zaščiti *ny* 46 – prosvěti *ny* 46 – čže *ny* sušjętъ grěchy našimi 47 – ispravi *ny* 48 i dr. – Ak. *ny* dolazi u Kij. i uz prijedlog; ispor.: i darъ tvoi vьseli vъ *ny* 46.

U Kij. ne dolazi ni jedan put gen. *nasь* za ak. *ny*, jer u primjeru: i ne obrati *nasъ* vъ plēnъ narodomъ 49 – imamo gen. *nasь* uz negaciju.

U Kij. ne dolazi *ny* za dat. *namъ* (ispor.: dazъ *namъ* vьsemogъi bže. 49).

U Kij. dolazi jedan put *ny* u pouzdanom ortotoniranom položaju; ispor.: takoze že *i ny* milostijō tvoejoj primi. 52.

2) U Cloz. dolazi jedan put gen. *nasь* za ak. u primjeru: vьprosišę *nasъ* plēnъšei *ny* 358–9 (: ἐπιρώτησαν ἡμᾶς οἱ αἰχμαλωτίσαντες ἡμᾶς). – Inače u Cloz. dolazi nekoliko puta ak. *ny* i *vy*; na pr.: i bo vrěmę estъ . . . priobštitii *ny* tainachъ. 48 – i tvoritъ vьsę *ny*. 529 – plēnъšimъ *vy* 347 – i dr.

Ak. *ny* i *vy* dolazi u Cloz. i s prijedlogom; na pr.: *za ny* 416, *za vy* 383 i dr.

²⁰ U Jagićevu »Indeksu« treba brisati *ny* za str. 523.12, jer se na tome mjestu ne nalazi ak. *ny*, nego veznik *nъ*, koji ondje ispred *imatъ* glasi *ny* (ispor.: da vsěkъ vьrųęi na nъ ne pogybnetъ, *ny* imatъ života vьčьnaago. jov. 3.16).

5. Ak. *mę, tę, sę, i, ny i vy* u Supr.

Sasvim je drukčiji odnos oblika *mę – mene, tę – tebe, sę – sebe, i – jęgo, ny – nas* i *vy – vas* u Supr. Razlika je u tome između dosadašnjih glagolskih staroslov. spomenika i Supr. tolika, te Supr. pokazuje nov period u životu pomenutih zamjeničnih oblika. Savina se knjiga slaže u pomeutoj porabi zamjenica gotovo sasvim s glagolskim Evand., a to je zato, što joj je podlogom bio zacijelo stariji prijevod, koji je dakako bio stariji od prijevoda Suprasalskog zbornika. O razlici kakoj između ostalih ćirilovskih staroslov. spomenika i dosad spomenutih glagolskih ne može se govoriti, jer su ti spomenici premaleni, da bi u njima mogle izbiti razlike, koje izbijaju u Supr. Spomenut ću samo, da u Ps. sl. nalazimo ove primjere: *вѣсѣмъ срѣдѣемъ възискачѣ теbe*, ne otrini *mene* oтъ заповѣдii твоичѣ – i: *законѣ – položi m'ně gospodi pōtѣ . . . i възi-штę ego vѣ inq. 118.33* – gdje je *tebe* i *ego* upravo gen. uz glagol *vōzis-kati* (o takome slaganju ispor. naprijed str. 71).

Evo sad rāzlikā u porabi rečenih zamjeničnih oblika između spome-nutih već spomenika i Supr.

a) Ak. *mę, tę, sę* ne dolazi u ortotoniranom položaju

Primjēra kao: iže ašte edino takovbichѣ otročętѣ priimętѣ vѣ imę moe, *mę* priemletѣ. marc. 9.37 *Zogr. Mar.* – nema u Supr. U takim pri-likama dolaze u Supr. samo gen. *mene* za ak. *mę*. Ispor.: *vasѣ pitaetѣ chlѣbѣ, a mene* slovo bžije 19 – *vasѣ* krępitѣ pišta, *mene* že chs 19 – ježe vidčę na pōti vedčstii *mene* 20 – nѣ i *mene* pręobidę 42 – i *mene* gręšna'go izbavivѣ oтъ vlbka 144 – i proslavi imę tvoje i *mene* gręšnaago neključimaago roba svojego 150 – jako moštenѣ jestѣ oтъ moқkѣ tvoichѣ sujetnyichѣ izbaviti *mene* i vęčnuumu cęsarbstvu upodobiti *mę* 153 – moli vladyko, da i *mene* priimętѣ 295 i dr. – U primjerima: nѣ poslu-šajte *mene* 34 – žędѣnѣ bęchѣ, i napoiste *mę . . . bolęchѣ, i prisętiste mene* 123 – imamo upravo gen. *mene* uz glagol *poslušati* (v. naprijed str. 69) i *prisętiti* (ispor. naprijed takav gen. uz glagol *posętiti*; v. str. 71).

I u Supr. dolazi s prijedlozima samo ak. *mę*; ispor. na pr.: ašte oplѣ-čitѣ sę *na mę* plѣkѣ 17, vęruęi vѣ *mę* 75 i dr. – Tu je ak. *mę* iz stari-jeга vremena, kad je kao ortotonički oblik dolazio uz prijedlog.

Ak. *tę* dolazi samo u jednom primjeru u ortotoniranom položaju; to je: *i tę* li mozetѣ ponesti 250, a inače u ortotoniranom položaju dolazi uvijek gen. *tebe* mjesto ak. *tę*. Ispor. na pr.: *jako tebe* ljubimѣ 129, *tebe* ubo blagoslovbję 298 i dr. – U primjerima: *načbnq* iskati *tebe* 16 – i *tebe* zbvavbša *mę* tu abije poslušachѣ 393/4 – imamo upravo gen. *tebe* uz glagol *iskati* (v. naprijed str. 69) i uz glagol *poslušati* (v. napri-jed str. 69).

S prijedlozima dolazi samo ak. *tę*; na pr.: *dchѣ s̄tyi vbnidetѣ vѣ tę* 10 – *prędѣ tę* 99 i dr.

Tako i prema primjerima kao: s̄pasi ny i sam̄ s̄ dolazi u Supr. samo *sebe*. Na pr.: da vižd̄o, može li izmyti *sebe* 27 – na se li toč̄e pride skoro trudiv̄ *sebe* 49 – sami *sebe* poušt̄aj̄ošte i glagolj̄ošte 90 – i na zeml̄o pomešt̄ošte *sebe* 137 – i př̄bysta v̄b př̄snech̄ i molitvach̄ utvr̄z̄da,jšta *sebe* 139 – i plač̄ošti privr̄ž̄e *sebe* k̄b dv̄brem̄ 516 – v̄zv̄nḡz̄ *sebe* v̄b smrad̄bn̄oj̄ tin̄o bl̄d̄bn̄oj̄ 525 – b̄eaše ž̄e, j̄gda alč̄bboj̄ mnogoj̄ *sebe* sušasta 547 i dr. – U primjeru: ašte ne by nikojeiž̄e strasti *sebe* porabotil̄, ne by v̄z̄mogl̄ l̄kav̄y vraḡ . . . togo rozbiti sv̄v̄st̄ 522 – dolazi gen. *sebe* zbog negac̄ije: ne by porabotil̄. – U primjeru: sam̄ *sebe* da s̄ plač̄et̄ 102 – imamo takoder gen. *sebe* uz glagol *plakati s̄* (ispor. na pr. rydach̄ ž̄e vsi i *plakach̄ s̄ eĵ̄* /sc. otrokovic̄/, luc. 8.52 Mar.).

S přijedlozima dolazi samo ak. s̄; na pr.: i povel̄ . . . pr̄vesti ę *pr̄d̄* s̄ 107, povel̄ pr̄vesti *pr̄d̄* s̄ svtyę moč̄eniky 111 – i dr.

b) *Ak. i ne dolazi u Supr. u ortotoniranom položaju*

Rekao sam već, da je ak. *i* postao rano enklitičan oblik, i to radi svojega obliĝja, kao što je i ak. s̄ postao rano enklitičan zbog svoje porabe uz glagole. Zato u Supr. dolazi gen. *jego* za ak. *i* veoma često i ondje, gdje na njemu ne može biti nikake govorne sile. Na pr.: i obuše i i bij̄ošte *jego* žen̄ach̄ 17 – i otr̄ešiše *jego* ot̄ qz̄v 18 – i sv̄v̄zav̄še *jego* 17 – povel̄ ž̄e vojevoda v̄vesti *jego* v̄b chram̄ 20 – i povr̄zi *jego* (sc. kumir̄) 22 – i razgn̄evav̄ ž̄e s̄ vojevoda povel̄ *jego* us̄k̄n̄oti 23 – vede *jego* k̄b vod̄ 25 – da pokaž̄ *jego* č̄r̄nilom̄ 27 – abije ž̄e z̄b̄nav̄y *jego* b̄eš̄ v̄zl̄ze na vr̄m̄e, da *jego* ne povr̄ž̄et̄, i bij̄e *jego* s̄de na plašt̄u jemu 41 – i pr̄ved̄ *jego* k̄b št̄unu Kononu 41 – nakazav̄ *jego* 42 – da moč̄it̄ *jego* 46 – vojevoda ž̄e chot̄e *jego* postrašiti 48 – i povel̄v̄ bl̄jsti *jego* 46 – i povel̄ *jego* biti 46 – povel̄ *jego* pr̄vesti 47 – i nač̄e *jego* slovesy l̄stiti 48 – povel̄ *jego* moč̄iti 49 – i povel̄ *jego* sv̄vl̄šti 50 – pognaš̄e v̄sl̄d̄ v̄ojevoda j̄ti *jego* i ubiti 51 – položiš̄ *jego* v̄b kov̄č̄ez̄ 52 – položiv̄še *jego* na zem̄i 65 – povel̄ *jego* us̄k̄n̄oti 66 – pr̄nesoše ž̄e *jego* 137 – postav̄iš̄ ubo *jego* na dr̄v̄ 141 – moli s̄e v̄došt̄im̄ *jego* voinom̄ 142 – pr̄vedoše *jego* k̄b vojevoda 146 – i bl̄judoše *jego* s̄b strachom̄ 261 – str̄šti *jego* tv̄rb̄d̄ 269 – i ne mošt̄no jest̄ postav̄iti *jego* 286/7 – i v̄z̄ljubiv̄ *jego* 288 – prieti *jego* 333 – gor̄b̄č̄ s̄mrt̄i pr̄dast̄ *jego* 389 – sv̄v̄t̄ v̄z̄eš̄ . . . da *jego* izguh̄et̄ 402 – s̄motri, koliko s̄tvori, da by *jego* obratil̄, da by *jego* gonozil̄ 414 – č̄to chošt̄ete mi dati, reče, da az̄ v̄am̄ pr̄dam̄ *jego* 425 – a iže . . . *jego* pr̄imach̄ 450 – vid̄chom̄ *jego* i svetoj̄e rebro 499 – ot̄pusti *jego* provažd̄aj̄e ž̄e *jego* 527 – i obr̄t̄še *jego* 537 – prieš̄e *jego* 540 – i povr̄ž̄e *jego* na zem̄i i nač̄inaę r̄okama svoima chvat̄ati *jego* 554 – naprasno oblak̄ pokry *jego* sv̄t̄bl̄ 570 – i dr.

Evo nekoliko jednakah primjera, gdje dolazi *i* mjesto *jego*: ti bo v̄d̄eč̄ach̄ i 18 – v̄b skor̄e s̄mrt̄ij̄ pogubiti i 20 – izved̄še ž̄e i bij̄ošte glagolach̄ 20 – i v̄vedoše i k̄b vojevoda 20 – vedoše ž̄e i iz̄ grada i us̄k̄n̄oše i 23 – v jednom̄ grob̄e položi i 26 – i . . . pvedoše i 37 –

otbɣna i 42 – otbɣusti i 42 – i vʂschytivʂ i otide 43 – vlěcaachõ i 44 – načẽ vʂprašati i glẽ 46 – i povelẽ sʂvezavʂše biti i 50 – povelẽ i sʂvlěšti 100 pored: povelẽ *jego* sʂvlěšti 50 – molẽ i 119 – jegda že i postavışẽ patriarchõ 121 – povelẽ paky dʂrati i 161 – bijachõ i 193 – donbdeže obrašẽ se umorõ i 195 – velbbõdʂ že videvy-i 218 – sʂvěť vʂzẽšẽ, da i poguběť 402 pored: sʂvěť vʂzẽšẽ ... da *jego* izguběť 402 – i azʂ vamʂ pʂedamʂ *jego* 410 pored: ... pʂedamy-i 407 – i dr.

Iz primjera kao: *videvy-i* 218 vidi se jasno, da se *i* izgovaralo naslanjajući se na prednju riječ. Ispor. za to i ove primjere: jeda kako ... ukradoťy-i (= ukradoť + j) 439 – i azʂ vamʂ pʂedamy-i (= pʂedamʂ + j) 407 – i dr.

Osobito je vrijedno istaći, da u Supr. ne dolazi *nẽgo* s prijedlogom kao u Evand., premda tako često dolazi gen. ak. *jego*. S prijedlogom dolazi samo *nẽ*; na pr.: vėrovavʂiimʂ võ *nõ* 11 – i skrbʂbtaaše zõby na *nõ* 12 – poidošẽ na *nõ* 50 – za *nõ* da postraždemʂ 63 – i molitʂ se, da se moliši za *nõ* 225 – nʂ vʂsěchʂ upʂvajõštiihʂ na *nõ* vʂskrěsitʂ 486 i dr.

c) *Oblici ny i vy prema nasʂ i vasʂ u Supr.*

U Supr. dolazi veoma često gen. *nasʂ* i *vasʂ* za ak. *ny* i *vy*. Na pr. i *nasʂ* by ognʂ tʂ požeġtʂ, abyhomʂ ne izbėgli 23 – jaže vʂsěchʂ *nasʂ* užasajõť 46 – iže možeť *nasʂ* izbavitì rohʂ svoichʂ otʂ tvojeju rõku 50 – izʂmi *nasʂ*, ġi, ot napasti 70 – iže uslyša s̄yẽ apostoly, i *nasʂ* uslyši, ġi 77 – i izvede *nasʂ* na prochlãzdenije 94 – i *nasʂ* vʂschytivʂše vedete 130 – iže sʂtvori nebo i zemʂjo i vʂsěchʂ *nasʂ* 132 – da ... poimetʂ *nasʂ* 137 – jako sʂpodobilʂ jesì prìvesti *nasʂ* na vėrõ svęťõju svoju 260 – nepravʂdʂno jestʂ ježe nuditi *nasʂ*, da poklonimʂ se sluʂžbẽ mira sego 262 – blagoslovi *nasʂ* 298 – sice i *nasʂ* 349 – i ljubive svoju pokaza *nasʂ* učẽ 406 – i *nasʂ* sʂ sobojõ vʂzvedʂšago 533 – *vasʂ* pitaetʂ chlěbʂ, a mene slovo b̄ijje 19 – *vasʂ* krěpitʂ pišta, mene že chs 19 – moʂi, potrʂpite, da *vasʂ* vʂprošõ 26 – i naučõ *vasʂ* 28 – i vʂsěchʂ *vasʂ* blagyiichʂ nasytitʂ 29 – i azʂ oʂidajõ *vasʂ* 32 – i dijavolʂ pʂělstiti choštetʂ *vasʂ* 34 – i *vasʂ* sʂtvori 34 – imõšte bo *vasʂ* zastopʂniki 68 – *vasʂ* bo mogetʂ pʂělstiti 127 – *vasʂ* že vʂsěchʂ choštõ ... tako podvizati se 154 – zaklinajõ ubo *vasʂ* 258 – i dr. – U primjerima: grędyj ... spasiť *nasʂ* sobojõ 329 – i pridi sʂpastʂ *nasʂ* 461 – imamo upravo gen. *nasʂ* uz sup. (ispor. naprijed str. 70).

U Supr. su česti i ak. *ny* i *vy*. Na pr.: doizdeže uštedritʂ *ny* 75 – počto, reče, lʂstiši *ny* 87 – da *ny* sʂprijimniki sʂtvoritʂ 124 – sego radi, da ne pʂěchodešte grada našego porazumějõť *ny* 130 – bez uma *ny* močite 134 – čto *ny* močita 172 – i izbavi *ny* otʂ soprotivʂnika 178 – dʂlo, na *nẽže* tʂ *ny* jestʂ posʂlalať 203 – kako *ny* ostavi jediny 225 – počto privede ... sego moʂa, da *ny* pogubitʂ 229 – jelbma že tʂ *ny* sʂtvori sluʂiti 259 – tʂžde bo glasʂ *võsẽ ny* vʂstavitʂ 318 – slovesy *ny* ustrěġetʂ 472 – se *ny* ostavi 509 – i inʂ skoro da vareť *ny* štedroty tvoe, ġi, 461 – – viždõ *vy* moʂi rastomʂ dobry 175 – azʂ že nynja za-

klinajō vy bogomъ živymъ 164 – kto vy ubo vede po pustyni 435 – i sьtvorō vy lovьcē člověčьskь 496 – se azъ posylajō vasъ 534 – i dr.

Iz navedenih se primjera s *nasъ*, *vasъ* i s *ny*, *vy vidi*, da se gen. *nasъ* i *vasъ* upotrebljavaju često u jednakim prilikama kao *ny* i *vy* (ispor. na pr.: jaže *vbsěchъ nasъ* užasajōtъ 46 i: tъžde bo glasъ *vbsę ny* vьstavitъ 318, *zaklinajō* ubo *vasъ* 258 i: azъ že nynja *zaklinajō vy* bogomъ živymъ 264. i dr.), gdje se ne može reći, da bi na tim oblicima bila osobita sila govora. Iz toga izvodim, da se u tima primjerima pokazuje već jasno, kako će gen. pl. *nasъ* i *vasъ* istisnuti sasvim ak. *ny* i *vy*, što se poslije dogodilo u nekim slavenskim jezicima. Prema takim se prilikama za oblike *ny* i *vy* u Supr. ne može tvrditi da su i ortotonički. Enklitičnost je tih oblika u Supr. tako jaka, te se upotrebljavaju i za dat. pl.; ispor.: da vьste že, jako otъ dьnešnjaago dьne povelěno *ny* jestъ vьně grada sьbirati sę 200 – jelьma bo *ny* vlastъ da 413 – i naučō *vasъ*, kogo *vy* čisti 28 – povelěnije, ježe povelěno *vy* jestъ o mьně tvoriti 259 – čto choštete mi dati, i azъ *vy* prědamъ jęgo 411 – moljō *vy* sę 498 – nъ kako *vy* choštjō vьrō čti, jako vьrujete 540.

S prijedlozima dolaze i u Supr. ak. *ny* i *vy*; na pr.: *za ny* 220, 533, *na ny* 264, 506, *vъ ny* 321 i dr.

d) Gen. pl. *nichъ* (jichъ) prema ak. pl. *ne* (je) u Supr.

Koliko je jezik Supr. zbornika mladi od spomenutih glagolskih staroslov. spomenika, dokazuje i to, što se u Supr. javlja gen. *nichъ* – *jichъ* i za ak. *ne* – *je*, čemu nema nigdje traga u spomenutim glagolskim staroslov. spomenicima. U Supr. čitamo na pr.: i obrěte *je* na mьstě, izde *ichъ* bē ostavilъ 32 – povelě vesti *ichъ* vъ temnicō 75 pored: povelě izvesti *ę* is temnicę 76 – privedošę *ichъ* na srědō 129 – vьvedošę *ichъ* pače vьnōtъ 134 pored: ... is temnicę izvesti *ę* paky naprěždъ 134 – vьsō bo tvarъ dvignōvъ na *nichъ* 36 – pored: *na ne* 35, 73, 104, *vъ ne* 78 i dr.

Običniji je ipak ak. pl. *je*; na pr.: pustišę sę na stьę, da živу *ę* požbrōtъ 62 – povelěsta izvlěsti *ę* 79 – nъ priděte, da *ę* vьzvъžemъ vъ rěkō 80 – povelě vьsę vesti *ę* vъ temnicō 104 – da uvědětъ, jako pomilovalъ *ę* jesi 110 – vedošę *ę* vъ temnicō 133 – i jegda *ę* mnogo mōčišę 178 – i jegda *ę* velmъ mōčišę 178 – i pousti *ę*, da sę pomolětъ vladьcę chsu 188 – viděvъ že *ę* episkupъ 223 – nъ samъ gospodъ sьpase *ę* 330 – ... da iscěljō *ę* 334 – i dr.

Iz pomenutih se primjera s *jichъ* i s *je* vidi, da se oblici *jichъ* i *je* upotrebljavaju jednako. O enklitičnosti ak. *je* ne može se pouzdano govoriti, jer se iz namještaja kao: da uvědětъ, jako pomilovalъ *ę* jesi 110 – ne može izvoditi, da je tu *ę* enklitičan oblik, jer i u starijim glagolskim spomenicima, gdje uopće nema ak. gen. *jichъ*, nalazimo ne samo namještaj kao: i podbložilъ *jo* (sc. holěznъ) esi podъ nožъ tvoi. Euch. 65 – i ty, *gi*, sьtvorilъ *jo* esi. Ps. sin. 108.27, ty na morichъ osnovalъ *jo* jestъ, i na rěkachъ ugotovalъ *jo* jestъ. Ps. sin. 23.2 – izba-

vil'z ję jesi. Ps. sin. 21.5 – nastavil'z ję jest'z. Ps. sin. 77.73 – ěko vt věk'z os'bnoval'z ě (sc. s'bvěděniě) esi. Ps. sin. 118.152 – nego i: obaĉe za l'šteniĉ ich'z položil'z im'z esi z'bla, niz'bložil'z ję esi. Ps. sin. 72.18 – i podal'z emu esi zrak'z. Euch. 63 – želanbe s'bv'dbca tvoego dal'z emu esi. Ps. sin. 20.3 – i dal'z emu esi. Ps. sin. 20.5 –, gdje se za dat. jemu može pouzdano reći da nije enklitiĉan oblik.

6. Zamjenice *k'zto* i *k'ztor'zjb*

Što Vondrák broji među euklitike i pomenute zamjenice (ispor. Aksl. Gr.² 637), ne čini sasvim pravo. Zamjenica *k'zto* mogla se, istina, enklitiĉki upotrebljavati, te je tako nastala zamjenica *něk'zto*: hs. *njětko*, no kao samostalna rijeĉ ima uvijek akcenat, i onda, kad odgovara grĉkoj enklitiĉnoj zamjenici τίς, Dakako, razlika je između upitne zamjenice *tko* i neodred. z. *tko*; na nr.: *tkō* ti je rekao? – i: ako ti je *tkō* rekao. Ipak se nikad ne govori: *ākotijetko* reĉao –, te prema tome neodred. zamjenica *tko* nije nikad enklitika.

Tako je i *k'zto* u primjerima: n'z ašte *kto* tę udriti'z v'z desn'q-jo lani'to ... mat. 5.39 Zogr. Mar. – li kako moze't'z *k'zto* v'bniti v'z dom'z k'rĉp'kaago (: ἢ πῶς δύναται τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ) mat. 12.29 Zogr. Mar. – ašte *k'zto* choštet'z po m'bně iti, ot'zv'v'zět'z se sebe (: εἰ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν...) mat. 16.24 Zogr. Mar. – t'rgda ašte *kto* vam'z reĉet'z (: τότε εἶπεν τις ὑμῖν εἰπη). mat. 24.23 Zogr. Mar. – ašte *k'to* druga svoego upoi't'z do roga, da posite se oba. Euch. 193 – ašte *kto* ukradet'z. Euch. 189 – ašte li *k'to* tv'rbda uma ne imat'z. Supr. 63 – da ašte *k'to* choštet'z. Supr. 76 – ašte li by *k'to* byl'z. Supr. 241 – ašte *k'to* pogubit'z duš'q. Supr. 266 – ne bo cho'těch', da by *kto* uvěděl'z tainy seĉ. Supr. 288 – ašte tę *kto* zaušit'z o desn'q'jo lani'to. Supr. 411 – ašte reĉet'z ti *kto*. Supr. 483 – i dr. – bilo zaci'jelo uvijek naglašeno. Tako je zaci'jelo i *k'ztor'zjb* u primjerima kao: ašte *kotor'zbi* priĉet'bnik'z sodom'sk'zbi bl'q'dz s'bv'vorit'z. Euch. 102 – bilo odvajkada naglašeno, kao što je naglašeno i polj. *ktory* u primjerima kao: a presto, gdisczy (*ktory*) clovek svim neprzygaczelem che sę valcicz. Nehring, Sprachd. 252 (oko 1420).

Tako je zaci'jelo *k'zto* bilo naglašeno i u ovakim primjerima: Magu'z *k'to*. Supr. 45 – Savin'z *kto* imenem'z. Supr. 145 – ništii *kto* – Supr. 145 – Arijan'z *kto* naricajem'z. Supr. 146 i dr., gdje *k'zto* odgovara grĉ. τίς u primjerima kao Σωκράτης τίς.

Kad je Vondrák uzeo, da su neodred. zamjenice *k'zto* i *k'ztor'zjb* enklitike, morao je isto učiniti i s ostalim neodređenim zamjenicama; morao je na pr. reći, da je i neodred. zamjenica *ĉbto* enklitika. Zamjenica *ĉbto* mogla se doduše enklitiĉki upotrebljavati u nekim prilikama, na

pr. u svezi s riječju *ně-*, s kojom se složila u jednu riječ *něčbto*, ali u primjerima kao: *въпрашааше i. ašte čbto viditъ*. marc. 8.23 Mar. (: ἐπηρώτα αὐτὸν εἰ τι βλεπέει) – *въпрашааше* jeho. jeda ti se *čto* zblo stvori? Supr. 275/6 – ašte imaši *čto* do vraga svojego. Supr. 421 – i dr. *čbto* je imalo zacijselo uvijek akcenat, kao što ima u nas *što* u primjerima kao: *pitaše ga, vidi li štò*.

Tko kaže, da je neodred. *kčto* enklitika, morao bi i za sve riječi kao: *kad, kamo, kuda, kako, gdje* itd. u primjerima kao: ako *kad* vidiš, ako *kamo* odeš, ako *kuda* podeš, ako *mogneš kako*, ako *ga gdje* vidiš itd. reći da su enklitike. No to reći ne bi bilo pravo, jer pomenute riječi ne gube akcenta u takim prilikama. Zato, što pomenute riječi isto tako kao i *kčto* i *čbto* gube akcenat uz riječ *ně-* (ispor. *njěkad, njěkamo, njěkulā, njěkako, njěgdje*), ne smijemo ih zvati enklitikama, jer bismo i za imenice na pr. *djed* i *baba* morali reći da su enklitike, jer uz riječ *pra-* gube svoj akcenat (ispor. *prādjed, prābaba*).

7. Kondicional

Vondrák brojeći u enklitike i pomenute neodred. zamjenice izostavlja sasvim za starosl. jezik kondic. *bimb*. Mislim, da je kondic., i to bar 2. i 3. l. sing. *bi* i 3. l. pl. *bo*, bio enklitičan već u starosl. jeziku. Kondic. *bimb* izgovorao se tako često uz partic. (na pr. *bylō bimb, bylō bi* . . .), da se mogao već u staroslov. jeziku izgovarati naslanjajući se na partic., tj. enklitički. Kad je tako kondic. *bimb* postao enklitika naslanjajući se na particip, mogao se onda u rečenici vladati kao i druge enklitike, tj. mogao je ostaviti svoj particip i pomaći se po svojoj enklitičnoj prirodi prema početku rečenice. Da su bar neka lica kondicionala bila enklitična i u staroslov. jeziku, izvodim baš iz nekih primjera, gdje se kondic. odvajaju podalje od svojega participa i pomiče prema početku rečenice. Taki su primjeri na pr.: i obrati i na *běžanie* i *zapovědi* emu otiti *otъ sōdē*, da *bi* k' tomu ničesože vrědnā na tēlesechъ sichъ znamenovanichъ *sōdělalō*. Euch. 94 – i ašte *bi* nenavidjēi mne na mje *velō-rečevalō*. Ps. sin. 54.13 – ne *chotāše*, da *bi* i *kčto čjulō*. marc. 7.24 Mar. – *prinošaachō že k nēmu i mladěncē*, da *bi* se ichъ *kosuqlō*. luc. 18.15 Zogr. Mar. – . . . da *bo* se *avili* člvkomъ postęšte. mat. 6.16 Mar. – ašte ho *biste* věrq *imali* Moseovi . . . jov. 5.46 Asem. Zogr. Mar. – *čšte bišjē* ljudie moi *poslušali* mene . . . Ps. sin. 80.14 – *sъmatraše*, koje *bi* primyšlennije izobrěsti. da *bi* dlъgō i ljutō imъ *sъtvorilō sъmrvěbъ*. Supr. 88/9 – *jaru* da *by obrělō* ljutěišē . . . da *byšq* tažde i nama *sōdělaly*. Supr. 213 – i gorē i dolu *vrětitъ se*, da *by* mę *kromě otъ sbna*. ježe viděchъ, *sъtvorilō*. Supr. 366 – i dr.²¹

²¹ Više primjera vidi u odjeljku o namještaju kondic. u staroslov. jeziku (v. str. 109 i d.).

Da je kondic. mogao biti enklitičan već u staroslov. jeziku, moglo bi se možda izvoditi i iz toga, što nikad ne dolazi na početku rečenice.²² Ispor. na pr.: ěko ašte *bi v̄schotělv̄* žr̄tv̄č̄, *dal̄v̄ bim̄v̄* ubo (ispor. *bi-v̄schotělv̄*; *dal̄v̄ bim̄v̄*). Ps. 50.18 – ěko ašte *bi v̄děl̄v̄* gn̄v̄ chrama . . ., *b̄děl̄v̄* ubo *bi* . . . mat. 24.43 Asem. Zogr. Mar. – sb̄ ašte *bi byl̄v̄* prorok̄v̄, *v̄děl̄v̄ bi* ubo. luc. 7.39 Asem. Zogr. Mar. – ašte *biste iměl̄i* v̄v̄r̄q̄ ěko zr̄b̄no gor̄uš̄b̄no, *glagolali biste*. luc. 17.6 Asem. Zogr. Mar. – ašte že ni, *rekl̄v̄ bim̄v̄* vam̄v̄. jov. 14.2 Asem. Zogr. Mar. – za ne ašte v̄v̄ Sodoměch̄v̄ b̄q̄ sily byv̄š̄ęj̄ę v̄v̄ teb̄č̄, *pr̄č̄byly b̄q̄* do (d̄b̄nes)bn̄ęgo d̄b̄ne. mat. 11.23 Mar. – Da k̄to jest̄v̄ sii Apolon̄v̄, *chotěl̄v̄ bych̄v̄* uv̄děl̄ti. Supr. 27 – a *by* bo *min̄ql̄v̄* smokve, *iměl̄a by* smokvi z̄mija gn̄ęzdo svoje be s̄m̄r̄bt̄i. Supr. 350 – sii a *by byl̄v̄* prorok̄v̄, *rozuměl̄v̄ by*. Supr. 393 – aštiš̄ę bo jed̄ni voini pečat̄l̄l̄li, *moqli byš̄ę* glagolati. Supr. 441 – i dr.

No i kondic. ne dolazi na početku rečenice, dolazi iza negacije: na pr.: i ašte *ne biš̄ę* př̄kratili s̄ę d̄b̄ne ti, *ne bi* ubo s̄v̄pasla s̄ę v̄v̄s̄ęka pl̄v̄tv̄. mat. 24.22 Mar. – ašte *ne bim̄v̄* př̄išel̄v̄ i glagolal̄v̄ im̄v̄, gr̄čch̄v̄ *ne b̄q̄* iměl̄i. jov. 15.22 Asem. Zogr. Mar. – ašte *ne bi* od boga byl̄v̄, ne mogl̄v̄ bi tvoriti nič̄esož̄ę. jov. 9.33 Zogr. Mar. – ašte bo byš̄ę jeho v̄děl̄i, *ne byš̄ę* . . . tvorili. Supr. 27. – ašte bo *ne by* bylo chytrosti č̄lověč̄b̄sky, *to ne by* iměl̄v̄ boḡv̄. Supr. 161 – a bi byl̄v̄ s̄b̄de, *ne by* mi um̄rl̄v̄ brat̄v̄. Supr. 307 – i dr. – Možda je u takim primicima kondic. iza negacije još iz onoga vremena, kad nije bio enklitičan, jer i u našem jeziku kondic. iza negacije nije enklitičan, jer današnji naš akcenat: *ně bih, ně bi, ně bismo* . . . postaje od starijega: *ne bih, ne bi, ne bismo* . . . iz čega se vidi, da je kondic. u takim prilikama zadržao akcenat. premda ga je u prilikama kao *b̄io bih* izgubio.

Kondic. u staroslov. jeziku može doći iza enklitika zamjениčnih i ispred njih, a prema našem jeziku bismo očekivali, da će dolaziti samo ispred rečenih enklitika (ispor. na pr.: kad *bi mi* dao . . .); na pr.: ěko ašte *mi bi* vraḡv̄ ponosil̄v̄, př̄č̄tr̄p̄ěl̄v̄ ubo bim̄v̄. Ps. sin. 54.12 – ty bi prosila u nego, i dal̄v̄ *ti bi* vod̄q̄ živ̄q̄. jov. 4.10 Asem. Zogr. Mar. – prosmraž̄daj̄qt̄v̄ bo lica svoč̄, *da s̄j̄ę b̄q̄* avili č̄lověkom̄v̄ post̄ęš̄te. mat. 6.16 Asem. – i dr. pored: prinoš̄aach̄q̄ že k̄ n̄emu mlad̄nc̄ę, *da bi* s̄ę ič̄v̄ kosn̄ql̄v̄. luc. 18.15 Zogr. Mar. – . . . *da b̄q̄ s̄ę* avili č̄lv̄kom̄v̄ post̄ęš̄te. mat. 6.16 Mar. – *da by m̄ę* kromě ot̄v̄ s̄ena . . . s̄v̄tvoril̄v̄. Supr. 366 – i dr. – Kako se može ta razlika protumačiti, reći ću poslije govoreći o namještaju kondicionala u staroslov. jeziku (v. str. 109); odakle će se vidjeti, da se namještaj: zamjениčna e. – kondic. ne protivi mišljenju, da je kondic. mogao biti enklitičan i u staroslov. jeziku.

²² U drugim slav. jezicima dolazi kondic. kadšto i na početku rečenice (v. na pr. str. 134).

8. Neki na oko enklitični oblici u staroslov. jeziku

a) U Mar. čitamo: ne branite *mu*. marc. 9.39 – i u Zogr.: dobrće *mu* bi bylo. luc. 17.2 – no tu ni u jednom slučaju nemamo naš enklitični oblik *mu*, nego je tu *mu* mjesto *emu* zbog ligature: *ne branitemu* i *dobrćemu*. Da je tako, dokazuje i to, što u Zogr. u prvom primjeru čitamo: ne branite *emu*, a u Mar. u drugom primjeru: unće *emu* bi bylo.

Neobičan je primjer: *bystъ* že služęštju *mu*. luc. 1.8 Zogr. pored: *bystъ* že služęštu *emu*. Mar., gdje takođe nemamo naš dat. *mu*, nego je od *služęštu* + *jemu* nastalo *služęštu* + *umu*, koje se u ligaturi piše *služęštumu*. Za primjer *služęštu* + *umu* od *služęštu* + *jemu* ispor. na pr. *novummu* od *novujemu*. Iz toga, što se dat. *jemu* mogao ovako asimilirati s partic. *služęštu*, izlazi, da je veza između tih oblika bila tijesna, iako se ne može reći, da je dat. *jemu* bio enklitičan oblik.

b) U Ps. sin. 21.7. čitamo: азъ же *smъ* ѡгъвъ – i u Mar.: otbće našъ, *ize si* na nbschъ. mat. 6.9, ali ni u jednom primjeru nemamo enklitičnih oblika *smъ* i *si*, jer je *smъ* u ligaturi *žesmbъ* (= *že-esmbъ*), a *si* u ligaturi *ižesi* (= *iže-esi*). Prema *ize si* u Mar. ima Zogr. *ize esi*. – Tako je i u primjeru: blaženo čręvo nošbее те i sъsbca, *ěže si* sъsalъ. luc. 11.27 Zogr. *ěže si* prema ligaturi *ěžesi* (= *ěže-esi*). Mar. ima na tome mjestu *ěže esi*.

Ni za *stъ* u primjeru: blaženъ *stъ*, *ize* ne sъblaznitъ sę. mat. 11.65 Zogr. pored: blaženъ *estъ*... Mar. – ne može se nikako reći da je enklitičan oblik, jer takoga enklitičnoga oblika nema nigdje. Možda je *stъ* u: *blaženъ stъ*... kakom grijешkom mjesto *estъ*.

U staroslov. jeziku dolazi i 3. l. sing. *je* (mjesto *jestъ*), na pr.: čto e teбъ. jov. 21.22. 23 Asem. Zogr. Mar. – ašte e lbzě puštati žcnę svoję. Cloz. 128 – mннę, jako umrъlъ je. Supr. 112 – razvč sьrebrъnaago bljuda, *ize je* poslala gospođa velikaja sъ kuciję. Supr. 120 – i uvčdčchъ, čto je čuvъstvo. Supr. 265 – tomu nyuja ne moštъno je byti. Supr. 295 – čto togo je udobče. Supr. 377 – čto je slovo. Supr. 459 – i dr., no nigdje tu *je* ne odgovara našem enklitičnom obliku *je*, nego našem ortotoničkome *jě* (v. o tom dalje str. 89). To je staroslov. *je* postalo, pošto je otpalo *-stъ*, kao što je postalo *ně* od *něstъ* i *vě* od *včstъ* (v. Vondrák, Aksl. Gr.² 489/90).

Kao što nije staroslov. *je* enklitičan oblik, tako nije ni 3. l. pl. *sq* u primjerima: i vidčvъ ę vъ oręžii mннčaše, jako sъ pqtii sq prišbli počiti. Supr. 38 i drugdje, jer je tu otpalo *-tъ* kao i u 3. l. pl. *načbnę* Supr. 16 (v. o tom i u Vondráka, o. c. 490).

B. Enklitični zamjenični oblici u staroslov. jeziku prema grčkima

Za poredenje jednih i drugih oblika možemo uzeti samo dat. *mi*, *ti*, *si*, jer ak. *mę*, *tę* i dr. služe i kao neenklitični oblici.

Prema grč. enklitičnim oblicima *μοι*, *σοι* dolazi obično u staroslov. jeziku *mi*, *ti*; na pr.: povelji *mi* prězde iti (: *ἐπιτρέψόν μοι πρώτων ἀπελθεῖν*), mat. 8.21 Zogr. Mar. – i bōdi tu, doideže reko *ti* (: *καὶ ἴσθι ἔκει ἕως ἄν εἴπω σοι*), mat. 2.13 Asem. – unče ho *ti* estb (: *συμφέρει γάρ σοι*), mat. 5. 29 Zogr. Mar. – čbto *ti* se mbnitb? (: *τί σοι δοκεῖ*) mat. 17.25 Asem. Zogr. Mar. – i dr.

No kadšto se grčka enklitika prevodi punijim oblikom; na pr.: m'bnozi bo reko**ťb** *moně* v**ťb** t**ťb** denb (: *πολλοὶ ἔροισίν μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρῃ*), mat. 7.22 Zogr. Mar. – v**ťb**šě si *tebě* damb, a**ťb**e padb pokloniši *mi* s**ę** (: *ταῦτά σοι πάντα δάσω, ἐάν πεσάν προσκυνήσῃς μοι*), mat. 4.9 Asem. Zogr. Mar. – ne dostoitb *tebě* iměty ženy, Filipa brata svoego (: *οὐκ ἔξεστίν σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα...*), marc. 6.18 Zogr. Mar. – i dr.

Kadšto je i u staroslov. prijevodu; na pr.: lobbzaniě *mi* ty ne dastb (: *φιλημά μοι οὐκ ἔδωκας*), luc. 7.45 Asem. pored: lobbzantě *m'ně* ne dastb. Zogr. i dr.

2. ENKLITIKE UOPĆE U HRV. ILI SRP. JEZIKU

A. Koje enklitike imamo u hrv. ili srp. jeziku

1. Od staroslov. enklitičnih partikula imamo danas *li* i *bo*. Enklitična partikula *že* dolazi samo u najstarijim spomenicima, u kojima može biti pod utjecajem crkvnoga jezika; ispor. na pr.: prišedbšu *že* kb mně. Ms. 3 (g. 1197) – v**ťb** dni *že* t**č**hb svetyhb mužu. Ms. 49 (g. 1261) – siim *že* obrazom da se očisti hristijanstvo. Duš. 1 – i dr.

2. Zamjeničnih enklitika imamo dvije vrste, i to:

a) e., koje odgovaraju staroslovenskima: dat. *mi*, *ti*, *si*; ak. (gen.) *me*, *te*, *se*; dat. pl. *ni*, *vi*, ak. pl. *ne*, *re*; ak. sg. *i*, koji se odavno već izgubio (našao sam ga u natpisu u Baški 12. v.: da iže to poreče, klbni i Bog**ťb**);

b) e., postale u našem jeziku: dat. *mu*, *joj*; gen. ak. *ga*, *je*, ak. *ju*; gen. ak. *ih*; ak. pl. *je*; dat. *im*; – gen. ak. *nas*, *vas*; dat. *nam*, *vam*.

E. *ga* i *mu* postale su od starijih oblika *jegā* i *jemū* ispor. rus. *ezó* i *emý*), gdje je *e* stojeći u slogu ispred akcenta ispalo, a onda je od *jgā* i *jēmū* postalo *gā* i *mū*. Ti su oblici u osobitim prilikama bili enklitični, a napokon su našavši se uz dulje oblike *njega* i *njemu* postali samo enklitični. Tako, kako postaju naši oblici *ga* i *mu*, postaju i slov. *ga* i *mu*, bug. *zo* i *my*, polj. *go* i *mu*, češ. *ho* i *mu*, luž. srp. *ho* i *mu*. – Da je

od nekadašnjega *jegã* i *jemũ* postalo doista *jgã* i *j'mũ* i od toga *gã* i *mũ*, potvrđuju staročeš. oblici *jho* i *jmu* (v. Gebauer, Hist. mlunvice I, 575/6, i Vondrák, Vergl. sl. Gr. II, 103).

Oblici: *joj*, *ju*, (*jih*), (*jim*), je utvrdili su se kao enklitični pored duljih: *njoj*, *nju*, *njih*, *njima*, *nje*. – Tako je i dat. *nam* i *vam* postao samo enklitičan, kad su obladali za dat. pl. oblici *nama* i *vama*. – Gen. ak. pl. *nas* i *vas* upotrebljavaju se enklitički i ortotonički, kao što su se upotrebljavali neki oblici već u staroslov. jeziku (na pr. *mę*, *tę*, *ny*, *vy*; v. naprijed kod staroslov. jezika).²³

3. G l a g o l s k e e. : *sam* – *si* – *je* – *smo* – *ste* – *su* i *ću* – *ćeš* – *će* – *ćemo* – *ćete* – *će* (*te*) novotvorina su našega jezika.

Oblici: *sam*, *si*, *smo*, *ste* postali su tako, što je nekad akcentat bio *jesãm*, *jesi*, *jesmõ*, *jestê* (tako je još danas u starijim govorima), te je e stojeći u slogu ispred akcenta ispalo, a onda je od *ĵsãm*, *ĵsi*, *ĵsmõ*, *ĵstê* postalo *sãm*, *si*, *smõ*, *stê*. Budući da su se oblici *sãm*... u osobitim prilikama upotrebljavali i enklitički (na pr. u svezama kao *bil* + *sam*), postali su napokon samo enklitični oblici pored duljih *jesam*... E. 3. l. pl. *su* mogla je dvojako postati: 1) e. *su* može biti postala od nekadašnjega ortotoničkoga oblika *su*, koji je u osobitim svezama postajao enklitičan; 2) e. *su* mogla je postati i od ortotoničkoga oblika *jesu*, koji se razvio od starinskoga *su* prema *jesam*... Nije ispravno misliti, da su naše e. *sam*... postale tako, što je nekad bilo u 3. l. pl. *su*, od koga je prema *jesam*... postalo *jesu*, pa je onda, kad se tako našlo u 3. l. pl. *su* pored *jesu*, načinjeno i *sam*, *si*, *smo*, *ste*. Kad bi tako tumačenje bilo dobro, onda bismo morali imati u jeziku prije potvrda za 3. l. pl. *jesu* nego za oblike *sam*, *si*, *smo*, *ste*. Ali po svjedočanstvu Akadem. rječu. oblici *sam*,²⁴ *si*, *smo*, *ste* mnogo su stariji od 3. l. pl. *jesu*, dakle ih to lice nije moglo izvesti. – Da naše enklitike *sam*, *si*, *smo*, *ste* postaju doista od oblika *jesãm*, *jesi*, *jesmõ*, *jestê*, dokazuje i češki jezik, u kome je od nekadašnjega *jesëm*, *jesi*, *jesmê*, *jestê* postalo *ĵsem*, *ĵsi*, *ĵsme*, *ĵste*, koje se piše *ĵsem*, *ĵsi*, *ĵsme*, *ĵste* (v. Gebauer, Hist. mlunvice. III. 2, str. 412–420). Kao što se u nas u čakav. narječju oblici *sam*... (< *ĵsam*) upotrebljavaju ortotonički i enklitički, tako se upotrebljavaju i u češkom jeziku oblici *ĵsem*, *ĵsi*, *ĵsme*, *ĵste*.

Obično se pogrješno tumači 3. l. sg. *je*. Od nekadašnjega *jestõ* postaje u nas *ĵê* (tako je u čakavskom narječju) ili *ĵê* (tako je u Slavoniji; duljina je prema prez. kao *mrê*), kao što je postalo *da* od *dasřõ*, *iĵe* od *ĵasřõ* (: *sřõn-ěsřõ*), *-vije* (ispor. u Dubrovniku *zapovijem*) od *věsřõ*, jer već u staroslov. jeziku imamo 3. l. sg. *je* (v. naprijed). Oblik je upotrebljavao se u osobitim prilikama enklitički, ali on je još do danas ostao i ortotonički oblik, te se svuda govori *ĵê li* (umjesto *ĵest li*). Prema tome je pogrješno Budmanijevo tumačenje sveze *ĵê li* (v. Aka-

²³ Kad se javljaju pomenuti oblici u našem jeziku, vidi se iz Daničičeve »Istorija oblika« pri pojedinim padežima rečenih zamjenica.

²⁴ *sam* (upravo *smb̄s*) dolazi već g. 1189 (v. Ms. 2).

dem. rječn. IV, 606^a).²⁵ je se upotrebljava prema prilikama enklitički i ortotonički kao gen. ak. pl. *nas* i *vas*. Tako se i češko 3. l. pl. je upotrebljava.

Kao što od *jesām, jesī, jesmō, jestē* postaju oblici *sām, sī, smō, stē* (mjesto *j'sām*...), koji se u današnjem štokav. govoru upotrebljavaju samo enklitički, tako su od *hoću, hoćemo, hoćete, hoće (hotē)* postali oblici *ću, ćemo, ćete. će (tē)* i prema tima 2. i 3. l. sg. *češ, će*, koji se danas još u čakavskom narječju upotrebljavaju ortotonički, a u štokav. narječju samo enklitički. Prema primjerima kao *hću* (: obētuju se...), kako *hću* ljubiti vbsb gradb). Ms. 69 (g. 1273–1314) i *hote* (: a se kto *hote* byti sokalnici). Ms. 96 (g. 1330) možemo misliti, da je od *hoću* nastalo najprije *h'ću*, a onda se i *h*, koje se često gubi, izgubilo i tu, te imamo *ću*.²⁶ No može se reći, da je *ću* nastalo i od *oću*, jer se oblici: *ću, (češ), će, ćemo, ćete, te* javljaju rano; tako se na pr. *ćemo* javlja već u 12. v. (ispor. ne *ćemo* iti kb vamb. Ms. 7) (v. i u Akadem. rj. III, 656^b).²⁷

Što je prez. *ću* postao enklitičan, lako je razumjeti, jer je dolazio veoma često u jakoj svezi s infinitivima (na pr. *biti + ću*), na koje se naslonio i podložio njihovu akcentu.

Od zanižanoga prezenta *hoću*: *ne hoću* postaje *nē ću* zacijeo preko *ne oću*, jer se dugo *e* u *nē ću* može razumjeti samo tako, ako kažemo, da je nastalo u kontrakciji od *e-o*. Da ne valja reći, da je *nē ću* > *nē ću* postalo tako, što je enklitično *ću* pristupilo k negaciji, vidjet će se i iz onoga, što *ću* reći o namještanju enklitika u našem jeziku, u kome *e* ne dolazi iza negacije *ne*, a ovdje ističem, da se takome tumačenju protivni akcentat *nē ću, nē češ, nē će, nē ćemo, nē ćete, nē će*, koji se može razumjeti samo tako, ako supponiramo: *ne oću, ne dčeš, ne oće, ne dćemo, ne dćete, ne oće* (v. u momo »Prilogu za slav. akcentat. »Rad. 187., 146). Prema tome bismo mogli i pisati *nēću, nēćeš*... kao što pišemo *nemam* (od *nejmam*). Pisanje *ne ću* može se opravdavati pisanjem *bit ću*, ali je ipak razlika između jednoga i drugoga *ću*, jer je *ću* u *nē ću* samo na oko enklitika; *ću* je u *nē ću* izgubilo akcentat zbog premještanja akcenta, te se zato u starijim govorima još i danas govori *nē ću*.

U nas je enklitičan i kondic. *bih, bi, bismo, biste, bi*, na pr.: *bjo bih, bili bismo, bili biste* itd. No kondic. može u nas biti i ortotoničan stojeći na početku rečenice; na pr.: *bī li htio?* – *bih*. Tako kondic. stoji i iza negacije *ne*, na pr. *nē bih, nē bismo, nē biste* itd., gdje se iz stari-

²⁵ Tako i Vondrák, čini se, drži, da je *je* u *je li* enklitika (v. Vergl. sl. Gr. II, 251).

²⁶ Budmani se protivni takome tumačenju (v. Akadem. rj. III, 656^b), ali da je tako tumačenje moguće, potvrđuje kajkav. narječje, u kome se nalazi prez. *šćem, šćeš*... za koji možemo misliti da postaje od *hćem, hćeš*. Tako već u Vramca čitamo na pr.: *nešće* vzeta oblast od ludaša *biti*. Postila 12^b.

²⁷ U 12. v. javlja se i 3. l. sg. *će* (upravo *četō*; ispor.: i milosti; ne *četō* imēti. Ms. 3. u ispravi, koja pada između g. 1186–1196). Akad. rj. ne spominje toga primjera.

jega akc. *ne bih, ne bismo, ne biste* itd. vidi. da je u *nè bih* kondic. samo na oko enklitika. Razlika između primjercā kao: *bīo bih* i *bī li htio?* – razumnije se tako, što je kondic. bio nekad ortotonički oblik, koji je samo u nekim slučajevima (stojećj uz partic. na *-lŭ*) postao enklitičan.

B. Enklitični oblici prema neenklitičnima u hs. jeziku

U nekih naših pisaca nalazimo kadšto neenklitične oblike, gdje bismo očekivali enklitične; na pr.:

1. sin Davidov, smiluj se *mene*. Vramec, Post. II, 2^a – mater devicu je bil *sebe* odebral. Vramec, Post. 16^b – on je *mene* proždrti pripravan bio, ali ti, gospodine moj, branio si *mene*. Maretić, Jezik 175 – gda je Kristuš . . . zastopil, oblak je *njega* prijel. Vramec, Post. II, 6^b i čuvaj *sebe* od zla. Vramec, Post. II, 7^b – hrana tilu ništa ne hasni, kada *nju* ošlabiti želudac izbaci. Maretić, Jezik 175 – i dr.

2. ako *jesam* grišnik, mogu se ufati u Božie milosrde. Maretić, Jezik 193 – š njom se na ovi svit porodio *jesam*. Maretić, Jezik 194 – danas *jest* svetkovina tvoja. Maretić, Jezik 193 – evo *jest* misto, kadi su ga postavili. Vramec, Post. II, 2^a – i vsi zajedno . . . jili i pilj *jesmo* š njim. Vramec, Post. II, 3^a – ovo je on kip boži, na koteri po človekom prvom stvoreni *jesmo*. Vramec, Post. II, 17^b – ar *jesmo* videli zvezdu njegovu . . . i prišli *jesmo* moliti *njega*. Vramec, Post. 30^b – katero četiri nedele pred Božičem *jesu* znamenovale. Vramec, Post. I, 1^b – ar angeli apoštolom *jesu* tako govorili. Vramec, Post. I, 6^b – i dr.

3. danaske *hoćeš* sa muom biti u raj. Maretić, Jezik 196 – ja *hočem* dojt i ozdraveti. Vramec, Post. I, 44^b – i što bude pravo, *hočem* vam dati. Vramec, Post. I, 51^b – gda on dojde, nam povedatj *hoče* vsa. Vramec, Post. I, 12^b – ondj ga *hočete* videti. Vramec, Post. I, 2^a – i dr.

3. ENKLITIKE UOPĆE U SLOVENSKOM JEZIKU

Slov. jezik ima ove enklitike:

1. enklitičnu partikulu *li*;
2. zamjenične enklit.: *mi, ti, si; me, te, se*; gen. ak. *ga; mu*; gen. f. *je*; dat. *fej, ji*; ak. *jo*; gen. pl. *jih*; dat. *jim*; ak. pl. *je*;
3. glagolske enklit.: *sem, si, je, sva, sta, (ste), smo, ste, so*; kondic. *bi; čem, češ, će . . . ; bom, boš, bo . . .*

Kako su postale zamjenične enklit. *ga, mu* itd., rečeno je naprijed gdje sam govorio o tim e. u našem jeziku. Za glagolske e.: *sem . . . , bi, čem . . . , bom . . .* treba istaći da mogu biti enklitične i ortotonične.²⁸ To

²⁸ Ispor. Murko I, 33, 34, 38, 46.

su upravo ortotonički oblici, koji su samo u osobitim prilikama postali enklitični, kao i u nas *sam, bih, ću*. Spomenuo sam već naprijed, da u slov. jeziku mogu i zamjenične e.: *mi, ti, si, me, te, se* itd. doći na početak rečenice, no u tome slučaju dolaze enklitični oblici na mjesto ortotoničkih.

4. ENKLITIKE UOPĆE U BUGARSKOM JEZIKU

Bugar. jezik ima ove enklitike:

1. enklitičnu partikulu *ли*;
2. zamjenične enklitike: *ми, ти, си; ме, те, се; го; му; њ* (= joj); *я* (= ju); dat. ak. *ни, ви; имъ; ги*;
3. glagolske enklit.: *сѣмъ, ся, е, сме, сте, ся; бихъ, би, бу; fut. ще* ili *ца, щешъ, ще, щемъ, щете, щатъ*.

Za sve pomenute glagolske e. treba istaći, da dolaze i ortotonički. Bugar. *сѣмъ, си, сме, сте* postaje sasvim kao naše *sām*, a tako i *ца, щешъ, ще* ... postaje kao i naše *ću, ćeš, će* ... (v. naprijed). Ti su oblici, koji su bili isprva ortotonički, postali u osobitim prilikama enklitički (u bugar. jeziku i nema oblika, koji bi odgovarali starobugar. *jesmь, jesi* ... i *choštъ, chošteši* ... , kao što takih oblika nema i u nas u nekim čakavskim govorima). Tako je i kondic. u osobitim prilikama postao enklitičan (na pr.: *чѣкаль бихъ те*), a u nekima ostao ortotoničan (na pr.: *да бѣхъ на вашето мѣсто, бихъ отишель отдавна*. Weigand 53).

Zamjenične e.: *ми, ти, си* itd. dolaze i na početku rečenice. U tome slučaju dolaze na mjesto ortotoničkih oblika (v. o tom naprijed str. 67).

5. ENKLITIKE UOPĆE U RUSKOM JEZIKU

Današnji je rus. jezik izgubio sve zamjenične e., ostala je samo zamjenična e. *ся*, koja je nerazdruživa od glagola. *ся* je bilo slobodno još u 18. v. (v. Sobolevskij, Leke.⁴ 256), a i danas se kadšto rastavlja od glagola u maloruskom narječju (v. Ogonovskij, Gramatika 257). Gdješto se u maloruskom narječju govore i enklitični oblici: *ми, ти, си* (na pr. дай ми хлѣба); *го, му* (na pr.: я видѣвъ го нынѣ – porod: я видѣвъ его, не тебе. Ogonovskij, Gramatika 106, 109). Gdješto se u malorus. jeziku govori enklitički i prez. *смо, сте* (na pr. ходили-смо, ходили-сте) i 1. l. sg. m. *ходивъ-емъ* i f. *ходила-мъ*, 2. l. sg. m. *ходивъ-есь* i f. *ходила-сь*; v. Ogonovskij, Gramatika 162), koga u velikorus. narječju nema. Tako je i od kondic. ostalo samo *бы*, koje se u književnom govoru kao čestica veže s nekim riječima (ispor. na pr. *чтобы, чтоб*). U rus. su se jeziku sačuvali i enklitične partikule *ли, же, во*, ali *во* nije obično enklitika.

Starorus. je jezik imao i ove zamjenične enklitike: *ми, ти, си; мя, тя; и; dat. ak. pl. ны, вы; dat. ak. du. на, ва.*

Berneker misli, da je i prez. glagola *byti* bio u starorus. jeziku enklitičan, i to u primjerima kao: чему *еси*, брате, почаль волость мою воевать. Nestor 467 (v. Wortfolge 63), no ja mislim, da se iz rastavljanja pomoćnoga glagola od partic. ne smije izvoditi enklitičnost pomoćnoga glagola. To svoje mišljenje utvrđujem ovim: 1) u nas dolazi 3. l. sg. *jest* rastavljeno od partic., na pr.: što *jest* carstvo mi *uzakonilo*. Duš. 142 – razve što *jest* carstvo mi *zapisalo*. Duš. 139 – kako *jest* više *upisano*. Duš. 149 – i dr., ali iz toga se rastavljanja ne smije izvoditi enklitičnost prez. *jest*, koji nije nikad enklitičan; 2) u starorus. se jeziku i impf. *běchъ* rastavlja od partic., s kojim čini plpf., na pr.: бѣ бо прѣжде *вътришалъ*. – си бо не бѣша прѣжде *слышали*. – бѣ бо ся *ему въвѣрилъ* льстню. Nestor 89 – бѣ бо самъ *повелѣлъ* им воевати. Nestor 141 – i dr., dakle bi i za impf. trebalo reći da je mogao u nekim prilikama biti enklitičan. Tako se i u nas već u starini rastavlja impf. od partic., na pr.: abo *bě* se vrēme *slučilo*. Ms. 211 (g. 1387) – prēde nego li *bě* онъ *ulѣzъb*. Ms. 211 (g. 1387) – i dr., ali impf. *bjech* nije u nas nikad enklitičan; – 3) kao što se rastavlja *jesam* od ptc., tako se rastavlja i *budem*, na pr.: a ne *bude* ga selo *ubilo*. Duš. 199 – kojim *iz* takih primjera izvoditi enklitičnost prez. *budem*, tako držim, da je to pogrešno činiti i za starorus. prez. *ѣсмь*.

Enklitičnost starorus. prez. *ѣсмь* ne smije se izvoditi ni iz toga, što se pomoćni glagol sasvim izgubio u današnjem rus. jeziku. Pomoćni se glagol nije izgubio zato, što bi bio enklitičan; on se izgubio iz sintaktičnih uzroka. Pomoćni se glagol počeo gubiti najprije u 3. l. sg., jer se nije osjećao potrebnim za smisao, i to već veoma rano. Potvrđā za to gubljenje ima već u 12. v., na pr.: Глѣбъ князь мѣрилъ море по леду (bez *естъ*) (g. 1073). To je gubljenje pomoćnoga glagola iz 3. l. sg. zahvatilo i drugud, jer se je razvila uz to poraba ličnih zamjenica za subjekt (v. Sobolevskij, Lekc.⁴ 239–242).

6. ENKLITIKE UOPĆE U POLJSKOM JEZIKU

Poljski jezik ima ove enklitike:

1) enklitične partikule: *li, że, bo* nije više enklitično, i to valjda zato, što je zamijenilo veznik *ibo*.

2) zamjenične e.: *mi, ci, (ć), si; mię, cię, się; go, mu; dat. jej; ak. ją; ak. pl. je; dat. pl. im.*

3) *-em (-m), -eś (-ś), -eśmy (-śmy), -eście (-ście).*

4) kondic. *bym (bych), by...*

Staropolj. jezik imao je još ove enklitike: ak. sg. *i* (*ji*) (v. Kalina, *Historija jez. pol.* 268) – i: l. l. sg. *-sm* (v. Kalina, o. c. 390).²⁹ – Današnji prez. oblici: *-em, -eš* . . . nastali su prema starijima kao: *slyszal, a, o -ješm, ješ, slyszeli ješmy* . . ., koje se steglo u: *slyszal-em, slyszala-m, slyszaleš, slyszala-š* itd., otkud su se onda odvojili oblici: *-em (-m), -eš (-š), -ešmy (-šmy), -ešcie (-šcie)*, te se govori na pr. i: *jam* mjesto *ja jestem* (staropolj. *ja jesm*) (v. Kalina, o. c. 462 i d.).

7. ENKLITIKE UOPĆE U ČEŠKOM JEZIKU

Češki jezik ima ove enklitike:

1. enklitičnu partikulu *li*. Enklitična partikula *že* dolazi samo za jedno s nekim riječima, na pr.: *jenž, jehož, kterýž, což, budiž* i dr.

2. zamjenične c.: *mi, ti, si; mě, tě, se; ho; mu; ji* (ak. sg. f.); *je* (ak. n.); gen. pl. *jich*; dat. pl. *jim*; ak. pl. *jich*.

3. prez. (*jsem, (j)si, je* . . .; – kondic. *bych, by, by* . . .

Staročeski jezik imao je još ove enklitike: *ji* (ak. sg.) i *ny, vy* (ak. pl.) (v. Gebauer, *Historická mluvnice*, III, 1, 470, 530).

Naprijed sam već rekao, da prez. (*jsem*) može biti enklitičan i ortotoničan oblik. O njegovu postanju i o postanju oblika *bo* i *mu* rečeno je već naprijed, koliko treba (v. str. 88–90).

8. ENKLITIKE UOPĆE U LUŽ. SRPSKOM JEZIKU

Luž. srp. ima ove enklitike:

1. enklitične partikule: *li*, na pr.: *som li ja?* (Mucke 471); – *-že* (obično *-ž*) uz druge riječi, na pr.: *což, akož, rounož* i dr. (Mucke 464, 465).

2. zamjenične c.: 3. 4. *mě* (donjosrp.), *mi, mje* (gornjosrp.); 3. 4. *si* (donjosrp.), *ći, će* (gornjosrp.); 3. 4. *se* (donjosrp.), *sej, so* (gornjosrp.). Mucke 385 – *jěg* (*joh'* i *'ho*), *jěm'* (*jom'* i *'mu*), *jěj* i *ji* (= *joj*), *jěn* (*jón*), *ju, jo*; – *nas, nam; was, wam; jich, jim, jě*. Mucke 150

3. glagolske c.: prez. *som, sy, jō, smy, sćo, su* (donjosrp.) i *sym, sy, je, smy, sće, su* (gornjosrp.); – kondic. *by* (donjosrp.) i *bych, by, bychmy, byšće, bychu* (gornjosrp.). Mucke 599, i 610.

Prez. *som* (*sym*) može biti i ortotoničan, kao i češ. (*jsem*) (ispor. i naše čakav. *san*). – Tako i oblici *nas, nam, was, wam* i neki drugi mogu biti i neenklitični.

²⁹ Staroslov. oblike *ny, vy* ne nalazimo u staropolj. jeziku (v. Kalina, o. c. 338/9). – U polj. jeziku dolazi i enklitično *sem*, ali to je iz češ. jezika (v. Kalina, o. c. 390).

III. NAMJEŠTAJ ENKLITIKA

Delbrück dijeli enklitike po njihovu namještaju u dvije vrste; u jednu vrstu meće enklitike, koje stoje iza riječi kojoj po svome smislu pripadaju, a u drugu vrstu meće enklitike, koje stoje iza prve naglašene riječi u rečenici (v. Vergl. Synt. 3., 51; ispor. i Brugmann, K. V. Gr. 682). U prvu vrstu enklitikā meće Delbrück neke partikule, a u drugu zamjenične *e*. U slavenskim bismo jezicima u prvu vrstu mogli metnuti i enklitični posesivni dativ, jer posesivni dat. *mi*, *ti*, *si* stoje uvijek iza riječi, kojoj pripadaju; ispor. na pr.: staroslov.: izde drugъ mj pride съ рѣти къ мѣнѣ. Luc. 11.6 Zogr. – i oтъ тогo ѣса ројетъ јѣ ученикъ *vb* своѣ *si* (: ... εις τὰ ἴδια). jov. 19.27 Asem. Zogr. Mar. – hs.: toј je protivnikъ *carbstru mi*. Ms. 3 (g. 1186–96) – bug. тој веѣкога скри-валъ *yшутъ cu* подъ калпака. Weigand 135 – starorus. и тако прочин възвратиша ся въ *своя cu*. Nestor 24 – i dr.

Što se neke enklitike namještaju iza prve riječi, tomu po Delbrücku i Brugmannu nije nikakav sintaktički uzrok; takome je namještaju ritmičko-muzikalni uzrok. Prva je naglašena riječ u rečenici obično jako naglašena, često najjače, pa ona kao magnet privlači k sebi enklitiku, koja se uz taku riječ mogla najbolje prisloniti (v. Brugmann, K. v. Gr. 681/2). Takav namještaj imaju enklitike već od indoevr. vremena. Tako se na pr. enklitika u grčkom jeziku odvaja od riječi, kojoj upravo pripada, pa se namještā prema početku rečenice; na pr.: τῷ μιν εἰσαράνεο προσεφώνεε (Homer). – οἱ γάρ μιν Σελινοῦοιοι ἐπαναστάντες ἀπέκτειναν (Herodot) – i dr. (v. Brugmann, K. v. Gr. 681 i Gr. Gr.³ § 146). – S pomenutom težnjom enklitikā prema početku rečenice slaže se namještaj refleksivne zamjenice *si* i zamjenice *mi* za 1. l. sing. u litavskom jeziku (*si* i *mi* su jedini enklitički oblici, koji se nalaze u današnjem litavskom jeziku, premda se u prstonarodnom govoru izgubila već i zamjenica *mi* (v. Kuršat, Gramm. d. littau. Sprache. § 1150). S pomoću zamjenice *si* tvori se u litav. jeziku medij (ili refleksiv) tako, te ta zamjenica obično okrnjena u *s* prijanja uz glagol, na pr. *sùkti* 'okretati' i *sùktis* 'okretati se' (ili 'okretati za se'). Kad je pak glagol složen s prijedlogom, onda se *si* utisne između prijedloga i glagola, na pr.: *apsùkti* 'okrenuti' i *apsi-sùkti* 'okrenuti se' (ili 'okrenuti za se, sebi'). Takav namještaj može imati zamjenica *si* i onda, kad je glagol s partikulama *ne*, *be*, *te*, na pr.: *nesidžiaūgk* (i *ne-džiaūgkis*) 'ne veseli se', *bešiwelku* (i *bewelkšis*) 'vučem se', *tesiuwalkioj* (i *teuwalkiojas*) 'neka se skiće'. Tako se i *mi* namješta, na pr.: *jis uš-mi-stój* 'zastupa me', *ne-mi-prastók* 'ne ostavi me' pored *saugók-mi* 'brani me' (v. Kuršat, o. c. § 1142, 1144, 1150). U takome namještaju zamjenicā *mi* i *si* krije se zaciјelo nekadašnja njihova enklitična priroda. – Iz daljega će se prikazivanja vidjeti, da se pomenuta težnja enklitikā prema početku rečenice nalazi u svima slav. jezicima, i da se ta težnja pokazuje i u staroslov. jeziku.

I. NAMJEŠTAJ ENKLITIKĀ U STAROSLOV. JEZIKU

A. Enklitične partikule *li*, *žc*, *bo*

Od svih su enklitikā najjače enklitične partikule, tj. one najjače teže k početku rečenice, te zato ne dolaze iza drugih enklitikā. Tako je u staroslov. jeziku i u svima ostalim slav. jezicima. Izuzetak od toga pravila čini samo t. zv. etički dativ, koji može doći ispred enklitične partikule *li*, na pr. hs.: srječni *ti l'* su oni! Kavanjin (Akad. rječn. VI, 32^b) – i dr.³⁰

Potvrda za spomenute enklitike ima gotovo na svakoj strani svakoga staroslov. spomenika, i zato ću ja spomenuti ovdje samo neke zanimljive primjere, iz kojih će se vidjeti rečena priroda tih enklitika.

I. Enklitična partikula *li*

a) *li* *rastavlja imenicu od atributa*. Na pr.: *svoejō li volejō* pripadaeši k^o bu. Euch. 159/60 – *svoejō li volejō* chošteši. Euch. 177 – ne *dobro li sēmē* sēl^o esi na selē tvoemb? mat. 13.27 Zogr. Mar. E. und. – *dušō li tvojo* za mē položiši? jov. 13.38 Asem. Zogr. Mar.

b) *li* *rastavlja partic. od pomoćnoga glagola*. – Na pr.: *mbnēlō li jesī?* Supr. 176. – Ispor. i ove primjere: *nēste li čslī* nikoliže v^o k^obnigach^o. mat. 21.42 Asem. Zogr. Mar. – *nēst^o li napisano* v^o zakonē vašemb? jov. 10.34 Asem. Zogr. Mar. – *nē li i t^o ot^o blōda rodilō* sē?^o Supr. 8 – i dr.

c) *li* *rastavlja broj od broja*. Na pr.: ne *dvē li na desēte* godinē este v^o d^oni? jov. 11.9 Asem. Mar. – i: ne *d^ova li na desēte* časa este v^o d^oni? Zogr.

U tima se primjerima moglo *li* utisnuti među brojeve, jer se *d^ova na desēte* nije osjećalo još kao cjelina. Tako se i *že* utiskuje među take brojeve (v. na str. 97).

d) *li* *ne može stajati iza negacije* *ne* (to izlazi već iz onoga, što sam naprijed rekao), i zato čitamo na pr.: *ne i mytare li tožde* tvore^ot^o (: οὐχὶ καὶ οἱ τελῶνια τὸ αὐτὸ ποιούσιν). mat. 5.46 Asem. Zogr. Mar. – ne *dša li bolši* est^o piš^ote (: οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλείον ἐστὶν τῆς τροφῆς). mat. 6.25 Asem. Zogr. Mar. – ne *vy li pače* ich^o luč^obi este (: οὐχ ὑπεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν). mat. 6.26 Asem. Zogr. Mar. – ne *v^o tvoe li ime* p^ořst^ovovachom^o (: οὐ τῶ σῶ ὀνόματι ἐπροφητεύσαμεν). mat. 7.22 Zogr. Mar. – ne *u li* razumēste (: οὐπο νοεῖτε). mat. 16.9 Mar. – ne *Mosi li* dast^o vam^o (: οὐ Μωυσῆς δέδωκεν ὑμῖν). jov. 7.19 Asem. Zogr. Mar. – ne *az^o li* tē vidēch^o v^o vr^ostē s^o nim^o (: οὐκ ἐγὼ σε εἶδον ἐν

³⁰ Iz prikazivanja će se namještaja enklitikā u pojedinim slav. jezicima vidjeti, da se etički dat. i u drugim prilikama izuzima od pravila.

τῷ κίρα; μετ' αὐτοῦ). jov. 18.26 Asem. Zogr. Mar. – ne na drěvě *li* više moliši. Cloz. 670–1 – ne běchť *li* ti reklť. Supr. 121 – ne tu *li* sbněšę sę. Supr. 458 – i dr.

Ni u jednom od tih primjera ne može enklitika *li* biti zavisna o grćkom tekstu, jer u njemu nema riječi, koja bi odgovarala našoj riječi *li*.

No iza *ni* dolazi često e. *li*; na pr.: *ni li* razumějotť. Ps. sin. 13.4 – *ni li* sego este čbli. luc. 6.3 Asem. Zogr. Mar. – *ni li* ty boiši sę ba. luc. 23.40 Zogr. Mar. – i dr. – Iza *ni* može *li* doći zato, jer je *ni* i inače često naglašeno; na pr.: ašte *li* že *ni*, prošędotť sę męši. mat. 9.17 Zogr. Mar. – bđdi že slovo vaše: *ei, ei* i *ni, ni*. mat. 5.37 Zogr. Mar. – i dr.

e) *Neobičan je ovaj primjer: ne i li* sestry ego sgtť u našť sbde (: καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ἄδελφές τῆς ἡμέας). marc. 6.3 Zogr. Mar.

f) *Li ne stoji na drugome mjestu u primjeru: čko na razboinika li* izidoste. marc. 14.48 Zogr. Mar. To je zato, jer se *li* ne veže po smislu s riječju *čko* nego s riječju *razboinika*. – Tako stoji *li* iza *nęsi* u ovom primjeru: ubo *nęsi li* nikoliže plavaľ po moru. Supr. 115.

g) *Riječ li dolazi često kao ortotona na početku rečenice kao rastavni veznik*. Na pr.: čto čste, *li* čto piete. mat. 6.25 Zogr. Mar. – ty *li* esi gređyi, *li* inogo čaemb. mat. 11.3 Zogr. Mar. – *li* mbnitť ti sę, čko ne mogų nųę umoliti otbca moego. mat. 26.53 Zogr. Mar. – ne pbcęte sę kako *li* čbto pomyslite, *li* čbto rečete. luc. 12.11 Asem. Zogr. pored: ... kako ili čto otbveštaate *ili* čto rečete. Mar. – křto vřzidetť na gorų gnųo, *li* křto stanetť na męštę svtęmb ego. Ps. sin. 23.3 – křto vidę, *li* kto słyša. Cloz. 929 – słyšaste *li* ubo ot nego glasť, *li* daste jemu slovo. Supr. 27 – i dr. – Taki je i ovaj primjer, gdje iza *li* na početku rečenice dolazi *bo: li* bo edinago vřznenaviditť, a drugago vřzljubitť, *li* edinago drřžitť sę, a o družęemb neroditi načbnetť. mat. 6.24 Zogr. Mar.

2. Enklitična partikula že

a) *že rastavlja sę od glagola*. Na pr.: ubočvřše *že* sę. luc. 24.37. Zogr. Mar. – obraštť *že* sę Petrť. jov. 21.20 Asem. Zogr. Mar. – prikasajštimť *že* sę. Euch. 10 – moleštų *že* sę jemu. Supr. 18 – i dr.

b) *že rastavlja složene brojeve*. Na pr.: vř edinoqđ *že* na desęete godinų išedť ... mat. 20.6. Asem. Zogr. Mar. – vř pętoe *že* na desęete lęto. luc. 3.1 Zogr. (Mar. nema *že*).

Tu se *že* utisnulo među brojeve, jer se jedinica s deseticom nije osjećala još kao cjelina (ispor. takav primjer s *li* na str. 96). Kad su se pak taki složeni brojevi počeli osjećati kao cjelina, nije se *že* više moglo utiskivati između njih, i zato nalazimo poslije: četyri desęti *že* lęť sbtvori tu sęđę. Supr. 273.

Zanimljiv je i ovaj primjer: pęť pbprištť *že* vř dalę otť manastyřę. Supr. 273 – pored: vř devętoqđ *že* godinų vřzřpi Īs. marc. 15.34 Zogr.

(Mar. nema že), gdje se genitiv *pprištō* s brojem *petō* osjeća kao cjelina (ispor. u nas na pr. *pētītārā* mjesto *pēt lītārā*), i zato se ne rastavlja partikulom *že* od broja, kao što se rastavlja ak. *godinō* od broja *devētōjō*, jer između rednoga broja i imenice nije sveza tako jaka kao između glavnoga broja i imenice.

e) Posve je neobičan ovaj primjer, gdje *že* *e dolazi iza prijedloga: mežđu že simō* molēachō i učenci ego (: ἐν τῷ μεταξὺ τῶν αὐτῶν οἱ μαθηταί). jov. 4.31 Asem. Zogr. Mar. Takav bi namještaj enklitike *že* bio protivan pravilu o namještaju enklitika, kad bi *že* stajalo iza kojega pravoga prijedloga (na pr. iza *na, vō, podō* . . .), ali *mežđu* je nepravilni prijedlog, i to imenica, koja je mogla kasno postati proklitika, tj. izgubiti svoj akcenat, i zato se *že* moglo prisloniti na *mežđu* u pomenutom primjeru.³¹ Da je takvo tumačenje pomenutoga staroslov. primjera pravo, mislim, da dokazuju i ovakvi primjeri iz našega jezika: što je vetho i ostarjelo, *blizu je kraja; nared se pakla* savila; *a više mi glave* koplje posadite; *nared ga je gore* sustigao (v. Maretić, Gram i stil. 437/8); – *radi će se toga* ožalostiti (Maretić, Jezik 210) – i dr., gdje je e. između nepravoga prijedloga i imenice.

d) *že* *e ne mora stajati baš na drugom mjestu*, nego iza riječi, s kojom se tješnje veže, i zato imamo na pr.: *da uboitō že sjē* otb nego . . . Ps. sin. 21.23, jer se *že* veže s glagolom *uboitō sjē*. – Iz primjerā *če* se kod e. se vidjeti, da e. može stajati iza veznika *da*.

3. Enklitična partikula *bo*

a) *E. bo e rastavlja veoma često glagol od zamjenice s e*. Na pr.: *približi bo se* črstvo nebes(bo)koje. mat. 2.2 Mar. – *otloživōšu bo se* Adamu na ono mēsto porody. Supr. 9 – i dr.

b) *E. bo e rastavlja često atribut od imenice*. Na pr.: *svojoj bo volejō*. Euch. 6 – i dr.

c) *E. bo e ne utiskuje se u mlade vrijeme među složene brojeve*, jer imamo: *dvē na desēte* bo bēsta košnici ukruchō ostalē. Supr. 428 – pored: *dōvadesētōnūmu ubo i osmūmu* lētū prišēdēšu. Supr. 280. – Ti se primjeri slažu sasvim s ovima: *četyri desēti že lētō* s̄tvori tu sēde. Supr. 273 – i: *vō devētōjō že godinō* vzbz̄pi Is. marc. 15.34 Zogr. –, što sam ih spomenuo govoreći o e. že.

d) *Kao što li ne stoji iza negacije n e, tako ne stoji ni bo u ovim primjerima: ne vy bo* este glagoljoštei (: οὐ γὰρ ὡμεις ἔστε οἱ λαοὶ υτες). mat. 10.20 Asem. Zogr. Mar. – *ne rēdetō bo se*, čbto tvorjētb. luc. 23.34 Asem. Zogr. Mar. – pored: *nēsmbō bo* dostoinb. luc. 7.6. Asem. Zogr. Mar. – i dr.

³¹ Na pomenuti je primjer nalik ovaj grčki: *περί δὲ τὴν ἰνδεκάτην ἔξελεύσαν...* mat. 20.6, gdje δὲ rastavlja prijedlog od padoža.

No u Supr. dolazi *bo* i iza negacije *ne*; na pr: *ne bo* *chotěchť*, da by kto uvěděľ tainy seję. 288 – *ne bo* *nť* *ašte* i *zlatomť* *sť* *stavbena* *ti* *byšę* *usta* *byla*. 380 – *ne bo* *běaše* *lětiję* *pristopiti* 441. – Možda bismo u takim primjerima mogli vidjeti put k potonjem namještaju riječi *bo*, koja danas u rus. i polj. jeziku stoji na početku rečenice.

Što u Supr. prema primjerima, gdje dolazi *ne bo*, nemamo i *a bo* u primjeru: *a by bo* *ne* *molitť* *se*, *ne by* *vřstavitť* *mrťvaago*. 303 –, to je zato, što je već tada sveza *a + by* bila kruta, te je poslije prešla u *veznik* (u rus., polj. i češ. jeziku). Budući da je sveza između *ašte* i *by* bila slabija, zato imamo na pr.: *ašte bo by* *prišľbť*, *ne by* *raspbrěľ* *se*. Supr. 499.

f) *E. bo može prianjati i uz veznik* i, s kojim se onda stapa u osobit *veznik*. Na pr.: *ibo* *azb* *čľvkť*, *esmb* *podť* *vľadykoję* (: *καὶ γὰρ ἐγὼ ἀνθρώπος εἶμι ἀπὸ ἐξουσίας*). mat. 8.9 *Zogr. Mar.* – *ibo* *otbč* *tacčchť* *ištěť* (: *καὶ γὰρ ὁ πατήρ . . .*). jov. 4.23 *Asem. Zogr. Mar.* – *ibo* *ne* *prēmogę* *mene* (: *καὶ γὰρ οὐκ ἰδυνήθησάν μοι*). Ps. sin. 128.2 – *ibo* *vřemę* *estť* . . . *priobštiti* *ny* *tainachť*. Cloz. 48 – i dr.

g) Našao sam jedan primjer, gdje *bo* stoji podalje od početka rečenice. To je: *ne mbnęť li ti se bozi bo* *ti*, im'že *samodrěžecť* *grť* *žrtvny* *tvoritť*. Supr. 157. Tu *bo* stoji valjada tako daleko, da se ne sastanu četiri enklitike: *li, bo, ti* i *se*.

4. Enklitične partikule zajedno

Od enklitičnih partikula sastaju se češće *li* i *že*, i u tom slučaju dolazi *li* ispred *že*; na pr.: *ašte li že* *ne* *nasytjęť* *sję*. Ps. sin. 58.16 – *ašte li že* *ni*. mat. 6.1; 9.17; jov. 14.2 *Zogr. Mar.* – i dr. – Što u primjeru: *jegda že li* *vřstęžęť* *se* *otb* *našť*. Supr. 375 – stoji *li* iza *že*, to je zato, što je u tome primjeru *že* *prionulo* *sasvim* *uz jegda* (kao u *iže*), te bismo mogli upravo pisati *jegdaže*.

E. partikula li *bit* *čę* *jača* i od partikule *bo*, kako se može *izvoditi* *iz* *primjera*: *ne mbnęť li ti se bozi bo* *ti*, im'že *samodrěžecť* *grť* *žrtvny* *tvoritť*. Supr. 157.

Sastanu *li* *se* *partikule že* i *bo*, *že* *dolazi* *ispred bo*; na pr.: *ęko že bo* *vđ* *bn* *Nocvy*. mat. 24.37 *Asem.* (u *Zogr. i Mar.* *čítamo* *ękože*).

5. Enklitične partikule s drugim enklitikama

Već sam rekao, da su enklitične partikule najjače, tj. da dolaze ispred svih drugih enklitika, i za to evo nekoliko primjerā: *žrtvę li mi* *veliši* *ostaviti*. Cloz. 502 – *kumiri li ti se mbnęť*, a *ne bozi*. Supr. 7 – *to li ti* *se* *ritorstva*, *to li sęť* *knigy*. Supr. 138 – *ne mņęť li ti se bozi bo* *ti* . . . Supr. 157 – *azb že ti* *paky* *glagolę*. Supr. 165 – *otřmetaęť bo ti* *pęti*. Euch. 89 – *čbto bo mi* *estť* *na* *ubsi*. Ps. sin. 72.25 – *unęe bo* *ti* *estť*.

mat. 5.29 Zogr. Mar. – v̄zdaŝt̄ *bo ti se* v̄b v̄bŝkr̄eŝenbe prav̄ed̄n̄bich̄t̄.
luc. 14.14 Zogr. Mar. – t̄m̄b̄na *bo ti* istina se m̄nit̄. Supr. 104 – un̄e
bo ti jest̄ ot̄v̄r̄eŝti se boga svojego. Supr. 265 – i dr.

B. Zamjenične enklitike

1. D a t . m i , t i , s i

Pomenute enklitike ne moraju u staroslovenskom jeziku stajati na početku rečenice.

a) Evo nekoliko primjera, iz kojih će se vidjeti *težnja zamjeničnih enklitika prema početku rečenice: čto mi choštete dati...* (nezavisno od grč.: τί θέλετέ μοι δοῦναι). mat. 26.15 Asem. pored: *čto choštete mi dati* (dakle zavisno o grč.). Zogr. Mar. Cloz. 172 – *ašte mi se ključit̄* s̄b toboj̄o umbr̄eti (nezavisno o grč.: κἀν δέμ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν). mat. 26.35 Zogr. Mar. pored: *ašte ključit̄ mi se* (dakle bliže grč.). Asem. – i ty(je) (sc. ovbce) *mi podobaet̄* privesti (nezavisno o grč.: κάκεινα δεῖ με ἀγαγεῖν). jov. 10.16 Asem. Zogr. Mar. – i b̄odi tu, dondeže *ti rek̄o* (nezavisno o grč.: ... ἕως ἄν εἶπω σοῦ). mat. 2.13 Mar. pored: i b̄odi tu, doideže *rek̄o ti* (dakle zavisno o grč.). Asem. – chošt̄o, *da mi dasi* seici na bliud̄e glav̄o (nezavisno o grč.: θέλω, ἵνα ἔξανατῆς δῶς μοι ἐπὶ πῖνακι τὴν κεφαλὴν...). marc. 6.25 Asem. Zogr. pored: chošt̄o, *da dasi mi...* (dakle zavisno o grč.). Mar. – *privedi mi* syn̄b t̄voi s̄emo (nezavisno o grč.: προσάγαγε ἄδε τὸν υἱὸν σου). luc. 9.41. Asem. Mar. (Zogr. nema *mi*) – ženo, v̄er̄o *mi imi* (: πιστεύε μοι). jov. 4.21 Zogr. pored: ... v̄er̄o *imi mi*. Mar. – *az ti velj̄o* iziti iz nego (nezavisno o grč.: ἐγὼ ἐπιτάσσω σοι...). marc. 9.25 Asem. Zogr. Mar. – i v̄s̄ē *ti v̄zdam̄* (nezavisno o grč.: καὶ πάντα ἀποδώσω σοι). mat. 18.26 Zogr. pored: i v̄s̄ē *v̄zdam̄ ti*. Mar. i: i v̄s̄ē *v̄zdam̄* *ti*. Mar. i: i v̄s̄ē *v̄zdam̄ ti*. mat. 18.29 Zogr. Mar. – gl̄ach̄o že emu: *kako ti se otv̄r̄este* oči (nezavisno o grč.: πῶς οὖν ἠνεώχθησάν σου οἱ ὀφθαλμοί). jov. 9.10 Zogr. Mar. – *kako ti* i kym̄ž̄do h̄odož̄bstvom̄ zapinaet̄ i l̄st̄it̄. Mać. 1.28 – chošteši li i rebro mi ispytati, *da ti* i to obnaž̄. Supr. 503 – i dr. – Ispor. i ove primjere: *ašte česaru tvojemu ust̄eštu mene ne pokorich̄ se*, *kako mi se jest̄ tebe pokoriti?* Supr. 61 – *ašte mi se chošt̄i izvestiti*. Supr. 65 – *ne dostoit̄ ti kr̄st̄ijanu se naricati*. Supr. 100 – *bljud̄b, iže ti b̄e pos̄blala...* mati tvoja. Supr. 122 – i dr.

Kadšto stoji e. prema početku rečenice, ali bi mogla stajati prema grč. jeziku; na pr.: v̄bci ubo ei, *da mi pomožet̄* (: grč. εἶπον οὖν αὐτῇ, ἵνα μοι συναντιλάβηται). luc. 10.40 Zogr. Mar. – *čto chošteši, da ti s̄btv̄orj̄o* (: grč. τί σοι θέλεις ποιῶσω). luc. 18.41 Asem. Zogr. Mar. – i dr.

b) *Često stoje pomenute zamjenične e. podalje od početka rečenice, često pače na kraju rečenice.* Na pr.: t̄m̄b̄že molim̄ *ti se*, gi. Euch. 45.107 – učitel̄b glet̄ *ti*. Euch. 85 – pripadaj̄o *ti, oče*, *da podasi mi*

zapovědĕb. Euch. 126 – na tĕ bo upřevanie moe vřzlagajo, da ty *mi* prosvětiši umĕ. Euch. 145 – i vragĕ moichĕb daľ *mi* es(i) chribetĕb. Ps. sin. 17.41 – eda ispovětĕš *ti* sĕj přstĕb. Ps. sin. 29.10 – da ne poraduĕtĕ *mi* sĕj vraždijęštii na mĕ bes pravdy. Ps. sin. 34.19 – eda kogda poraduĕtĕ *mi* sĕj vrazi moĭ. Ps. sin. 37.17 – přmĕdrostb tvojo ěvilĕš *mi* esi. Ps. sin. 50.8 – se bo břĕ pomagaetĕ *mi*. Ps. sin. 53.6 – vřsĕ zemľe da pokloni(tĕ) *ti* sĕj. Ps. sin. 65.4 – vřsĕ si dam *ti*, ašte padĕ pokloniši *mi* sĕj (: grĕ. ταῦτά σοι πάντα δάσω, ἂν πσῶν προσκυνήσης μοι). mat. 4.9 Zogr. pored: vřsĕ si tebe damĕ. ... Asem. Mar. – ašte že i o erkvĭ ne roditi vřĕbnetĕ, da bodetĕ *ti* ěko jezyĕbnikĕ. mat. 18.17 Asem. Zogr. Mar. – choštevĕ, da egože prosivĕ *ti*, da sĕtvořiši nauia (: θέλωμεν ἴνα ὁ ἕαν αἰτήσωμέν σε ποιήσης ἡμῶν). marc. 10.35 Asem. (Zogr. Mar. nemaju *ti*) – vsĕko reĕte *mi* přitĕo sĭjo (: πάντως ἔρσειτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην). luc. 4.23 Asem. Zogr. Mar. – ěko inoĕĕdĕ *mi* estĕ (: ὅτι μονογενὴς μοι ἐστίν). luc. 9.38 Asem. Mar. – křto ubo (otĕ) tĕchĕb trii mĕnitĕ *ti* sĕ byti iskrĕbnii... (: τίς τούτων τῶν τριῶν πλῆσιον δοκεῖ σοι γεγενῆσθαι...). luc. 10.36 Asem. Zogr. (Mar. nema *ti*) – togda bĕdetĕ *ti* slava... (: τότε ἔσται σοι δόξα). luc. 14.10 Asem. Zogr. Mar. – otĕ ustĕ tvoichĕb sořĕdo *ti* (: ἐκ τοῦ στόματός σου κρινᾶ σε). luc. 19.22 Asem. Mar. (Zogr. ima: ...osořĕdo tĕ) – kotořĕb mĕnitĕ *ti* sĕ ichĕ byti bolii (nezaviso o grĕ.: τὸ τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μεῖζον). luc. 22.24 Zogr. – drevle že poveli *mi*... (: πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι). luc. 9.61 Asem. – k tomu ne sĕbřĕšai, da ne gore *ti* ěbto bĕdetĕ (: μηκέτι ἀμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν σοι τι γένηται). jov. 5.14 Asem. pored: ... da ne gore ěbto *ti* bĕdetĕ. Zogr. (Mar. nema *ti*) – iže reĕĕ *mi* vřsĕ eliko sĕtvořichĕb (: ὅς εἶπέν μοι πάντα ἃ ἐποίησα). jov. 4.29 Zogr. Mar. – za ne řĕchĕ *ti*, ěko vidĕchĕb tĕ (: ὅτι εἶπόν σοι, ὅτι εἶδόν σε). jov. 1.51 Zogr. Mar. – i dr.

Iz navedenoga se grĕkoga originala vidi, da je namještaj enklitike u najviše primjera zavisao o redu rijeĕi u grĕkom jeziku.

Eva nekoliko primjera, gdje e. stoji podalje od poĕetka reĕenice, i iz Supr.: i obrazy zlaty postavbjo *ti* po vřse gradv vřsee vřselenĕv. 1 – i bogatĕstvo damĕ *ti* mnogo. 60 – ašte li ubo pokoriši *mi* se. 65 – jeda tĕchĕb mĕnitĕ *ti* sĕ byti dobrĕišu. 106 – ili kto otĕ vasĕ přimĕ gospoda sĕtořĭ *si*. 388 – jegože dĕľja glagolo *ti*. 395 – ni ništety radi umalitĕ *ti* sĕ radostb. 491 – i dr.

c) *Stoji li dat. mĭ, tĭ, sĭ mjesto posvoĭne zamjenice, onda mu je mjesto uvijek iza imenice.*³² *kojĭ pripada.* Na pr.: žena pustivĕši mĕřa *si* (... ἀπολύσασα τὸν ἄνδρα αὐτῆς...) marc. 10.12 Zogr. (Mar. nema *si*) – i (ž)de drugĕ *mi* pride sĕ potĭ kĕ mnĕ (: ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρὸς με). luc. 11.6 Zogr. Mar. – i pomaza oĕi *mi* (: καὶ ἐπέχρισέν μου τοὺς ὀφθαλμοὺς). jov. 9.11 Zogr. pored: ... oĕi moĭ. Mar. – i otĕ togo ĕasa pojĕtĕ jĕ nĕcnikĕb vř svoĕ *si* (: ... εἰς τὰ ἴδια). jov. 19.27

³² Mjesto imenice može biti u tom sluĕaju kađĕto i pridjev ili zamjenica.

Asem. Zogr. Mar. – ni stvoritъ iskrbnjumu si zbla. Ps. sin. 14.3 – a ty listvimmъ zakryvъ oči si vsbъ se tamo prěda. Supr. 335 – raždъzi istesě moi i srodъce mi. Supr. 349 – jegda prideši vъ cēsarsbstvije si. Supr. 427 – chošteši li i rebro mi ispytati, da ti i to obnažq. Supr. 503 – ę otъpusti vъ svoja si. Supr. 518 – i dr.

Zanimljivi su taki primjeri, gdje se posesivno *mi*, *ti* i *si* uklapa između imenice i atributa, premda nijesam našao drugdje u staroslov. jeziku ni jednoga primjera, gdje bi zamjenična e. rastavljala imenicu od atributa, kao što rastavljaju enklitične partikule (v. naprijed). Na pr.: vzbri na mę, i podazdi grěšnđima mi očima istočbnikъ slezb. Euch. 142/3 – paky ogradi čestъnđimb ti krtomb, prěčestъnđimъ ti pečatemъ. Euch. 144 – prěčistyę ti materi radi. Euch. 144.

Prema spomenutom primjeru: i otъ togo časa pojętъ ję učenikъ vъ svoě si. jov. 19.27 – stoji i ovaj primjer: radujotъ se zělo. jako u svoichъ sotъ si doma ležali. Supr. 267. – Na te je primjere nalik i ovaj: glagolę vъ sebě si. Supr. 393.

d) Evo još nekoliko zanimljivijih primjera, gdje e. *mi*, *ti*, *si* stoje prema kraju rečenice: gi. čbto sję umbnožišję sotožajoište mi. Ps. sin. 3.2 – drevle že povelj mi otvěštati mi sę. luc. 9.61 Asem. Mar. Zogr. – otrěšbša priveděta mi e (sc. žrebę). luc. 19.30 Zogr. (mar. nema mi: ispor. i grč.: καὶ λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε: otrěšša e priveděta. Mar.) – povelě na mękъcěemъ odrě počiti mi. Supr. 118. U svima bi tima primjerima premetnuta e. smetala pravome smislu.

Vrijedno je napose spomenuti i ovaj primjer: pętb talantъ mi esi prědalъ (: πέντε τάλαντά μοι παρέδωκα). mat. 25.20 Zogr. Mar., gdje se za *mi* može reći da nije došlo iza *pętb*, jer se *pętb talantъ* osjećalo kao jača svez. Ispor. za taj primjer: četyri desęti že lětъ stvori tu sędę. Supr. 273 – pored: vъ pętoje že na desęte lěto. luc. 3.1 (v. naprijed na str. 97).

2. Refleksivna zamjenica sę

Refleksivna zamjenica *se*, koja uz glagol naznačuje ono, što znači grč. medij i pasiv, dolazi u staroslov. jeziku obično iza glagola ili blizu ispred glagola. Nema sumnje, da je taki namještaj izišao iz robovanja grčkome originalu, jer se prevodioci, prevodeći riječ po riječ, nisu usudivali metati sę onamo, gdje mu u grčkome originalu ne odgovara ništa; prevodioci su htjeli, da prema grčkome jedinstvenome obliku medija i pasiva stoji i u staroslov. prijevodu neki jedinstveni oblik, i zato su sę ostavljali uz glagol. To je moje nagadanje o namješčaju zamjenice sę u staroslov. jeziku još vjerojatnije, kad kažem, da je kondicional *bimb* prema svome participu slobodniji nego sę prema svome glagolu, i to valjada zato, što kondic. *bimb* odgovara često grčkome

konjunktivu, optativu i preteritu s *ǫv*; a kako ovo *ǫv* može stajati i podalje od svojega glagola, tako se, mislim, ni jesu prevodioci onda ustručavali, da i *bimb*, koje odgovara grčkome *ǫv*, ne rastavljaju i podalje od participa.

Primjĕrā, gdje *se* dolazi odmah iza glagola, neću spominjati, jer ih je toliko, da se mogu naći gotovo na svakoj strani svakoga staroslov. spomenika; zato ću navoditi samo take primjere, gdje se *se* rastavlja od glagola. Radi pomenutoga obiĕnoga namještaja: *glagol + se* stoji *se* veoma ĕesto na kraju reĕenice: na pr.: ...doideže azb pomoljō sę. Euch. 86 – ĕk̄b, iže voljōj strastech̄ našich̄ pričęsti sę. Euch. 123 – ašte pad̄b pokloniši mi sę. mat. 4.9 Asem, Zogr. Mar. – i dr.

a) *se se rastavlja od glagola i stoji iza glagola*. Na pr.: *molim̄ ti se*. Euch. 32.45.107 – *moljō ti sę*. Euch. 75 – otb̄mĕtaeši bo sę roditel̄b. Euch. 165 – ni *posmĕjot̄* mi sę vrazĭ moi. Ps. sin. 24.2 – eda *isporĕst̄* ti sę pr̄bst̄b. Ps. sin. 29.10 – otb̄puštajot̄ ti sę grĕši tvoi. luc. 5.20 Asem, Zogr. Mar. – *moljō ti sę*. luc. 8.28 Asem, Zogr. Mar. – *razarĕtet̄* že sę s̄bmr̄bt̄noe strĕkalo. Hil. u. 64 – *nasytišę* li sę ljubbenici dobroty tvoje. Supr. 5 – ne *monĕt̄* li ti sę bozi bo ti. Supr. 157 – *dĕlit̄* mi sę um̄b. Supr. 343 – i dr.

se se može rastaviti i od participa prez. i od participa preter. na *v̄b*. Na pr.: *pomoleštjū mi sę*. Euch. 108 – *boještęi* že sę gĕ slavjĕt̄b. Ps. sin. 14.4 – *uklanĕjostjĕję* že sę. Ps. sin. 124.5 – *približĭtv̄b* že sę k̄b dom̄u. Supr. 38 – i dr.

Neobiĕno je, što se *se* rastavlja od glagola zamjenicom *vy*. (*va*), kao što je u ovim primjerima: tako ubo *molite vy sę*. mat. 6.9. Mar. poredi: tako ubo *molite sę vy*, Zogr. – ne *uboite vy sę*. Mat. 28.5 Zogr. Mar. – *bljudĕte* že *vy sę* sami. marc. 13.9 Zogr. Mar. – *raduita va sę*. mat. 28.9 Sav. – ne *boite vy sę*. Supr. 445.

U primjeru: *iny est̄ s̄bpasl̄b*, da *s̄bpaset̄* i sę. luc. 23.35 Asem, Zogr. Mar. nije veznikom i rastavljena refleks. enklitiĕna zamjenica *se*, jer je u tom primjeru *se* ortotoniĕki oblik (ispor.: ...*neka spase i sebe*).

b) *se se rastavlja od glagola i stoji odmah ispred glagola*. Na pr.: s̄b zemljō sę *borĕt̄*. Euch. 1 – tebĕ sę *molim̄*. Euch. 16.27 – tebĕ sę *klanĕm̄*. Euch. 35 – i sam̄ sę *proslarĭt̄* imenem̄ tvoim̄. Euch. 77 – emuže sę *avi* otb̄ n̄bsi ahl̄b. Euch. 86 – tĕmbĕ i azb mil̄b sę *dĕiō* bu. Euch. 126. – gi, ĕbto sę *umbnožĭšję* s̄btōzajōšte mi. Ps. sin. 3.2 – ašte sę *podvižō*. Ps. sin. 12.5 – da sę ne *podvižō*. Ps. sin. 15.8 – kogo sę *ubojō*. Ps. sin. 26.1 – ĕbto sę *chvalĭši*. Ps. sin. 51.3 – ĕbto sę *glĕ* sluchĕ s̄uet̄b̄b s̄q̄st̄b. Cloz. 71 – se sam̄ sę *prĕdajō*. Cloz. 189 – bez uma sę *prĕĕęstaeši* žrt̄ivĕ. Cloz. 503–6 – embĕ sę *utĕknĕše*. Cloz. 582 – i krst̄b prišĕd̄b bali sę *avi*. Cloz. 592 – na život̄ sę *rodĭ*. Cloz. 623 – na krst̄b sę *ustrōmišę*. Cloz. 648 – prosmraždajōt̄ bo lica svoĕ. da bō sę *avilĭ*. mat. 6.16 Mar. – malovĕre. po ĕbto sę *usq̄mbnĕ*. mat. 14.31 Asem, Zogr. Mar. – ĕbto ti sę *monit̄*. mat. 17.25. Asem, Zogr. Mar. –

iže bo se směřit' ěko otročej se. mat. 18.4 Asem. Zogr. Mar. – čyto vamъ se avlěet'v. marc. 14.64 Zogr. mene se ot'omětaet'v. luc. 10.16 Zogr. Mar. – s'kazajō že vamъ, kogo se uboite. luc. 12.5 Zogr. Mar. – i bist'v, egda se v'zvrati priimъ crsbe. luc. 19.15 Mar. – i ta povědaste . . . ěko se pozna ima. luc. 24.35 Zogr. Mar. – ravenъ se tvore bogu. jov. 5.18 Asem. Zogr. Mar. – i ne mogotъ se razorit' k'nigy. jov. 10.35 Asem. Zogr. – čto se mnit'v vamъ. jov. 11.56 Zogr. Mar. – čyto se plačeš'i. jov. 20.13 Asem. pored: čyto plačeš'i se. Mar. – kako ti se otvrēste oči. jov. 9.10 Asem. Zogr. Mar. – da se ne postyždo. Ps. sl. 54 – kumiri li ti se mbnēt'v, a ne bozi. Supr. 7 – nъ be s'blazna choštet'v, da se poznaet'v. Supr. 28 – iže se mněacho obraštajōšte se, načejē glagolati. Supr. 30 – zareče jemu, da nik'deže se ne javit'v. Supr. 35 – i ispovědaše . . . ježe se s'luči imъ. Supr. 40 – věrujōšte tēmъ se osvētiti. Supr. 51 – povelē . . . da se obrešt'ot'v. Supr. 60 – ašte li k'to tvrda uma ne imat'v, da se ot'olčit'v otъ nasъ. Supr. 63 – samъ se s'vblk'v reče. Supr. 64 – jegda se b'rachomъ na velič'i brani. 72 – mōky se bojō geon'skye. Supr. 88 – samъ sebe da se plačēt'v. Supr. 102 – to ne imat'v se lēniti. Supr. 102 – tēmna bo ti istina se mnit'v. Supr. 104 – ašte ne žbrōt'v, da se mōčēt'v. Supr. 133 – aъz Pionii se naricajq. Supr. 133 – čto se naricaješ'i. Supr. 139 – molitva . . . iže se obrēte vъ ino pisanije. Supr. 142 – živъ da se s'žečēt'v. Supr. 142 – čto se naděješ'i. Supr. 153 – . . . da se ostanet'v uže k tomu. Supr. 188 – ašte da se obreštet'v kto otъ vasъ. Supr. 199 – ašte se s'lučaaše. Supr. 207 – ješte li se ot'oměsteš'i. Supr. 231 – ježe ti se s'luči. Supr. 240 – se žc se s'tvori vъ vrēmē. Supr. 254 – čto ti se mbnit'v. Supr. 258 – kto bo by vъmoglъ oslěpiti umъ srđečnyj jeho, da by se poklonit'v toi tvari. Supr. 261 – i priimъ desětoro bratię chočē se s'pasti. Supr. 279 – ašte se ne pečēt'v bogъ mnojq. Supr. 292 – jegda se s'osēde mlěko. Supr. 312 – . . . da se s'vōdet'v pisanoje. Supr. 326 – . . . imiže se krasēt'v. Supr. 335 – . . . imiže se kyčit'v. Supr. 338 – ašte nevolejq byste se poklonili. Supr. 368 – i mogu se vbmēsiti da se vbmēsit'v. Supr. 371 – jegože přēzde ty se nasyti. Supr. 394 – ašte lsti tu se raždajet'v. Supr. 400 – v'ncgdaže to se tvorēše. Supr. 434 – čto se boite. Supr. 445 – vъ rabii obrazъ se oblěče angel'skyj vladyka. Supr. 480 – da vьse se soteče. Supr. 501 – i žit'jemъ cel'oumnomъ sami se ogradim'v. Supr. 507 – ti že se ot'vrōgošē mene. Supr. 507 – i dr.

Napose treba spomenuti, da se se može rastaviti i od partic. prez. i od preter. na -(v)'v. Na pr.: ili ěko ognъ v'zgarajē se, ili prividěniemъ se avlějē. Euch. 99 – ne vъ jed'nomъ městě se zatvorbše. Supr. 94 – i zělo se v'zradovav'v reče. Supr. 146 – i jarosti se isplōnivōšemъ mnogy. Supr. 270 – i zělo se s'krušiv'v. Supr. 291 – samъ se čestiv'v. Supr. 365 – i u ěrtoga sēdš'i izdavnъna se trudē. Supr. 355 – i još koji.

c) se s' stoj'v podalje ispred glagola. Na pr.: emuže se vs'čěbskaa povinujōt'v. Euch. 102 – tebē se mili dēm'v. Euch. 113 – očju i dchu přčstuumu, eže se přēstaa troica rečēt'v. Euch. 123 – i ašte se tako pokaēš'i. Euch. 130 – to vьskojē se i rodili bōdemъ. Euch. 130 – i popove, vъ nichъže se est'v pokaal'v. Euch. 188 – da s'jē tebe drōžimъ. Kij. 48 –

těmž se i otrěšauše. Cloz. 606 – prosmražajotъ bo lica svoe, da sje bō avili člověkomъ postěšte. mat. 6.16 Asem. – ašte se bi ne rodilъ čkъ tь. mat. 26.24 Zogr. Mar. – prinošaach že kъ němu i mladěnce, da bi se ichъ kosnolъ. luc. 18.15 Zogr. Mar. – juže bo se bēachō složili Ijudei. jov. 9.22 – i ne mogotъ se kъnigy razoriti. jov. 10.35 Mar. – sъpovědavšēmъ že imъ, ježe se imъ sōby. Supr. 39 – ponč tь se mně oběšatjetъ. Supr. 60 – ašte cēsaru tvojemu ustěstu mene ne pokoricъ se, kako mi se jestъ tebě pokoriti. Supr. 61 – ne chotešte se otъ nichъ razlōčiti. Supr. 66 – nēmъ se ješte sōpodobilъ blagoděti. Supr. 171 – samъ se jestъ prineslō. Supr. 265 – vsēč'sky se vsēmъ pokazaaše mošti. Supr. 276 – čto se proroky veličaješi. Supr. 334 – vsъ se tamo prēda. Supr. 335 – ašte bo se tebě ne ispověmb. Supr. 354 – ašte bo se tebě ne ispovědē. Supr. 355 (više puta) – iskaaše, kako se by sъ bratijō poznalъ. Supr. 367 – i dr.

Napose treba spomenuti ove primjere: tako že se ubo sōkonnčavōšu stuuumu Ionč. Supr. 269 – bogonosivbi sъ otčeb bogu se na učestije vōdavō. Supr. 279 –, gdje se stoji podalje ispred partic. na vō.

d) se stoji počesto i iza veznika d a. Na pr.: da sje ne podvižō. Ps. sin. 15.8 – da se ne postyžō. Ps. sl. 54 – nъ be sōblazna chošetъ, da se poznaetъ. Supr. 28 – povelē . . . da se obrěstōtъ. Supr. 60 – ašte li k'to tvrdā uma ne imatъ, da se otblōčitъ otъ nasъ. Supr. 61 – samъ sebe da se plačētъ. Supr. 102 – ašte ne žbrōtъ, da se močētъ. Supr. 133 – živъ da se sžežētъ. Supr. 142 – . . . da se ostanetъ uzē k tomu Supr. 188 – ašte da se obrětetъ kto otъ vasъ. Supr. 199 – . . . da se sōbdetъ pisanoje. Supr. 326 – i mogy se vīmēstiti da se vīmēstiti. Supr. 371 – da sje tebe držimъ. Kij. 48 – . . . da sje bō avili člověkomъ postěšte. mat. 6.16 Asem. – i dr. – pored: . . . da svētītъ se imē tvoje. mat. 6.9 Asem. Zogr. Mar. – da otvrbžētъ se sebe. mat. 16.24 Zogr. Mar. – da pokaetъ se. Euch. 188 i drugdje – da postitъ se. Euch. 190 – da postite se oba. Euch. 193 – i da vseljō se vъ domъ gūb. Ps. sin. 22.6 – da vōzveselitъ sje gora Sion. Ps. sin. 47.12 – da včebnyje nasladimъ se slavy. Supr. 63 – nъ i tь sōmrbtijō da osōditъ se. Supr. 66 – da ne otblōčimъ se ubo otъ sebe. Supr. 72 – i lōci ichъ da sōkrušētъ se. Supr. 74 – da proslavitъ se imē tvoje. Supr. 103 – da nasytētъ se dobroty jee. Supr. 135 – i imē tvoje da proslavitъ se. Supr. 163 – da otvrbžōtъ se nebesa. Supr. 254 – da upravjajōtъ se. Supr. 375 – nъ da podvignemъ se. Supr. 460 – i dr.

e) Neobičan je ovaj primjer sa dva se: k'to se prikosno se mnē. marc. 5.31 Zogr. Mar. pored: kto prikosnō se mnē (: τίς μου ἵψιστο). Asem. – Ako tu se ne stoji jedan put griješkom, onda se može misliti, da se se uzelo jedan put kao čestica bez osobitoga značenja. Tako se u ruskim spomenicima 15.–17. v. nalazi počesto dva puta ся i na pr.: a не можемъ ся вмѣститя в пещерѣ (v. Sobolevskij. Lekt. 4 256).

3. Ak. me, te

Za ak. *me* i *te* rekao sam naprijed da mogu biti često i neenkliitični oblici, i zato njihov namještaj ne može biti odlučan za namještaj enkliitika, jer ne možemo znati, nije li prevodilac uzeo *me* i *te* na kojem mjestu kao neenkliitične oblike, gdje bismo mi danas očekivali enkliitične.

Evo, što se može reći o namještaju zamjenica *me* i *te*:

a) *me* i *te* *dolazi često iza glagola na kraju rečenice, premda bi moglo stajati i naprijed.* Na pr.: edin̄ otb̄ vasb̄ *pr̄dast̄o me* (: . . . παραδώσει με). mat. 26.21 Asem. Zogr. Mar. pored: t̄b̄ *me pr̄dast̄o* (: οὗτός με παραδώσει). mat. 26.23 Asem. Zogr. Mar. – siī lj̄udiē ust̄b̄namī *č̄o-t̄ot̄o me* (: οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χεῖλεσίν με τιμᾷ). marc. 7.6 Zogr. pored: siī . . . *me č̄o-t̄ot̄o* (dakle zavisno o gr̄c̄.). Mar. – aštē lī r̄okā tvōč̄ lī nogā tvōč̄ *s̄oblaž̄n̄eet̄o te*, otb̄s̄č̄eī ī (: εἰ δὲ ἡ χεῖρ σου ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτόν). mat. 18.8 Zogr. Mar. – ī utvr̄dī nȳ, dā *slavim̄o t̄e*. Kij. 53 – i dr.

b) *me* i *te* *dolazi često iza glagola, ali ne stoji na kraju rečenice.* Na pr.: do kol̄ē, *ḡi, zab̄ođeši me* do kon̄bca. Euch. 134 – za ne r̄eč̄h̄b̄ t̄i, *č̄ko vid̄eč̄o t̄e* pod̄b̄ smokov̄n̄icej̄o (: . . . ὅτι εἶδόν σε . . .). jov. 1.51 Zogr. Mar. – ižē *priv̄ede me* na razum̄b̄ tvoi. Supr. 31 – i dr.

c) *me* i *te* *dolazi veoma često između participa i pomoćnoga glagola.* Na pr.: *prostranilo me esi.* Euch. 133 – *č̄ko otb̄ v̄sej̄e peč̄ali izb̄avilo me esi.* Euch. 142 – i s̄v̄ētomb̄ tvoim̄b̄ *nastavilo mj̄e esi.* Ps. sin. 72.24 – *č̄ko v̄z̄veličilo mj̄e esi.* Ps. sin. 91.5 – i v̄b̄ istin̄o *s̄ōm̄erilo me esi.* Ps. sl. 54 – jako v̄b̄ nich̄b̄ *živilo me esi.* Ps. sl. 55 – i dr.

d) *me* i *te* *dolazi tik ispred glagola.* Na pr.: po *č̄b̄to me ostavi.* Euch. 79 – t̄č̄m̄b̄ *te zaklin̄ajo.* Euch. 102 – nad̄b̄ mnogymī *te postavlj̄o.* Euch. 151 – i nakazan̄be tvoe samo *m̄j̄e naučit̄o.* Ps. sin. 17.36 – po s̄b̄li sv̄ēt̄b̄ tvoi i r̄ēsnot̄o svoj̄o: ta *m̄j̄e nastaviste* i v̄b̄v̄eštē *m̄j̄e v̄b̄ gor̄o.* Ps. sin. 42.3 – ne rodiši li, *č̄ko sestra mōe edin̄o me ostavi* služiti (: . . . μόνην με κατέλιπεν). luc. 10.40 Zogr. Mar. – *č̄b̄to me glagoleši blaga.* luc. 18.9 Asem. Zogr. Mar. – *možeši me istiti.* mat. 8.2 Asem. Zogr. Mar. (: δύνασαι με καθαρῶσαι) – ižē *me s̄ōt̄vori* *č̄ēla* (: ὁ ποιήσας με ὕγιᾰ). jov. 5.11 Asem. Zogr. Mar. – ibo (i) *bes̄ēda tvōe av̄ē te tvorit̄o* (: . . . δηλόν σε ποιῆ). mat. 26.73 Zogr. Mar. – *s̄ođi te pr̄dast̄o* *služ̄e*, i *sluga te v̄s̄adit̄o v̄b̄ tem̄nic̄o* (: καὶ ὁ κριτῆς σε παραδώσει τῶν πρῶκτορι, καὶ ὁ πρῶκτωρ σε βαλεῖ εἰς φυλακὴν). luc. 12.58 Zogr. Mar. – aštē *kto te udarit̄o v̄b̄ des̄noj̄o lanit̄o* (: ἔάν τις σε ῥάπισι). mat. 5.39 Asem. Zogr. Mar. Cloz IIa, 32–3 – pored: i aštē *kto poimet̄o te* po sil̄ē por̄b̄rištē *edino* (: καὶ ὅστις σε ἀγγαρῶσει . . .). mat. 5.41 Zogr. Mar. – egda *me nauč̄iši prav̄dy.* Ps. sl. 55 – i dr.

me i *te* *može doći i ispred perf.* Na pr.: da l̄jub̄y, *ejože me esi v̄o l̄jub̄il̄o*, v̄b̄ nich̄b̄ *b̄ođet̄b̄* (: ἴνα ἡ ἀγάπη, ἣν ἠγάπησάς με . . .). jov. 17.26 Asem. Zogr. Mar. – i dr.

e) *mę i tę dolazi samo kadšto podalje ispred glagola.* Na pr.: *сѣвъ-кѣсе со инѣ чѣстнѣнојо твоејо одвѣдо, ејоже мѣ бѣ украсилѣ.* Euch. 143 – *sego radi mę otcę ljubitŝ (zavisno o grĉ.: διὰ τοῦτο μὲ ὁ πατήρ ἀγατῶ).* jov. 10.17 Asem. Zogr. Mar. – *i gorĉ i dolu vrbitisę se da by mę kromĉ otcę sĉna, ježe vidĉch, sĉtvoritŝ.* Supr. 366.

Neobiĉan je ovaj primjer: *тѣститŝ сę, da i boga mę kromĉ sĉtvoritŝ.* Supr. 366, gdje je *mę* ispred glagola, ali je umetnuto između *boga* i *kromĉ*.

A. A k. i

a) *Ak. i stoji ĉesto iza glagola na kraju reĉenice, gdje ne bi morao.* Na pr.: *гљю вамѣ, ĉko nadŝ vŝsĉmĉ imĉnĉmĉ postavity-i (: ... ὅτι ἐπὶ πάντων τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν) mat. 24.47 Mar. (Zogr. ima: ... postavitŝ i.)* – *ĉto choŝtete mi dati, i azŝ vamŝ prĉdame i (: ... καὶ ἐγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν) mat. 26.15 Mar. (Zogr. ima: ... prĉdamŝ i)* pored: *iskaaŝe podobĉna vrĉmene, da i prĉdastŝ (: ... ἵνα αὐτόν παραδῶ).* mat. 26.16; luc. 22.6 Asem. Zogr. Mar. – *iskaaĉo lĉza sĉvĉdĉtelĉ na Īsa, ĉko da ubijŝtŝ i (: ... ὅπως αὐτόν θανατάσωσιν).* mat. 26.59 Zogr. Mar. Sav. pored: ... *da i pobijŝtŝ (: ἵνα λυθάσωσιν αὐτόν).* jov. 10.31 Zogr. Mar. – *da izdenŝtŝ i (: ἵνα ἐκθάσωσιν αὐτό).* luc. 9.40 Zogr. Mar. Sav. – *eliko že ichŝ priĉtŝ i (: ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν).* jov. 1.12 Zogr. Mar. – *ĉotĉĉĉho jĉti i (: τινĉς δὲ ἴδελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτόν).* jov. 7.44 Asem. Zogr. Mar. Sav. – *i ne vĉmŝ, kĉde poloŝiŝe i (: καὶ οὐκ οἶδα, ποῦ ἔθηκεν αὐτόν).* jov. 20.13 Asem. Mar. – pored: *ponĉŝdŝ mi, kĉde i esi poloŝilŝ (: εἰπέ μοι, ποῦ ἔθηκεν αὐτόν).* jov. 20.15 Asem. Mar.³³ – *i azŝ vamŝ prĉdamŝ i.* Cloz. 216. 229 – *vŝ jednomŝ grobĉ poloŝi i.* Supr. 26 – *ĉto mi choŝtete dati, i azŝ vamŝ prĉdamy i.* Supr. 407 – *i dr.*

b) *Ak. i dolazi ĉesto ispred glagola.* Na pr.: *i prĉdastŝ Īsa tepŝ, da i raspŝnŝtŝ (nezavisno o grĉ.: ἵνα σταυρωθῆ).* marc. 15.15 Zogr. Mar. – *molĝo tę ubo, otcĉe, da i posleŝi vŝ domŝ otcĉa moego (: ἵνα πέμψῃς αὐτόν εἰς τὸν οἶκον...).* luc. 16.27 Asem. Zogr. Mar. – *togda že i prĉdastŝ imŝ, da i propŝnŝtŝ (: τότε ὄν παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς ἵνα σταυρωθῆ).* jov. 19.16 Zogr. Mar. pored: *togda že prĉdastŝ i imŝ, da i raspŝnŝtŝ (dakle zavisno o grĉ.).* Sav. – *jegda že i postavĉŝe patriarcho.* Supr. 121 – *sĉvĉtŝ vŝzeŝe, da i pogubeŝtŝ.* Supr. 402 – *i dr.*

c) *Ak. i moŝe doĉi između partic. i pomoĉnoga glagola.* Na pr.: *i otcŝ tolĉ sĉtvoritŝ i esi arŝtŝ tvoĉ.* Euch. 63. – *i dr.*

Tako dolazi *i* i između partic. na *-lŝ* i impf. *bĉĉtŝ*; na pr.: *slugo ustroitŝ i bĉ.* Euch. 107.

d) *Ak. i moŝe stajati i podalje ispred glagola.* Na pr.: *i iskaaŝe, kako i vŝ podobĉno vrĉme prĉdastŝ (: ... πᾶς αὐτόν εὐκάρως παραδοῖ)*

³³ Ostr. ima: ... kĉde jesi poloŝilŝ jego.

marc. 14.11 Zogr. Mar. – ize *i* chotěaše *prědati* (: ó μέλλων αὐτὸν παραιδόνα). jov. 12.4 Zogr. Mar. pored: ize chotěaše *prědati i*. Asem. Sav.

Medu primjere, gdje *i* stoji podalje ispred glagola, mogu se spomenuti i primjeri, gdje *i* stoji ispred kondicionala; na pr.: da *i bi* pogubilь (: ἵνα ἀπολέσῃ αὐτὸν). marc. 9.22 Zogr. Mar. – sьvněštašę, da *i bę* ubili (: ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτὸν). jov. 11.53 Asem. Zogr. Mar. – i iska-achę archierei i kьnižnici, kako *i bę* ubili (: τὸ πᾶς ἀνέλωσιν αὐτὸν). luc. 22.2 Zogr. Mar. pored: ne chotěaše, da *bi i* kьto čjuľь. marc. 7.24 Mar. – da *bę i* nizьrinęli (: ὥστε κατακρημνίσαι αὐτὸν). luc. 4.29 Asem. Zogr. Mar.

5. *ny, vy*

Kao što oblici *mę i tę* mogu biti i ortotonički oblici, tako mogu biti i ak. *ny i vy*, pa zato nije ni namještaj ovih oblika odlučan za namještaj enklitikā, jer ne možemo znati, nije li prevodiocu ak. *ny* ili ak. *vy* bio u kojem slučaju ortotonički oblik, gdje mi mislimo, da bi mogao biti enklitički.

O namještaju pomenutih oblika može se ovo reći:

a) *Oblici ny i vy dolaze veoma često iza glagola na kraju rečenice*, gdje ne bi morali. Na pr.: azь *icęlję vy*. Euch. 122 – i azь *pokoјę vy*. Euch. 157 pored: i azь *vy pokoјę*. Euch. 164 – ubo voda bi *potopila ny*. Ps. sin. 123.4 – i azь *pokoјę vy* (: κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς). mat. 11.28 Zogr. Mar. – ašte *izgoniši ny*, povelі namь... (: εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς). mat. 8.31 Asem. Zogr. Mar. – doiždeže *uštedritь ny*. Supr. 75 – da ne přehodešte grada našego *porazuměјotь ny*. Supr. 130 – i dr.

U primjerima kao: i ašte ljubite *ljubešteјę vy*, kač namь chvala estь. luc. 6.32 Zogr. Mar. – otь vsęchь protivječichь sје vavь chvala *sъpasi ny*. Kij. 52 – ne bi mogao lako hiti drugi namještaj.

b) *Oblici ny i vy dolaze često između partic. i pomoćnoga glagola*. Na pr.: i kьbviję tvoeјę *iskupilь ny esi*. Euch. 72 – čko... *věnbčalь ny esi*. Ps. sin. 5.13 – *dalь ny esi* čko ovьbeјę. Ps. sin. 43.12 – *napoiltь ny esi*. Ps. sin. 59.5 – i dr. – Tako dolazi *ny i između partic. i kondic. u ome primjeru*: ubo živы *požrěli ny byšјę*. Ps. sin. 123.3.³⁴

c) *Oblici ny i vy dolaze često odmah ispred glagola*. Na pr.: pričęstьnikы *ny avi*. Euch. 32 – da ašte *ny desitь denь sьmьrьtnьbi vь gręsęchь*. Euch. 130 – i azь *vy pokoјę*. Euch. 164 – i pridi, da *ny speši*. Ps. sin. 79.3 – i dr.

d) *Oblici ny i vy dolaze kadšto podalje ispred glagola*. Na pr.: čže *ny vodoјę očisti*. Euch. 40 – eјože (sc. skьrьnoјę) *esi ny přęstoplenicьb oskьrьnilь*. Euch. 97 – da *ny sьpriimnikы sьtvoritь*. Supr. 124.

³⁴ Tako i u Bol. dolazi: voda ubo *potopila ny bi*. 123.4 pored: ubo voda *bi potopila ny*. Ps. sin.

Ovdje se mogu spomenuti i primjeri, gdje *ny* i *vy* stoji ispred perf. Na pr.: *ěkože ny esi ubědilō*. Euch. 150 – *spaslō bo ny esi otb sьtožajō štiičhь namь*. Ps. sin. 43.8 – i vьsplačimь sьj přědь ġmb, iže *ny estō sьtvorilō*. Ps. sin. 94.6 – i dr. – *Osobit je primjer prema tima: ejože (sc. skvrňnojo) esi ny přěstōpleniemь oskvrňnilь*. Euch. 97, gdje je *ny* došlo između pomoćnoga glagola i partic., koji su rastavljeni još i drugom riječju.

6. Zamjениčne enklitike zajedno

Sastanu li se dvije zamjениčne e., onda u staroslov. jeziku dolaze uvijek po padežnom redu, tj. dat. dolazi ispred ak. Na pr.: *ašte ključitь mi sь sь tobojo umbrěti*. mat. 26.35 Asem. Zogr. Mar. – *kako mi sь jestь tebě pokoriti*. Supr. 61 – *dělitь mi sь umь*. Supr. 343 – *otbpuštajotь ti sь ġrěsi tvoi*. marc. 2.5 Mar. pored: *otbpuštajotь sь tebě ġrěsi tvoi*. Zogr. – i *otbpuštajotь sь ei ġrěsi mnozi*. luc. 17.47 Asem. Zogr. Mar. – *kumiri li ti sь mьnєtь, a ne bozi*. Supr. 7 – *mrtьvєbь nь esi přědaľь, živь ti i vьzdaemь*. Cloz. 734 – *moljo vy sь*. Supr. 498 – i dr.

C. Kondicional bimь

Naprijed sam rekao (v. str. 86), da se za 2. i 3. sg. *bi* i 3. l. pl. *bo* može držati da su enklitični oblici; to se može nagadati i za ostala lica. Namještaj je kondicionalu ovakav:

1. Kondicional sam

a) *Kondic. dolazi na kraju rečenice, gdje ne bi morao*. Na pr.: *ašte otb (vьsego) mira biste byli, vesь mirь ubo svoe ljubilь bi*. jov. 15.19 Asem. Zogr. Mar. (nezavisno o ġrě.: ... ó κόσμος αν τó ίδιον ήφιλει) – i *mьně nikoliže ne daľь esi kozьlєtє, da sь drugy moimi vьzveselilь sь bimь* (: ... ίνα μετά των φίλων μου ήσθρανθώ). luc. 15.29 Asem. Zogr. Mar. – i *azь přišedь sь lichvojo istežalō e bimь* (: κατά έλθών σөн τόκω αν αυτό έπραξα). luc. 19.23 Zogr. Mar. pored: ... *istežalō bimь je*. Asem. – *ěko ašte vь ġurě i Sidoně bo sily byly byvьšeje vь vasь, drevle ubo vь vrětišti i popelě pokaali sь bo* (: πάλαι αν εν σάκκω και σποδω μετενόησαν). mat. 11.21 Mar. – ... *bišє*. Zogr. – *ašte otb sego mira bi bylo cřstvo moe, slugy ubo moje podvigaly sь bišє, da ne přědanь bimь bylь ġjuděomь* (: ει εκ του κόσμου τούτου ήν ή βασιλεία ή έμυ, οί υπηρέται αν οί έμοι ήγωνίζοντο, ίνα μη παραδοθώ τοις Ιουδαίους). jov. 18.36 Asem. Zogr. Mar. – *ašte čęda Avraamlě biste byli, děla Avraamlě tvorili biste* (: ει τέκνα του 'Αβραάμ έστε, τά έργα

του Ἀβραάμ ἐπολεῖτε). jov. 8.39 Asem. Zogr. Mar. – ašte da ne byste chranili, mně vno slovesbnqj *ostavili byste*. Supr. 439 – ašte li i zakonъ přestopili byše ... Supr. 441 – i dr.

b) *Kondic. dolazi često odmah ispred partic.* Na pr.: ašte otъ (vbsego) mira *biste byli*, vesъ mirъ ubo svoe ljubilъ bi. jov. 15.19 Asem. Zogr. Mar. – ... da ne prědanъ bimъ bylъ Ijuděomъ. jov. 18.36 Asem. Zogr. Mar. – ašte čęda Avraamľe *biste byli* ... jov. 8.39 Asem. Zogr. Mar. – i dr.

c) *Kondic. dolazi često podalje ispred partic.* Na pr.: i obrati i na běžanie i zapovězdi emu otiti otъ sōdě, da bi k' tomu ničesože vrědъna na tělesechъ sichъ znamenovanъichъ *sōdělalъ*. Euch. 94 – i ašte bi nena-vidjei mne na mje *velōrečevalъ*. Ps. sin. 54.13 – ašte ne bi Mosi izbъranъ ego *stalъ* vъskrušenii prědъ nimъ. Ps. sin. 105.23 – molěaše i besnovanъi se, da bi sъ nimъ bylъ. marc. 5.18 Zogr. Mar. – ne chotěaše da bi i kъto *čjulъ*. marc. 7.24 Mar. pored: ... da bi kъto *čjulъ*. Zogr. – molěaše že se emu, da bi sъ nimъ bylъ. luc. 8.38 Asem. Zogr. Mar. – dobrěemu bi bylo, ašte bi kamenъ žrěnovnъbi *vzloženъ* na vyjō ego i vъnъženъ vъ more. luc. 17.2 Zogr. Mar. – prinošaachъ že kъ nĕmu i mladěnce, da bi se ichъ *kosnqlъ*. luc. 18.15 Zogr. Mar. – ašte ne bi otъ hoga bylъ ... jov. 9.33 Asem. Zogr. Mar. – ašte bi sde bylъ, ne bi bratrъ moi *umrōlъ* (: ei ἦς ὡδε, οὐκ ἄν μου ἀπέθανεν ὁ ἀδελφός). jov. 11.32 Asem. Zogr. Mar. – da bō se *avili* člvkomъ postęte. mat. 6.16 Mar. – ašte *biste* slĕpi byli. jov. 9.41 Asem. Zogr. Mar. – ašte bo *biste* vĕrō *imali* Moseovi ... jov. 5.46 Asem. Zogr. Mar. – čšte *bišje* Ijudie moi *poslušali* mene ilju vъ rōti mojě ešte bi chodili. Ps. sin. 80.14 – ašte ne bi samъ *chotĕlъ*. Cloz. 164 – i tako ne bi lučii bylъ. Cloz. 195–6 – koliko stvoril, da bi lučii bylъ. Cloz. 203 – pričitajōšte smrōti ego, da bi smrĕtъnoe pričĕstenbe nečbstъ *byla* končiny ego. Cloz. 657–9 – smatraše, koje bi primyšlenije izobrĕsti, da bi dlbgo i ljutō imъ *stvorilъ* smrĕtъ. Supr. 88/9 – i nasъ by ognъ tъ *pozglъ*. Supr. 23 – ašte bo *byše* jeho *vĕdĕli*, ne *byše* kъ gluchu i nepodvižbnu kamyku toliko *tvorili* tĕstanije. Supr. 27 – blažena bychovĕ hyla, ašte *bychovĕ* raba jeho *byla*. Supr. 211 – jaru da by obrĕlъ Ijutĕiše ..., da *byše* tažde i nama *sōdĕlaly*. Supr. 213 – ašte bo dĕlo čbstbno bylo, to slavnbĕ ubo by otъ človĕkъ služenije *primalъ*. Supr. 262 – i gorĕ i dolu vrtĕtĕ se, da by mĕ kromĕ otъ sbna, ježe vidĕchъ. *stvorilъ*. Supr. 366 – iskaše, kako se by sъ bratijo *poznalъ*. Supr. 367 – ašte ne by vĕrovalъ, ne by nasъ tako vĕrovati *naučil*'. Supr. 499 – ašte by dobrĕ *iziskalъ*, ne by tako zblĕ *protĕkovalъ*. Supr. 512 – i staago na pomoženbe prizyvajōšti, jako da by jō *izbavilъ* otъ nĕgo. Supr. 559 – i dr.

d) *Kondic. može doći iza veznika* d a. Na pr.: i obrati i na bĕžanie i zapovězdi emu otiti otъ sōdĕ, da bi k' tomu ničesože vrědъna na tělesechъ sichъ znamenovanъichъ *sōdĕlalъ*. Euch. 94 – molĕaše i bĕsnovanъi se, da bi sъ nimъ bylъ. marc. 5.18 Zogr. Mar. – prinošaachō žc kъ nĕmu i mladěnce, da bi se ichъ *kosnqlъ*. luc. 18.15 Zogr. Mar. –

koliko stvori, *da bi* luči bylъ. Cloz. 203 – sъmatraše, koje bi primy-
šlenije izobresti, *da bi* dlъgo i ljutъ imъ sъtvorilъ sъmrъtъ Supr. 88/9
– i gorē i dolu vrъtitъ sę, *da by* mę kromē otъ sьna, ježe vidēchъ, sъ-
tvorilъ. Supr. 366 – i staago na pomoženbe prizyvajōsti, jako *da by* jo
izbavilъ otъ nęgo. Supr. 359 – i dr.

e) *Kondic. dolazi često iza negacije* n e, i ako ne stoji nikad na po-
četku rečenice. Na pr.: ašte *ne bi* Mosi izbъranъi ego stalъ vъ sъkru-
šenii prēdъ nimъ. Ps. sin. 105.23 – ašte *ne bi* otъ boga bylъ. . . jov. 9.33
Asem. Zogr. Mar. – ašte bi sьde bylъ, *ne bi* bratrъ moi umrъlъ. jov.
11.32 Asem. Zogr. Mar. – i ašte *ne bi*šę prękratili sę dnę ti, *ne bi* ubo
sъpasla sę vьsęka plъtb. mat. 24.22 Mar. (Zogr. ima: . . . ne ubo sъpa-
sla sę . . .) – bъdělъ ubo bi i *ne bi* ostavilъ podъryti chraminy svoeę.
mat. 24.43 Asem. (Zogr. i Mar. ima: . . . chrama svoego) – i ašte *ne bi* gъ
prękratilъ dnii, *ne bi* byla sъpasena vьsęka plъtb. marc. 13.20 Zogr.
Mar. – ašte *ne bi* rodilъ sę. marc. 14.21 Zogr. Mar. – bъdělъ ubo bi i
ne bi dalъ podъryti domu svoego. luc. 12.39 Asem. ašte *ne bьmъ* prišelъ
i glagolalъ imъ, gręchъ *ne bę* imēli. jov. 15.22 Asem. Zogr. Mar. – ašte
ne bi samъ chotělъ. Cloz. 164 – i tako *ne bi* lučii bylъ. Cloz. 195/6 –
ašte bo byšę jeho vьdēli, *ne by*šę kъ gluchu i nepodvьzbnu kamyku
toliko tvorili tьstanię. Dupr. 27 – ašte *ne by* nasъ tako vęrovati na-
učilъ. Supr. 499 – ašte by dobrē iziskalъ, *ne by* tako zblę protъkovalъ.
Supr. 512 – i dr. – Kako se mogu taki primjeri razumjeti, rekao sam
naprijed (v. str. 86).

f) *Evo nekoliko primjerā, gdje negacija stoji uz partic., a ne uz*
kondic.: ašte sę *bi ne* rodilъ. mat. 26.24 Zogr. Mar. – bъdělъ ubo bi i
ne dalъ bi podъkopati domu svoego. luc. 12.39 Mar. (Zogr. ima samo:
. . . i *ne dalъ* podъkopati) – ašte ne bi sь ot boga bylъ, *ne moglъ bi*
tvoriti ničesože. jov. 9.33 Zogr. Mar. – ašte bo *bychъ ne vędělъ*. Supr.
165 – i molęstu mi paky, *da buchъ ne vōšelъ* vъ tēlo. Supr. 167 – nъ
ašte *by* krъstъ *ne bylъ*, *ne by* sъpasla sę. Supr. 428 – *da aby ne bylъ*
vъchъvъ. i nasъ by ognъ tъ požeglъ, *abychomъ ne izbęgli*. Supr. 23 –
a by bo ne molilъ sę, *ne by* vъstavilъ mъrtvaago. Supr. 303 – i dr.

2. Kondic. sa zamjeničnim enklitikama

U današnjim slavenskim jezicima dolaze glagol'ske enklitike ispred
zamjeničnih enklitika (izuzetak čini samo 3. l. sing. prez. *je*), te bismo
prema tome očekivali, da će i u staroslov. jeziku kond. dolaziti ispred
zamjeničnih enkl. No kondic. u staroslov. jeziku dolazi iza zamjeničnih
i ispred zamjeničnih enkl. Drugi je namještaj zacijelo mlađi, kao što
je i u nas namještaj: *sam + ti, ću + ti* mlađi od namještaja: *ti + sam,*
ti + ću (v. o tom dalje na str. 121 i d.).

a) *Kondic. dolazi iza zamjeničnih enkl.* Na pr.: čko ašte *mi bi* vragъ
ponosilъ, prętrępělъ ubo himъ. Ps. sin. 54.13 – ty bi prosila u nego,
i dalъ *ti bi* vodę živę (nezavisno o gr.: και ἔδωκεν ἅν σοι ἕδωρ ζῆον).

iov. 4.10 Zogr. Mar. – i ašte bi . . . na mje veľrečevalb, ukrylb *sje bimž* oty nego. Ps. sin. 54.13 – ěko ašte ne bi gb pomoglb mně, vř malě vřselila *sje bi* vř adb dša moč. Ps. sin. 93.17 – . . . da sř drugi moimi vřzveselilb *sje bimž*. luc. 15.29 Asem. Zogr. Mar. – da *sje bq* avili člůvėkomř postęšte. mat. 6.16 Asem. – drevle ubo vř vrętišti i popelě pokaali *sje bq*. mat. 11.21 Mar. – ubo vř vrętišti i popelě pokaali *sje bišę*. luc. 10.13 Zogr. Mar. – ašte *sje bi* ne rodilb. mat. 26.24 Zogr. Mar. – ljbili *mę biste* (nezavisno o grč.: ἠγαπάτε ἄν ἑμέ). iov. 8.42 Asem. Zogr. Mar. – ne bo nř ašte i zlatomř sřstavljena *ti byšę* usta byla i kamenimb čbřtņnyimb ne toľma *sje byšę* svbtęla. Supr. 380 – iskaaše, kako *sje by* sř bratijř poznaľ. Supr. 367 – oty togo že dbne sřvęštaš, da *i bq* ubili. iov. 11.53 Asem. Zogr. Mar. – (nezavisno o grč.: ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν) – kako *i bq* ubili. luc. 22.2 Zogr. Mar.

b) *Kondic. dolazi ispred zamjeničnih enkl.* Na pr.: prinošačo že kb nřmu i mladeněc, da *bi* sę ichř kosnřľ. luc. 18.15 Zogr. Mar. – da *bq* sę avili člvkomř postęšte. mat. 6.16 Mar. – da *by* sę poklonilř toi tvari. Supr. 261 – i gorě i dolu vrętitř sę, da *by mę* kromě ot sřna . . . sřtvorilř. Supr. 366 – ne chotěaše, da *bi i křto* čjulř. marc. 7.24 Mar. – da *bq* i nizřinřľ. luc. 4.29 Asem. Zogr. Mar.

D. Više enklitika u istoj rečenici

U nas je običaj, da se sve enklitike, što su u istoj rečenici, okupe (v. o tom dalje na str. 121). Tako ima i u staroslov. jeziku primjerā, gdje su enkl. okupljene, ali u staroslov. jeziku ima mnogo više primjerā, gdje su enkl. rastavljene. Ispor. na pr.: kako *ti* sę otvręste oči. iov. 9.10 Asem. Zogr. Mar. – juže *bo sę* bęachř sřložili Ijuděi. iov. 9.22 Zogr. Mar. – ne azb *li tę* viděchř vř vrętę sř nimb. iov. 18.26 Asem. Zogr. Mar. – kumiri *li ti* sę mņnęľ, a ne bozi. Supr. 7 – žřbtvř *li mi* veliši ostaviti. Cloz. 502 – kako *mi sę* jestř tebę pokoriti. Supr. 61 – ašte *mi* sę čhošti izvęstiti. Supr. 65 – i dr. – pored:

ašte *li že* ne nasytjęľ *sje*. Ps. sin. 58.16 – ne dostoitř *ti* kręstijanu sę naricati. Supr. 100 – třmņna *bo ti* istina sę mnitř. Supr. 104 – uněe *bo ti* jestř otyvręšti sę boga svojego. Supr. 265 – i dr.

2. NAMJEŠTAJ ENKLITIKĀ U HRV. ILI SRP. JEZIKU

Uvod

1. Namještaj je enklitikā u našem jeziku dosta slobodan (v. o tom u Maretića Gram. i stil. § 442). Iz daljega će se prikazivanja vidjeti, da je taki namještaj bio i u prošlosti našega jezika. Namještaj enklitikā nije bio uvijek jednak, a i danas nije svuda jednak (te ću razlike poslije spomenuti i pokušati da ih objasnim).

U nas teži enklitika tako jako prema početku rečenice, iza prve naglašene riječi, da često rastavlja i riječi, koje u kakoj tješnjoj svezi,³⁵ kao što je u ovim primjerima: *u velikom sam gradu živio*; – *jako je dugo ostao ondje*; – *deset je danā ostao ondje* – i dr.

Iz take težnje izlaze i primjeri kao: *nasred ga je gore sustigao* –, za koje sam našao jednu paralelu i u staroslov. jeziku (v. naprijed str. 93). Takih primjera ima i u starijih naših pisaca. Tako na pr. u slavonskih pisaca nalazimo:

radi će se toga ožalostiti; – *zarad se slabe suprotivnosti odbijem* (v. Maretić, Jezik 210). Ta dva primjera treba tumačiti onako, kako sam rekao naprijed za primjere kao: *nasred ga je gore sustigao* (v. naprijed str. 64).

Iz pomenute težnje enklitika izlazi i to, da se riječ *-god* rastavlja u riječima kao: *dogod, gđjegod, kadgod, kojigod* i dr. (v. Akad. rječn. s. v. *god*). Na pr.: *dokole mi godi* rečeni knez . . . Ms. 447 (g. 1451); – *gde bi gode došlb.* Ms. 535 (g. 1485); – pored: *koji godi se* na svētu može reći. Ms. 447 (g. 1451); – i *ki godi bi* Vlah . . . zlo učinil. Hs. 133 (g. 1433) i dr.

2. PRIMJERI ZA SLOBODAN NAMJEŠTAJ

U starijih je pisaca sloboda nešto veća.

U starijih pisaca može enklitika stajati dalje prema kraju rečenice. Na pr.: i da esu vse strane *se* sedinili. Hs. 34 (g. 1275); – i po tom da otlučit *se*. Duš. 5; – da za niku nevolu bil *se* njih otac uprosil. Hs. 127 (1428); – a ono vse učinjeno *je*, da se isponi, što je rečeno. Vramec 1^a; – vsi moramo pred stol *se* Kristušev skazati. Vramec 5^a; – svi sad narodi u obradenju svog jezika trude *se*. Maretić, Jezik 209; – ne može se iskazati, s kakvom željom Petar *je* obhodio. Maretić, Jezik 209 – i dr. Drukčiji je namještaj u primjerima kao: obrēte li se kto, i dr̄znetb̄ *potvoriti se*, da mu jestb̄ sup̄rnik bogb̄. Ms. 26 (g. 1234–40); – bi li ste se htjeli kratiti ne samo mjcdim neg i krvi vašom *pomoći ga?* Zuzeri (Akad. rj. VI, 30^b) – i dr.

Evo sad primjera, iz kojih će se vidjeti težnja enklitike prema početku rečenice:

Što mi k̄bto da svoiovb̄ volovb̄ poklonb̄. Ms. 4 (g. 1189); – dokole mi godi rečeni knez i vlastele dubrovačci čine pravu prijazan. Ms. 447 (g. 1451); – Da *se* vazda tako meju njimi *obdržalo*. Hs. 14 (g. 1275); – i da *se* ima tako i napred *obdržat*. Hs. 20 (g. 1275); – u kojem *se* sele *nade* tat ili gusar. Duš. 145; – i da *im se* rečena sela ni za edan uzrok nikadare ne imaju *odneti*. Hs. 97 (g. 1392); – ako li *bi* tko koe liste *uzdvigal*. Hs. 97 (g. 1392); – i podade mi, što mi *su* si ihb̄ vlastelē *obētovali*. Ms.

³⁵ Iz prikazivanja će se namještaja enklitika u ostalim slav. jezicima vidjeti, da se to drugdje posve rijetko događa.

41 (g. 1253); – i gda se lubeznost v nas *povekšava* i zažiže. Vramec 1^b; – krotek i ponizen je prišel, da *bi se* od vseh ljudi *ljubiti* i nasledovati mogel. Vramec 3^a – i dr.

Od pomenutih primjera treba istaći osobito ovaj: u *kojem se sele* nađe tat ili gusar. Duš. 145, gdje se se utisnulo između *kojem* i *sele*, jer će takih primjera u starini biti malo.

3. NAMJEŠTAJ POJEDINIH ENKLITIKA

A. Enklitične partikule

1. *li*

Enklitika *li* dolazi obično na drugo mjesto, ali ima i ovakvih primjera: *ki bi li* te mise ne služil . . . Hs. 163 (1445). U takim primjerima stoji *li* obično iza riječi, s kojom se nekako tješnje veže, kao što je u ovim primjerima: nori i bespametni *moгу li* se krstiti? naručnik pleb. (Akad. rj. VIII., 228^b); – ah da je peču željesca, sad *bi li ih* u dvije peče učinio. M. Držić (Akad. rj. VI, 32^b); – dokle uzaznam, živ *jesi li*. Palmotić (Akad. rj. VI, 31^a); – vi isti *ne bi li ste* ovako sudili? Zuzeri (Akad. rj. VI, 31^b) – i dr.

li se može utisnuti u kondicional *bismo* – *biste*, kao što je u primjerima: vi isti *ne bi li ste* ovako sudili? Zuzeri (Akad. rj. VI, 31^b); – *bi li ste* se htjeli kratit ne samo mjedim neg i krvi vašom pomoći ga? Zuzeri (Akad. rj. VI, 30^b) – i dr. Kako se mogu taki primjeri tumačiti, reći ću kod kondicionala.

Kadšto se *li* može utisnuti i u prezentu između osnove i nastavka *-mo* i *-te*; na pr.: *ljubilimo* ga? Lastrić (Akad. rj. VI, 30^a). Takih primjera ima i u slavonskih pisaca; na pr.: *ljubilimo*. Maretić, Jezik 210. I ja sam u današnjem posavskom govoru zabilježio na pr.: *znalte* (mjesto: znate li?), *čujelte* (mjesto: čujete li?) i dr. Primjere, gdje se *li* utiskuje u prezentu, treba drukčije tumačiti nego primjere, gdje se *li* utiskuje u kondicional. Primjeri su kao *čujelte* postali zacijelo prema 3. l. sing. *čuje l'*, kao što se prema 3. l. sing. *je l'* (mjesto: je li) govori i 2. l. *jelte*.

2. *bo*

bo stoji na drugom mjestu. Kako stoji *bo*, kad se sastane s drugim enklitikama, vidi se iz glave 4.

3. *že*

U današnjem jeziku nema te enklitike, ali nekad, kad je bila. dolazila je na drugo mjesto; na pr.: i semu *že* manastyr'u . . . sije daruju. Ms. 10 (g. 1222–1228). – Kadšto i *že* kao i *ili* ne stoji iza prve naglašene

riječi nego dalje od početka naslanjajući osobito na koju riječ; na pr.: i toj istino da ispitaet se s rasuždenijemb na vlastelēh žē i na vojnicēh. Ms. 15 (1222-1228).

4. Enklitične partikule zajedno i s drugim enklitikama

a) Od enklitičnih partikula najjača je partikula *li*, i zato imamo na pr.: ne mora *li bo* reći? Maretić, Jezik 208.³⁶

b) Od svih su enklitika enklitične partikule najjače, te zato dolaze prije zamjeničnih i glagolskih enklitika; na pr.: verovati *li ga ću*? Duš. 51; – tuj *bo ti* je rekao gospodin živjeti. Akad. rj. I, 461^a.

No kadšto i enklitika *li* i (cf. Maretić 437) e. *bo* stoje iza druge koje enklitike. Tako etički dat. *ti* može stajati ispred e. *li*, na pr.: srječni *ti l'* su oni! Kavanjin (Akad. rječn. VI, 32^b); – veliku *ti l'* ćutim muku (ibid.) – pored: oh mnogo *li ti* i mnogo djavao dobiva po raskošju svitovnjemu. J. Filipović (Akad. rj. VI, 32^b). Da etički dat. dolazi i pred druge enklitike, vidjet će se iz daljega razlaganja (v. str. 124).

Enkl. *bo* dolazi kadšto iza zamjeničnih i glagolskih enklitika; na pr.: u ovomu *se bo* razlikuju među sobom krstjanska filosofija i mudrost ovoga svijeta. J. Matović (Akad. rj. I, 461^b); – zvati će se ime njegovo Jezus. on *će bo* učiniti spasen puk svoj (ibid.); – spominjem *se bo* obećanja; evo *sam bo* u nepravедnosti začēt; dovesti *će bo* vas u pogibil. Maretić, Jezik 208. – i dr. Možda pomenutoga namještaja enklitike *bo* nije imao nikad narodni govor, a u pisaca se nalazi tako, što im enklitika *bo* nije bila sasvim svoja, jer se ta enklitika u velikom dijelu našega naroda izgubila.

B. Zamjenične enklitike

1. *mi, ti, si*

a) Posesivni dativi *mi, ti, si* dolaze obično iza svoje imenice; na pr.: toj je protivnik *carbstvu mi*. Ms. 3 (g. 1186-96); – što je povelelo *carbstvo mi*. Duš. 138. – i dr. – Takav dat. može da se utisne i između pridjeva i imenice; na pr.: i takođe pravda da bude našimb ljudmb vb zemljah *svetogo ti carbstva*. Ms. 37 (g. 1253); – brat Anbdrej i *svojimb si bratomb* Solomonb. Ms. 41 (g. 1253); – i dr. Na ta je dva primjera nalik i ovaj: kako ste žili v dēni *gospodina mi otbca* (mjesto: *gospodina otbca mi*). Ms. 46 (g. 1254). Za pomenute primjere ispor. u staroslov.

³⁶ Red *li* + *že*, koji je običan u staroslov. jeziku, imamo u primjeru: što *li že* mu jest polza neispovēdajuštu se? Sava, tip. stud. (Akad. rj. VI, 31^b) –, ali kako se *že* u nas rano izgubilo, tako nema ni primjera za svezu *li* + *že*.

jeziku: jegda prideši v^o cēsarbstvije si. Supr. 427; – vzbri na me i podażdi grešnyma mi očima istočbnikъ slezъ. Euch. 142/3 (v. naprijed str. 101 i d.).

b) Dat. *mi* imamo iza participa u ovome dat. apsolutnom; i kako šodbšu mi v^b Svetuju Goru . . . Ms. 125 (g. 1336–1347), gdje bi enklitika mogla stajati i ispred participa.

Vrijedno je spomenuti i ovaj primjer: *mudrostiju donovb mi* ot^b Boga. Ms. 4 (g. 1198–1199), gdje se *mi* nije uklopilo između imenice i pridjeva.

c) U starini dolazi često dat. *si*, koji nije baš potreban za smisao, rado naprijed; na pr.: godě *si* k^bto hoke krěvati. Ms. 2 (g. 1189); – da *si* hodite svobodno. Ms. 33 (g. 1249); – da *si* ga ima kako svoje. Duš. 132; – razve ako *si* tko sam poljubi. Duš. 43; – i popove baštini da *si* imaju svoju zemlju baštinu. Duš. 31 – i dr.

2. *me, te, se*

U namještaju enklitika *me* i *te* nema ništa osobito, a za enklitiku *se* treba nešto više reći. Enklitika *se* može stajati daleko od glagola, kao što je u primjeru: da *se* vazda tako meju njimi *obdržalo*. Hs. 14 (g. 1275), ali u starini ne rastavlja pridjeva od imenice, te čitamo na pr.: i *vsā gospoda* se veselo meju sobu pozdraviše. Hs. 28 (g. 1275). – Tako *se meće* obično i iza participa na *-ći* i *-ši*, te se govori na pr.: ja sam *bojeći se*, da ne bih zakasnio, . . . mjesto: ja sam *se bojeći* . . . Prema tome nalazimo u starini na pr.: ašte li kto, boga *ne boje se* i člověkb *ne sranljaje se*. dr^bznet^b . . . Ms. 124 (g. 1336–1347). Taj bismo primjer po današnjem jeziku okrenuli dobro i ovako: ako li *se* tko, boga *se ne bojeći* i ljudi *se ne stideći*, usudi . . . a tako *se* može kađto *se* ispred participa naći i u starini; na pr.: tužna ostah tebi *se bojeći* Vetranić (St. Pisci 2, 334). Naprijed sam spomenuo, da takih primjera ima i u staroslav. jeziku; na pr.: i u črtoga sēdiši izdavnā *se trudę*. Supr. 355 (v. str. 104).

Pored primjerā kao: i da esu vse strane *se sedinili*. Hs. 34 (g. 1275); za ki parament jest *se obligal*. Hs. 161 (g. 1445) i dr., gdje *se* stoji neposredno ispred glagola, vrijedno je spomenuti, da ima i primjera, da *se* stoji ispred glagola podalje, ali ipak ne tako daleko, kako bi moglo; na pr.: da za niku nevolju bil *se* njih otac *uprosil*. Hs. 127 (g. 1428).

3. *ga, mu; je, joj, ju; ih, im, je*

a) Evo nekoliko primjera, gdje su *se* pomenute enklitike pomakle prema početku rečenice: a ne bude *ga* selo ubilo. Duš. 51; – kako *ju* su i u piskupa davali. Ms. 98 (g. 1330); – kako *ju* im^b jest^b i darovalo . . . carbstvo mi. Ms. 165 (g. 1349); – da *joj* *se* ne more udržati. Ms. 387 (g.

1436); – da *je se* imij moja ereditad dati. Hs. 222 (str. 1460); – kako što *imb* su bili zapisali prvva gospoda. Ms. 205 (g. 1385); – da *im* se rečena sela . . . ne imaju odneti. Hs. 97 (g. 1322) – da *je* (= ih) mi nasledujemo. Vramec 3^b – i dr.

b) Zanimljiv je ovaj primjer: a svita velika biserna i zlati pojas *da ima sin mu*, i *da mu car ne uzme*. Duš. 48, gdje prvi put stoji *mu* na kraju rečenice iza *sin*, a drugi put se *mu* našlo odmah iza *da*. Tu razliku treba tako tumačiti, što je *mu* u prvom slučaju dat. posesivni, koji rado stoji iza svoje imenice (ispor. o tom kod dat. *mi*, *ti*, *si*).

4. *nas, nam, ni, ne; vas, vam, vi, ve*

a) Evo nekoliko primjera, gdje su se pomenute enklitike pomakle prema početku rečenice: izvidate u srdašcijeh naše ranc, koje *nam* su od vas dane. N. Nalješćković (Akad. rj. IV, 379^b); – da *ny* Bog sborne. Ms. 23 (g. 1234–1240); – da *ni* Bogb serbnč. Ms. 30 (g. 1243); – ako bi *ni* vlast dala čoklu u selu, bilo bi *ni* mnogo lašnjc. Milićević (Akad. rj. IV, 379^b); – koja će *ni* jade zapijevat. Npj. (Akad. rječn. IV, 379^b); – da bježimo, sinko, po svijetu, *de ne* care ni čuti ne more. Npj. (Akad. rj. IV, 380^a); – i jako *vi* ja pravinu ne činju. Ms. 33 (g. 1249); – ako *vi* tkko učini krivinu. Ms. 30 (g. 1240); – kako *vi* je bogb daalb veliku radostb. Ms. 555 (g. 1537) – i dr. pored: i ako nekbtu odb mojihb kometi ili odb mojihb »ljudic« čine *vi* krivinu. Ms. 29 (g. 1234–40). 33 (g. 1249).

b) U primjeru: tymeže molju *vi*, bratye. Ms. 253 (g. 1404) – stoji *vi* na kraju rečenice zacijelo prema crkvenom jeziku (ispor. pomenute primjere pod *a*, gdje je *vi* podalje prema početku rečenice).

5. Zamjenične enklitike zajedno

a) Nađu li se dvije zamjenične enklitike jedna do druge, onda je pravilo, da gen. i dat. dolaze ispred ak. Za takav namještaj ima obilje primjerā. Evo samo dva tri primjera: da *mu se* uzme žena i deca, i da *im se* da del ot kuće. Duš. 9; – da *joj se* ne more ndržati. Ms. 387 (g. 1436); – neću *vi ga* braniti. Ms. 501 (g. 1466); – bog *mu je* (tj. ih) plati. Hs. 237 (g. 1463) – i dr. Pored takih primjera ima i ovakih: kako *ju imb* jestb i darovalo. . . carbstvo mi. Ms. 165 (g. 1349); – i da *se im* nigdare to ne more z(a n)eviru položiti. Ms. 385 (g. 1422–35 u prijepisu iz 16. v.) –, gdje će (*jjim* biti još ortotonički oblik, te zato stoji dat. iza ak.

b) U Marulića čitamo na pr.: da *me se* svak boji (Akad. rj. IV, 377^a) –, gdje gen. *me* stoji ispred ak. *se*.³⁷ Tako se i u književnom jeziku govori

³⁷ Ispor. i: neć *me se* ti ostat? N. Nalješćković (Akad. rj. IV, 377^a).

na pr.: bojim *ga se*, stidim *ih se* i dr., ali se dijalektički govori i: bojim *se ga*, stidim *se ih* i dr. Namještaj *se + ga* običan je osobito u kajkavskom narječju, ali se govori i u Slavoniji. Tako i u slavonskih pisaca ima primjera kao: svaki *se ga* fata. Maretić, Jezik 209: – da *se je* ne smijahu dotaknuti (ibid.) – i dr. Primjeri s namještajem *se + ga* mogu se dvojako tumačiti: 1) može se reći, da je *se* jača enklitika, koja se već i ne osjeća kao padež, nego kao enklitična partikula, te zato dolazi ispred ostalih zamjeničnih enklitika, kao što dolazi na pr. enklitična partikula *li*; – 2) namještaj *se + ga* u primjerima kao: ne bojim *se ga* – mogao bi biti zavučen iz primjera kao: ne bojim *se ga* buditi –, gdje je *ga* ak. zavisan o glagolu *buditi*; prema takim bi se onda primjerima s namještajem *se + ga* mogao razviti i namještaj *se + je*.

c) U primjerima kao: strah *me ga* je, – stid *te vas* je, – stid *ga ih* je – i dr., stoje gen. *ga, vas, ih* iza ak. *me, te, ga*. Takav se namještaj može lijepo protumačiti, kažemo li, da je prema primjerima kao: strah *me ga* je buditi, – stid *te nas* je pitati, – stid *ga ih* je moliti – i dr., gdje je *ga, nas, ih* ak. zavisan o glagolu.³⁸

d) Mi govorimo samo: žao *mi ga* je, – žao *ti nas* je, – žao *mu ih* je – i dr., gdje gen. *ga, nas, ih* stoji iza dat. *mi, ti, mu*. Ti se primjeri mogu također lijepo protumačiti, kažemo li, da je tu namještaj *mi + ga* zavučen iz primjerā kao: žao *mi ga* je buditi, – žao *ti nas* je buditi, – žao *mu ih* je buditi –, gdje je *ga, nas, ih* ak. zavisan o glagolu *buditi*.

Tako mislim, da bi se reklo i: Jesi li *mu dao* dosta trešanja? – Dao sam *mu ih* dosta –, gdje gen. *ih* stoji iza dat. *mu* zacijelo prema primjerima: dao sam *mu ih* svc.

C. Glagolske enklitike.

1. *sam – si – je – smo – ste – su*

a) Evo nekoliko primjerā, iz kojih se vidi težnja enklitike prema početku rečenice: da *ste* odb toga svobodni. Ms. 20 (g. 1234); – i koju *su* odb prvo držali kako svoju... baštinu. Ms. 523 (g. 1480); – ako li *su* vladalci opovedali. Duš. 147; – kako *su* njim to po veće krat nave-stili. Hs. 17 (g. 1275); – da mi se zaklbnete, kako se *smb* ja vam zaklelb. Ms. 174 (g. 1356–67); – koteroga *su* za mertva ostavili bili. Vramec 2^a – i dr. pored: to u tom po volji vi *je*. Ms. 42 (g. 1253); – jako i... dēdb ti i... otbeb ti... praštala ny *sta*. Ms. 23 (g. 1234–40); – mi i naša opbkina pravo i verbno sbmo deržali. Ms. 21 (g. 1238); – za te tri »kmečštine« vaš otac *je* bil nam za nje posilil. Hs. 67 (g. 1275) – i dr.

Pored primjerā kao: i *ta rota* je imala biti. Hs. 75 (g. 1309) dolazi i: ku *je polaču* dal. Hs. 106 (g. 1400). Za ovaj drugi primjer ispor.: u kojem *se* sele nade tat ili gusar. Duš. 145.

³⁸ Prema tome bi valjalo reći, da je ak. *me* jači od ak. *ga, ga* od *ih* itd.

b) U primjeru: ni otb koga da im̄ *ne e* zabava i dosada. Ms. 550 (g. 1517) i: i ni otb koga da im *ne e* dosada i zabava. Ms. 551 (g. 1517) – stoji *je* iza zanijekanoga prezenta *ne* (: staroslov. *ně*) kao u *nije* (od: *ně + je*). Da u rečenim primjerima *ne* odgovara doista nekadašnjemu *ně*, posve je opravdano misliti, jer u ispravi, iz koje su pomenuti primjeri, ima i drugih ekavizama. na pr.: *dedu, vreme, svetlu* i dr. U pomenutim je primjerima napisano *ne e* mjesto *nee*, kao što je i *ne si* mjesto *nesi* u primjeru: *ne si* mi dalb. Ms. 208 (g. 1385) – i *ne su* mjesto *nesu* u primjeru: tko li su gostije i *ne su se* zabaštinili. Ms. 208 (g. 1385), gdje *nesi* i *nesu* stoji prema starijem *něsi* i *něsu*.³⁹ I u ispravi, iz koje su primjeri *ne si* i *ne su* ima dosta ekavizama. na pr.: *mestu, pobeći, svodok* i dr. 208; u njoj dolazi pače i 3. l. sing. *ne* (: *ně*): da *ne* voln̄b nijedn̄b pobeći. 208. Prema tome je svakako pogriješno reći, da je u primjeru: *ne si* mi dal – *si* enklitika i onda izvoditi nekaku razliku u namještaju enklitika u starom i današnjem jeziku. kako čini Berneker (v. Wortfolge. str. 75).⁴⁰

c) Za današnji su govor neobični ovi primjeri: *i je* nosvećena. Hs. 4 (g. 1230): – *i je* dal crikvu . . . Hs. 4 (g. 1230); – *i je* dalb našb gñb knez. Hs. 75 (g. 1309); – a to za protudarb . . . Jakovb, priurb cr(b)kve rečene. *je* dal' i daroval Ivanu . . . 12 dukata. *I je* on stal kun'ten'tb, da je prijalb. *i je* mu (bilo) plaćeno. Hs. 87 (g. 1375); – er mnogo ih *je*, ki se pišu. Hs. 197 (g. 1452) i dr. U tim primjerima može je biti na takome mjestu zato, što je tu je ortotonički oblik. A da u takim primjerima *je* može biti ortotonički oblik, dokazuje primjer: *jest* joj dal zemlje. Hs. 77 (g. 1321); ispor. i: i rekoše, da *jesu* slišali od svojih starijeh. Hs. 14 (g. 1275); – i *jesu* bili prišli Novogradeci. Hs. 75 (g. 1309) i dr. – U pomenutim je primjerima *je* ortotonički oblik kao u svezi s *li*: *je li*, gdje *ne* stoji enklitika *je* na početku, nego stariji ortotonički oblik *je*, kao što je na pr. *nas* i *vas* u svezi: *nās li* je vidio? *vās li* je vidio? ortotonički stariji oblik *nās* i *vās*, te kao što bi bilo pogriješno reći, da je *nās li* postalo od enkl. *nas* + *li*, tako je naopako misliti, da je u svezi *je li* e. *je* dobila akcenat ispred e. *li*.

d) U kajkavskom narječju mogu enklitički oblici *sem, si, smo, ste* i *su* biti i ortotonički, tj. mogu doći na mjesto punijih, te se govori na pr.: *sem* na rekel –, i to ne bi bilo tako neobično (v. naprijed str. 89). No *sem* dolazi i ispred *ne*, te se govori na pr.: *sem ne* bil. To *ne* nije obična negacija *ne*, jer se *ne* u primjerima kao: *sem ne* bil – izgovara obično *ne* (*neí*), dakle je to *ne* isto koje imamo u *nesem* (< *něsmb*). Glagol *sem* hit će se počeo odvajati zbog utjecaja 3. l. sing., jer možemo misliti, da je u kajkav. narječju od: *on ne bil* (: onъ ně bylъ) nastalo: *on ne je bil* –, kao što je i u štokavskom narječju od: *on nē + je bio* – nastalo

³⁹ U staroslov. je jeziku bilo 3. l. pl. *ne spt̄b* prema *něsmb* (od *ne + esmb*) – *něsi* – *něst̄b* . . . te je prema tome u *nas nēsū* analogija prema ostalim licima.

⁴⁰ Da je u pomenutim primjerima »*ne e*« i »*ne si e*« mjesto *neje* i *nesi* (: *ně – je* i *něsi*), dokazuje i drugo mjesto u Ms., gdje u istoj prilici čitamo: *něsi* mi dalb, 435 (g. 1445) – i: kto li su gostije i *nēsū* se ubaštinili. 435 (g. 1445).

něje > *nije*. U kajkavskom se narječju *ně* shvatilo kao negacija, pa se onda: *on nē je bil* – moglo okrenuti u: *on je nē bil* –, a prema 3. l. sing. okrenulo se i: *ja nēsem bil, ti nēsi bil* – itd. u: *ja sem nē bil, ti si nē bil* – itd. Iz takih je primjera došlo napokon i: *sem ne bil, si ne bil, je ne bil* – itd. Tako se i u slovenskom jeziku govori na pr.: *tvoj sad je ne za me* –, nikakše pitvine *sam nej* pila –, sveta mati cerkev je nigdar *nej* to zapovejdala – i dr., gdje se iz izgovora *nej* vidi, da je tu nekadašnje *ně* (v. o tom u Murka I, 58).⁴¹

2. Kondic. *bih*

a) Evo nekoliko primjera, gdje se *bih* odvaja od participa i namješta na početku rečenice: onemzi, koji *bi* cara *poslušali*. Duš. 129: – ako li *bi* tko koje liste *uzdvigal*. Hs. 97 (g. 1392); – koji *bi* se onde *prēmīnēli*. Ms. 248 (g. 1400); – ako *bi* vi se *smrbtb zgodila*. Ms. 251 (g. 1400); – ako *bi* božja vola *bila*, da *bi* moje hčere *preminule*. Hs. 109 (g. 1410); – jeda li *bismo* mi, velika vojevoda gospodinb Stěpanb, i naše natražbje i naši posljednji ovo zgora rečenno i pisanno i obětovanno *potvorili*... Ms. 383 (g. 1435); – kako *bi* ondi služba božija ne *pomankala*. Hs. 156 (g. 1444); – da *bi* Adam ne bil *pregrešil*. Vramec 184^b – i dr. pored: da se predade onomu, koji za dobitkb *prēpisannb mbrbca sb* knjigami gospodina kneza djubrovčbkoga *bi bilb* poslanb. Ms. 37 (g. 1253).

Pored primjerā kao: gde *bi gode došlb*. Ms. 535 (g. 1485) – dolaze i primjeri kao: i ki godi *bi* Vlah naših općin *zlo učinil*. Hs. 133 (g. 1433). – *da ka koli stran bi* predstavili. Hs. 15 (g. 1275) – i dr.

b) Danas kondic. *bih* dolazi obično iza negacije, na pr.: ako *ne bih* bio –, ali nekad je običnije bilo, da je u takim primjerima negacija došla pred particip, dakle: ako *bih ne bio*. Evo nekoliko primjera, gdje *bih* dolazi ispred *ne*: kako *bi* ondi služba božija *ne* pomankala. Hs. 156 (g. 1444); – ako *bi* se *ne* služile. Hs. 124 (g. 1423); – ako li *bismo ne* došli na njih zapovid. Ms. 452 (g. 1452); – dobro bi bilo, da *bi* »rogen« *ne* bil človek on, ki je zdal njega. Vramec 82^b – i dr. – Namještaj *ako ne bih bio* – zacijelo je mlađi od namještaja: *ako bih ne bio*, a razvio se zacijelo prema *ne bih* u glavnoj rečenici; na pr. prema: *ne bih znao, ako bih ne bio* – razvilo se i: *ne bih znao, ako ne bih bio* (v. o tom naprijed na str. 86).

⁴¹ Za primjere kao: *ja sem ne bil* – mogao bi tko misliti da su postali prema primjerima kao: *ja bih ne bil* –, ali to nije vjerojatno baš zbog izgovora *ne*. Tko bi sudio samo po pismu, mogao bi tako reći, jer su primjeri kao: *ja bih ne bil* – obični i u kajkav. narječju i u slov. jeziku. Tako na pr. ima Vramec: da *bi* Adam *ne bil* *pregrešil*. 184^b *sem nē* mjesto *nē sem* nalazimo već u Vramecu, na pr.: ar *sem* ne ja Kristuš. 12^a.

3. *ću* – *ćeš* – *će*...

a) Evo nekoliko starijih primjera, gdje se *ću* odvaja od infinitiva i namješta prema početku rečenice: po čto *će* moj človek³² *govoriti*. Ms. 42 (g. 1253); – da *ne te* s toga stupit. Hs. 25 (g. 1275); – koji *te* poslije *biti*. Ms. 106 (g. 1333); – i što *će* komu *uřiniti*. Duš. 40; – a tko *će* sije *poreći*. Hs. 84 (g. 1366); – da imb *ću* na vsemb *stati*. Ms. 447 (g. 1451) – i dr.

b) Iza negacije *ne* ne može stajati enklitika, i zato u spomenutom primjeru: da *ne te* s toga stupit. Hs. 25 (g. 1275) – nemamo upravo enklitiku *te* (mjesto *hote*), koja bi prionula uz negaciju *ne*. Tako i u primjeru: jere ja *ne ću* poreći. Ms. 50 (g. 1265) – nije e. *ću* prionula uz negaciju *ne*. Taki primjeri postaju zacijelo od nekadašnjih: *ne (h)očü* > *něcü* (*něcu*). *ne (h)otě, nětě*,⁴² jer se samo tako može razumjeti razlika u akcentu *něcu* i *něcěš*, jer 2. l. *něcěš* postaje od *ne (h)ōcěš*, od čega bude *něcěš*,⁴³ koje u novijem štokav. govoru bude *něcěš*. Tako je i 3. l. sg. *něcě* postalo od *ne (h)ōcě*, a 1. l. pl. *něcemo* od *ne (h)ōcěmo* i 2. l. pl. *něcete* od *ne (h)ōcěte*. Tamo, gdje se govori *hōcěmo* – *hōcěte*, govori se i *něcěmo* – *něcěte*. Iz toga svega izlazi, da se ne može reći, da e. *ću* prionja uz negaciju *ne*.⁴⁴

D. Glagolske enklitike s drugima

1. Glag. e. s enklitičnim partikulama

Glag. e. dolaze iza enklitičnih partikula. Samo u nekih pisaca može partikula *bo* doći iza glag. enklitike (v. o tom naprijed str. 115).

2. Glag. e. sa zamjениčnim e.

Razlika u namještaju enklitikā u današnjem i nekadašnjem jeziku najveća je baš u namještaju glag. enklitikā sa zamjениčnima. Danas je pravilo, da se glagolske e. namještaju ispred zamjениčnih, i od toga pravila imaju samo dva izuzetka: 1) etički dativ može doći ispred glag. e., na pr.: jedne *ti smo* sreće; teško *ti sam* gladan (v. Marčić. Gram. i stil. str. 437); – 2) 3. l. sg. *je* dolazi u knjiž. govoru uvijek iza zamjениčnih e. No nekad je bilo drukčije i to:

⁴² Tako je danas još u čakv. narječju (na pr. u Novome).

⁴³ V. o tome u momo »Prilogu za slavenski akcentat« (v. »Rad« 187, 146).

⁴⁴ Prema tome ne valja naš primjer *něcu* porediti s grčkima kao: τίπτε γύρ οἱ οἰνεσ, κεισε δ' ἄν οἱ μιν, γήμασθ' οἱ με i dr., gdje negacija dobiva akcentat od enklitike, kako to čini Delbrück (v. Vergl. Syntax III, 55), jer *ne* nije odbilo akcentat od enklitike *ću* nego od punijega oblika *hočü* (*hōću*).

a) kondicional *bi h dolazi odvajkada ispred zamjeničnih e*. Na pr.: ako *bi vi se smrǔtǔ* zgodila. Ms. 251 (g. 1400); – ako li *bi joj se smrǔtǔ* zgodila. Ms. 387 (g. 1436); – ako li *bi se klanal* slncu. Hs. 196 (g. 1542); – ako *bim se* kdě premrsil. Hs. 237 (g. 1463) – i dr.

Neobično je samo, što se u 1. i 2. pl. *bismo* i *biste* može uklopiti zamjenična e., kao što je u primjerima: bez toga ne *bi ihb smo* poslali. Spom. sr. (15. v. Akad. rj. I. 362^b); – da *bi vi smo* dali. (ibid.) – i dr. Takvi se primjeri mogu lijepo protumačiti ovako: počevši od 14. v. upotrebljava se *bi* za sva lica (v. Akad. rj. I. 362^b), i zato se *bi* shvatalo kao neka čestica; a kako uz partic. na *-lǔ dolazi* često pomoćni glagol *sam*, tako je došao i u pomenutim primjerima, kako dokazuju i ovi primjeri: najsrećniji bi ti bio, kad *bi si se* svega tvoga dobra lišio. J. Rajić (Akad. rj. I. 363^a); – sve *bi ti sam* svate ostavio. Npj. (Akad. rj. I. 363^a) – gdje je *si* i *sam* zacijelo poradi partic. *lišio* i *ostavio*. Za tako tumačenje primjera kao *bi vi smo* imam potvrdu u ruskom jeziku, u kome se *бы* upotrebljava kao čestica od 13. v., te zato i u rus. jeziku može uz kondicional doći i glagol *jesmb*; na pr.: аще Богъ отецъ вашъ бы былъ, любили бы мя *юстре* (iz g. 1354) (v. Sobolevskij, Lekt. 4 244). U pomenutim je primjerima kao *bi vi smo* pristupio kondicionalu pomoćni glagol *smo*, kao i u primjerima kao: vi isti ne *bi li ste* ovako sudili? Zuzeri (Akad. rj. VI. 31^b) (v. naprijed str. 114). – V. i dalje (na str. 138) sličnu pojavu u češ. jeziku.

b) *enklitični prez. s a m – s i – j e . . . i ć u – ć e š – ć e . . . dolaze u stari-
rini često iza zamjeničnih enklitika*. Na pr.: a vi se *ste* obećali i rekli. Ms. 21 (g. 1238); – kako *si se ste* naučili. Ms. 21 (g. 1238); – da *ti smo* prbjate-
teli pravu . . . Ms. 22 (g. 1234–40); – da *mu smo* prbjatele. Ms. 22 (g. 1234–40); – a takode *ti se* i my klnemo, kako *ti se su* i ty . . . kleli. Ms. 23 (1234–40); – ako mi stoite u siei kletbǔvĕ, u koju *mi se ste* kleli. Ms. 25 (g. 1234–40); – si (tj. ovi) *se su* kleli. Ms. 33 (g. 1249); – ki *se su* kleli. Ms. 39 (g. 1253); – što *imb su* bili. Ms. 146 (g. 1347); – da vi *ni* (tj. nam) *ste* rekli. Ms. 7 (12. v.); – kako *mi se su* obećali. Ms. 41 (g. 1253); – se, što *mi ste* pisali i poručali. Ms. 42 (g. 1253); – da jere *mi ste* pisali. Ms. 42 (g. 1253); – i što *mi ste* uzeli. Ms. 42 (g. 1253); – u što *se ste* obekali kraljevstvu mi. Ms. 46 (g. 1254); – u koji *se smo* kleli. Ms. 48 (g. 1254–56); jere *se smo* ogrĕšili o sembzi človĕčĕ. Ms. 53 (g. 1240–1272); – što *si su* drǔžali. Ms. 56 (g. 1289); – što *mi si* ty dala. Ms. 68 (g. 1305–07); – kako *ju su* i u piskupa davali. Ms. 98 (g. 1330); – da vazvrate kristijane ot jeresi latinskije, koⁱ *se su* obratili na veru latinsku. Duš. 7; – i kaluderie, koⁱ *se su* postrigli. Duš. 18; – i otroke, što imaju vlastele, da *im su* u haštinu. Duš. 44; – i koja *se su* zla činila doslei među nami. Ms. 174 (g. 1356–67); – da mi se zaklnete, kako *se sbmb* ja vamb zaklelb. Ms. 174 (g. 1356–67); – listb, koji *imb smo* dali. Ms. 251 (g. 1400); – koje *mi su* vlastele dubrovačci daali. Ms. 370 (g. 1432); – kako se u nih zapisu nedrǔži, koji *nam su* dali. Ms. 451 (g. 1451); – da *im ga smo* drǔžali. Ms. 496 (g. 1466); – koju *mi si* uzeo. Ms. 501 (g. 1466); – što *ni ste* pisali i poručili. Ms. 535 (g. 1451–87); – i

za toi *mi* su do s̄bda plaćali. Ms. 523 (g. 1480); – verovati *li ga ću?* Duš. 51; – *ni se će* potvoriti za nijednu stvarb. Ms. 389 (g. 1435); – da *imb ću* na vsem̄b stati. Ms. 447 (g. 1451); – ovi haračb da se donesetb po prvem haraču, koji se će platiti. Ms. 523 (g. 1480); – i dr. I Zima ima obilje takih primjerā iz starije naše književnosti, na pr.: obujale *me* su muke paklene; – ki *mu* su jednako blizu; – ti *nas si* slobodil; – ča *mu si* zgrišio; – mila *mi s'* i draga; – k tomu *me si* potaknuo; – brzo *mi* su junaci brze konje pohitali, tere *mi* su poseli junačke dobre konje; – grād *mi će* pobiti vinograd; – oni *me će* sad popasti; – grih *ju će* ogrdit; – sram *ti će* zadat; – čto *ti ću* pobrajat puka mnoštva; – srića *ga će* prem zagrlit; – ti *jih ćeš* suditi – i dr. (v. Sintakt. razlike. 64 i d.).

U Hs. dolazi rijetko red kao *mi + sam*; na pr.: dok *imb smo* mi živi. 223 (g. 1460). U Hs. dolazi već veoma rano red kao *sam + mi*; na pr.: kada *su se* sedinili. 13 (g. 1275); – kada *su vam* gospoda dali. 30 (g. 1275); – da *ste ga* toliko čekali. 187 (1420–50) – i dr. Red kao *sam + mi* dolazi kadšto i u Ms.; na pr.: i da *smo se* odbrekli boga. 383 (g. 1435).

Primjerā dakako, gdje 3. l. sing. *je* stoji iza zamjenične e., ima veliko obilje; ispor. samo na pr.: da *mu je* supbrnica sveta bogorodica. Ms. 6 (g. 1198–99); – kako *vi je* drbžalb gospodinb mi otteb. Ms. 46 (g. 1254); – kako *vam je* danas govoreno. Hs. 30 (g. 1275); – onzi, koji *ga je* predal. Duš. 51; – razve da *si je* voljan baštinik. Duš. 45; – što *se je* učinilo prede sijega zakona. Duš. 186; – ki *mi je* bogb dalb. Hs. 221 (g. 1460); – vedomo da *vi je*. Ms. 545 (g. 1501); – kako *vi je* bogb dalb veliku radostb. Ms. 555 (g. 1537) – i dr.

U kajkav. narječju dolazi obično glag. e. ispred zamjenične; ispor. na pr.: kako *ste ga* videli idući na nebesa. Vramec 6^b; – i strašci *su se* prestrašili. Vramec 3^a; – približil *se je* Jezuš. Vramec 2^a – i dr.

Pomenutu razliku u namještaju kao *mi + sam* i *sam + mi* mogli bismo ovako protumačiti: najstariji je namještaj bio zacijelo *mi + sam*, *me + si* itd., jer su enklitike *mi*, *me* starije od enklitika *sam*, *si*, i zato nalazimo na pr.: *se*, što *mi ste* pisali i poručali. Ms. 42 (g. 1253); prema *mi + sam*, *me + si*, *se + sam* moglo je biti i: *mu + sam*, *joj + sam*, *ga + sam*, *ih + sam* itd. Kad se pak *sam* utvrdilo kao enklitika, onda je počelo dolaziti pred zamjeničnu enklitiku, jer glagolska enklitika dolazi ispred zamjenične (ispor.: *on bi mi*, *ti bi nam* itd.). Tako je i *ću* kao glagolska e. dobilo mjesto ispred zamjeničnih e. No sad se pita, zašto nije i 3. l. sing. *je* došlo ispred zamjeničnih e., jer se i danas kao nekad govori na pr. *mi + je*, *te + je*, *mu + je* itd. Na to se pitanje može odgovoriti ovo: 3. l. sg. *je* služi i danas za enklitički i ortotonički oblik (ispor. na pr.: *on je* došao – : *jě li* došao?), i zato je zadržalo svoje starinsko mjesto iza enklitičnih zamjenica. Tako je i u slov. jeziku »rez. *bom* enklitički i ortotonički oblik, i zato i onda, kad je enklitika, a e. nije zacijelo odavna, dolazi iza zamjeničnih e., koje su vrlo stare e.

Gdjegdje se ipak u kajkav. narječju prema namještaju kao: *sam + mi* govori i *je + mi*; na pr.: neje je prala vodice, neg je *ju* prala v sozicaj;

njegov sin je se oženil, on je ga pojel – i dr. (v. Zima, Sintakt. razlike 68/9). – Tako sam i ja u Posavini zabilježio: sad je se misec svršil (Ma-
gića mala).⁴⁵

3. glag. enklitika iza etičkoga dativa

Ispor. na pr.: mili Bože, lijepa ti sam! Tanka ti sam i visoka! – Jedna
braćo, lude ti ste sreće. – Oči vrane, svakom ti ste drage! – i dr. (v.
Zima, Sintakt. razlike 69/70); – Da ni si ti živ, gospodaru! (Akad. rj.
IV, 379^b).

Etički dativ nema pravoga smisla, te je tako nalik na enklitične par-
tikule, i zato može doći ispred glagolske e. Tako i u poljskom jeziku ima
etički dativ *ci*, koji se obično skraćuje u *ć*, te se piše zajedno s riječju,
iza koje stoji, i dolazi obično i ispred glagolske enklitike. Za to sam
našao jednu potvrdu već u 15. v.; ispor.: Jezus... wiernie jem po-
wiedział: *jaciem* ten jest, ktorego tak pilno szukacie. Nehring, Sprachd.
297.⁴⁶

E. Enklitike rastavljene u istoj rečenici

Prema primjerima, što ih navodi Maretić u Gram. i stil. § 443. b),
građeni su i ovi: ako *bi* prešal se moj rod (mjesto: ako *bi se*...). Hs.
77 (g. 1321); – ako *bi* tko odb nihb koju neviru *namb* učinil. Hs. 92 (g.
1380); – kako da *bi* to... dopetilo se ali pripetilo bilo. Vramec 16^b; –
kad ositi, da *će* mladi misec ukazati se. Maretić, Jezik 209; – zapovidi,
po kojima se svaki morao *bi* vladati. (ibid.)⁴⁷ – i dr.

U primjerima kao: što je povelelo carstvo *mi*. Duš. 138 – ne možemo
reći da su enklitike podijeljenc, jer dat. posesivni *mi* ne može doći na
drugo mjesto, jer bi: »što mi je povelelo carstvo« značilo sasvim drugo
od onoga, što je u pomenutom članku.

F. Iza koje riječi može stajati enklitika

E., dođe li na početak rečenice, stoji obično iza prve *naglašene* riječi,
no e. može kadšto stajati i iza proklitike. Tako je na pr. veznik *da*
često proklitika (ispor. na pr.: idem, *da* doněsēm), ali iza njega može
stajati e. (tako je bilo već u staroslov. jeziku). Od riječi, iza kojih ne

⁴⁵ Red *je + se* dolazi i u Vukovim Npj.; na pr.: žalosne će glase donijeti, kako
je se pomirio s Mujom. I, 427; – Davno *je se* Rade prestavio. III, 52 – i dr.

⁴⁶ Danas se dat. *ć* (od *ci*) upotrebljava često da se pojača koji izričaj; na pr.: *Tać*
ci prćeće lba nie utnie – ta neće ti valjada odsjeći glave.

⁴⁷ Posljednji je primjer posve neobičan, jer bismo očekivali red *bi – se* (mjesto
se – bi).

može u nas (tako je ponajviše i drugdje) stajati e., spomenut ću napose veznike: *i*, *a*. Što iza *a* ne dolazi enkl., nije čudnovato, ali je neobično, što iza veznika *i* ne dolazi e., a iza veznika *te* dolazi; ispor. na pr.: *te bi* je učinil za hudobu. Hs. 197 (g. 1452). Držim, da je ta razlika između *i* i *te* zato, što je veznik *te* jači od veznika *i*, jer *te* veže često i rečenice, a *i* rijetko. Tako i *tī* (pokraćeno od *tere*) može stajati ispred e., na pr.: ali čiji godi *tr mu* vuk nji. Hs. 99 (g. 1395); ispor. i: *tere je* učinil ubistvo. Duš. 87; – *tere ih* potvori zakonik carstva mi. Duš. 105 – i dr.

Vrijedno je spomenuti, da e. dolazi i iza nekadašnjega veznika *nō*; ispor. na pr.: *nō mu* predajte. Ms. 50. (g. 1265); – dogde nest bilo carevo, *na je* bilo inoga gospodara. Duš. 117.

3. NAMJESTAJ ENKLITIKA U SLOV. JEZIKU

Slov. se jezik u namještaju enklitika dosta razlikuje od našega:

1) Enklitike mogu u slov. jeziku veoma često zamijeniti punije oblike (v. naprijed str. 92); 2) nemaju tolike snage za rastavljanje tijesno povezanih dijelova (na pr. u slov. se jeziku e. obično ne uklapa između atributa i imenice, te se govori na pr.: in *z groznim smehom se je* združilo dvoje kipećih sil; *naši narodi so* bili kakor otroci. Lah; – ispor. i ove pr.: in *tuljenje valov je* bila njih vabeča pesem; *sto misli je* sijalo iz njegovih oči. Lah, gdje bi se po štokav. govoru kazalo: i *bućanje je valova . . . ; sto je misli . . .*); 3) u slov. je jeziku e. se najjača od svih zamjeničnih e. i zato dolazi ispred njih, na pr.: *zazdelo se mi* je (mjesto: . . . *mi se je*).

Što se tiče razlike pod 2), vidjet ćemo poslije, da se slov. jezik slaže s drugim slav. jezicima, u kojima e. ne rastavlja obično tijesno povezanih dijelova. No treba reći, da se u slov. pjesnika nalazi počesto namještaj enklitike kakav je u nas; ispor. na pr.: *Na starem so trgu* (mjesto: na *staremu trgu so*) pod lipo zeleno Trobente in gosli in cimbale pele. Prešern (v. Murko II, 74).

Što se tiče razlike pod 3), treba reći, da je namještaj kao *se + mi* (mjesto *mi + se*) novotvorina slov. jezika (vidjeli smo, da je u staroslov. jeziku namještaj *mi + se*; v. str. 109), ali se u slov. knjigama 16. v. nalazi još i namještaj *mi + se* (na pr.: tako *ti se* je tukai godilo. Murko II, 78).⁴⁸ E. je se dobila tako mjesto u slov. jeziku, što je izgubila svoje prvo značenje, jer se ne osjeća već kao ak., nego kao partikula, pa se onda i u namještaju povodi za enklitičnim partikulama, tj. nāmještā se ispred svih ostalih enklitika. Ipak se i u današnjih slov. pjesnika nalazi i red *mi + se*, kao na pr.: o vrni *mi se* skoro opet. Aškerc (v. Murko II, 79).

⁴⁸ U frizin. sp. dolazi samo namještaj *mi + se*; ispor. na pr.: ili ježe *mi se* tomu chotelo.

Evo sad nekoliko primjerā za namještaj enklitikā:

a) *e. teži prema početku rečenice:*

tedaj *ga je* hudič sabo *pojel* v tu svetu mestu. (16. v. Murko II, 73); –
če *ti tista* dosti ne bo, dala t' bom *vervico* zlato. Murko I, 19 – i dr.⁴⁹

b) *kondic. dolazi često ispred partic. s negacijom:*

kakor da so mu bogovi dali *zreti* v svoj elizij in mu vzeli besedo, da *bi ne govoril* o njih elizijskih pojedinah. Lah 46; – da *bi se ti* na zemlje *ne bil* za nas roditel. Murko I, 59/60.⁵⁰

U Štajerskoj dolazi i *sem* ispred *ne*, na pr.: vi *ste* pri kralju *ne* bili. Murko I, 58/9. Kako treba tumačiti takav namještaj, rekao sam naprijed (v. str. 119 i d.).

c) *zamjeničke e. zajedno*

Nadu li se dvije zamjenične e. jedna do druge, onda je pravilo, da se namjeste po redu padežnom; na pr.: jes t' *ga* nazaj na mor'bm dat; – dajte *mi jo*; – pa *ti jih* pripeljam domu – i dr. Murko II, 79. Ispor. i ovaj primjer: sram *me ga* je nositi. Murko II, 79, gdje je ak. *me* ispred ak. *ga*.

Kako sam već rekao, e. *se* dolazi ispred drugih zamjeničnih e., i zato imamo na pr.: Inu Jezus stegne roko inu *se ga* dotakne rekoč. (16. v. Murko II, 52); – bralo *se ji* je res na obličji. Murko II, 75; – zazdelo *se mi je*, da *se jej* je lice oživilo. Murko II, 76 – i dr.

d) *zamjenične e. s glagolskima*

Glag. e. dolaze ispred zamjeničnih kao u nas; samo 3. l. sg. je dolazi iza zamjeničnih e. Na pr.: o drago *si je* to telo, kotero *te je* nosilo (16. v. Murko II, 61); – oni *so ga* pak vzeli, inu *so ga* stegli (16. v. Murko II, 64); – misli *so se jej* podile po vroči glavici. Murko II, 73; – zatožili *so mu jih* bili. Murko II, 80; – zazdelo *se mi je*. Murko II, 78 i dr. – ni čakala, da *bi se ji* dvakrat reklo. Murko II, 76; – bolje *bi mu* bilo. Murko II, 76 – i dr.⁵¹ – Gdješto se i 3. l. sg. je namjesta ispred ostalih e., na pr.: ta fant *je se* plakau. Murko II, 77.

Enklitični prezenat *bom* dolazi često iza glag. e., na pr.: *to ga bo* zgubil; čini *se bo* solilu (16. v. Murko II, 78); – dejalo *se mi bo*. Murko II, 78 – i dr. Takav se namještaj tumači time, što je *bom* i ortotonički oblik, pa dolazi iza drugih e. kao i 3. l. sg. *je*, koje je također često ortotonički oblik.

⁴⁹ Ispor. i u frizin. sp.: Bože, gospodi milostivi, tebe *se* mil *tvorju*; – i da *bim* na sem svete takoga greha pokazen *vzel*.

⁵⁰ Ispor. u friz. spom.: emuč *mi bi ne* dostalo *choteti*.

⁵¹ U friz. spom. dolazi *bi* i iza zamjenične e. u primjeru: *jemuže mi bi* ne dostalo *choteti* – pored: da *bi ni* zlodeju otel (: ut nos malefactori eriperes).

e) *E. rastavljene u istoj rečenici*

Enklitike se rijetko rastavljaju, kao što je u primjeru: *de si njo mi* ti omožil. Prešern (Murko II, 75).

f) *E. iza veznika i n i iza drugih proklitika*

Spomenuo sam već (v. naprijed str. 67), da e. u slov. jeziku mogu doći i na početku rečenice; ispor. na pr.: *im* Jezus je stegnil roko, se ga je doteknil (16. v. Murko II, 52) – i zato u slov. jeziku dolazi e. i iza *in*, na pr.: kakor da so mu bogovi dali zreti v svoj elizij *in mu* vzeli besedo. Lah 46 – i iza drugih proklitika (osim iza prijedloga).

4. NAMJEŠTAJ ENKLITIKĀ U BUGARSKOM JEZIKU

Bugarski se jezik u namještaju enklitika razlikuje u ovome od našega:

1) Enklitični oblici u bugarskom jeziku dolaze i na početku rečenice i iza proklitika, iza kojih ne mogu doći u nas. Na pr.: *се* собралe юнаци отъ свекаяде. Berneker 69; – *въ* тази книга, която прѣдлагамъ . . . , съмъ усвоилъ . . . Ivanov, Predg.; – царъ Троянъ викналь единъ берберинъ *и му* казалъ Weigand 135; – рипнали *и си* откяснали нѣколко листа *и си* заминали. Weigand 140; – той повикаль берберина *и го* попиталъ. Weigand 140; – та да *не се* карате слѣдъ смъртъта ми. Ivanov 96; – *не ми* знајме името кѣк је. Miletić 278.

2) E. nema u bug. jeziku toliko snage za rastavljanje tijesno vezanih dijelova, koliko je ima u nas. Na pr.: *Това* изхождане *ми се* вижда. Ivanov, Predg. – крилѣтъ *на щѣркела ся* доста дълги. Ivanov 104; – *най-хубавъ споменъ ми* остави пятуването. Ivanov 113; – *всѣка* ноцѣ *те* сьнува. Ivanov 120; – *въ сяцото* врѣме *ми* дойде. Weigand 144 i dr. pored: казвай, *от која си* земья. Berneker 67.

Evo napose nekoliko primjera za namještaj enklitika:

a) *E. teži prema početku rečenice*

Na pr.: сичкате да думаме, че *ме ie* он *намерилъ*. Berneker 69; – освѣнъ да *му се* изпълни волята. Weigand 136. – Ирак dat. posesivni ostaje iza svoje imenice, na pr.: той всѣкога скривалъ *ушигъ си* подъ калпака. Weigand 135; – пуснали *конетъ си* да пасатъ, и тѣ *си* легнали подъ листатото дърво. Weigand 139; – та да не се карате слѣдъ *смъртъта ми*. Ivanov 96 – i dr.

b) *Zamjenične e. dolaze po padežnom redu*

Na pr.: това изхождане *ми се* вижда. Ivanov, Predg. – освѣнъ да *му се* изпълна волята. Weigand 136 – който въ това врѣме нѣкакъ *си се* бѣше вслушалъ въ това пѣне. Weigand 141 – i dr.

c) *Glag. enklitike dolaze ispred zamjeničnih osim 3. l. sg. e, koje dolazi poslije z. e.*

На пр.: или *ще ми кажеш истината, или сега ще ти взема главата. Weigand 140*; – кому *ще ги оставимъ? Weigand 48*; – казвать, че вие *сте си купили нова къща. Weigand 45*; – гдѣ *бихме те посвѣтали? Weigand 61* – i dr. pored: Богъ *ми е далъ голѣма хубость. Weigand 136*; – разболѣлъ *се е младъ Стоянъ. Weigand 141* – i dr.

Kako se može ta razlika u namještaju glag. enklitikā tumačiti, rečeno je naprijed.

5. NAMJEŠTAJ ENKLITIKĀ U RUSKOME JEZIKU

U današnjem su se rus. jeziku izgubile nekadašnje e. do *ли, же, бо* i *ся*. Od tih se i *бо* često upotrebljava na početku rečenice (tako je i u maloruskom govoru i u poljskom jeziku), a *ся* je prionulo danas sasvim uz glagol, te dolazi iza njega. I kondic. *би* je sačuvan, ali je u književnom jeziku kao čestica svezano s nekim riječima (ispor. na pr. *чтобы, чтобъ*). Zato se o namještaju enklitika u današnjem rus. jeziku ne može mnogo govoriti, i zato ću pokazati, kakav je namještaj enklitikā bio u staroruskom jeziku.

A. Enklitične partikule

1. *Enklitična part.* *ли*. *ли* dolazi obično iza prve riječi, ili iza riječi, koje se tiče. На пр.: аще *ли* убѣжить. Nestor 17; – нѣ ту *ли* быка велика и сильна? Nestor 75; – да лучше *ли* ны помрѣти? Nestor 78 – i dr.

Но *ли* može biti kadšto i naglašeno (u rastavnim pitanjima), на пр.: еда кѣто вѣсть, кѣто одолѣеть, мы *ли*, они *ли*? *ли* съ моремъ кѣто свѣтенъ? Nestor 25 – аще ли отъ нея възьметь кѣто чѣто, *ли* чловѣка пороботити, или убить. Nestor 28 – а иже прѣступити се отъ страны нашея, *ли* князь, *ли* инъ кѣто, ли крещенъ или некрещенъ . . . Nestor 29 – и не свѣмы, на небѣ ли ѳсмы были, *ли* на земли. Nestor 66 – богатъ ли, *ли* убогъ или нищъ, *ли* работнъ. Nestor 71 – i dr.

Tako se upotrebljava *ли* i u staroslov. jeziku (v. naprijed str. 97).⁵²

2. *Enklitična part.* *же* e. *же* dolazi veoma često na drugom mjestu; на пр.: си *же* ся зѣлоба съключи въ днь. Nestor 137.

3. *Enklitična part.* *бо*. *бо* dolazi veoma često na drugom mjestu; на пр.: аще *бо* бы былъ прѣвозьникъ Кый, то не бы ходилъ . . . Nestor 5; – Галичъ *бо* бѣ ся затворилъ. Ogonovskij, Vol.-gal. lј. 229.

⁵² Prema tome je pogrešno u Bernekera, kad piše: »Canz einzig in ihrer Art ist die Stelle: ли съ моремъ кѣто свѣтенъ? 25 . . ., wo ли nicht enklitisch ist« (str. 61), jer takih primjera ima mnogo u Nestora.

B. Zamjenične enklitike

1. *ми, ти, си; мя, тя, и; ны, вы*

а) *Pomenute e. dolaze često prema početku rečenice*; на пр.: аще *ти* подасть Богъ прѣяти. Nestor 134 – ти *ми* братъ *юсь*. Ogonovskij, Vol. gal. lj. 251 – на чѣто *мя* юсте привабилѣи. Nestor 174 – аще бы *мя* бысте вѣдали. Sobolevskij 244 (g. 1339) – да послѣте *ны* учителя, иже *ны* могутъ съказати. Nestor 13 – се бо *ны* ся по дань *яли*. Nestor 41 i dr.

б) *Enklitična zamjenica počesto stoji na kraju rečenice*; на пр.: нѣ суди *ми!* Nestor 87 – многи дары прислю *ти*. Nestor 35 – ищрѣва прѣжде дньница родихъ *тя*. Nestor 58 – азъ днь съ родихъ *тя*. Nestor 60 – тѣ обратитъ и уцедритъ *ны*. Nestor 73 – и хотяше убити *и*. Nestor 53 – искаху убити *и*. Nestor 62 – i dr.

У примјерима као: и тако прочии възвратиша ся въ *своя си*. Nestor 24 – и приде къ Кыѣву въ *своя си*. Nestor 25 – и призри на церквь твою *си*. Nestor 76 – i dr. *dolazi si* на kraju као у staroslov. jeziku (v. naprijed str. 102).

Enklitična zamjenica može doći i između partic. i pomoćnoga glagola, како је и примјерима: прѣклокала *мя юси*. Nestor 35 – яко *избавилъ ны юсть*. Nestor 73 – ты мене ни на полону *яль*, ни копьемъ *мя юси* добыль, ни изъ городовъ монхъ *выбилъ мя юсь*. Ogonovskij, Vol. gal. lj. 251 – i dr.

2. *ся*

Nekad је *ся* bilo slobodno. Sobolevskij veli, да је *ся* bilo slobodno još u drugoj poli 18. v. (v. Lekc.⁴ 256). U Nestora *ся* stoji češće iza glagola, али има доста примјера, гдје стоји испред њега; на пр.: аще *ся* крестиши. Nestor 67 – зълъ чловѣкъ ни Бога бонть *ся*, ни чловѣкъ *ся* стыдитъ. Nestor 83 – i dr. – *ся* може доći и подалје испред глагола; на пр.: се бо *ны ся* по дань *яли*. Nestor 41 – си же *ся* зълѣба сѣлючи въ днь. Nestor 137 – i dr.

Sloboda се enklitike *ся* у starorus. jeziku razabira i otud, што се између глагола и *ся*, које стоји иза глагола може uklopiti enklitična particula, као што је у примјерима: крести же *ся* въ церквѣи. Nestor 68 – раздѣляють бо *ся*. Nestor 68 – хвалящю же *ся* юму. Ogonovskij, Vol. gal. lj. 238 – i dr.

C. Glagolske enklitike

Od glag. enklitika imao је starorus. jezik samo kondicional. Evo kako ми је namještaj:

а) *kondic. dolazi podalje ispred partic.* На пр.: аще бы Богъ любилъ васъ и законъ вашъ, то не бысте расточени по чуждимъ землямъ.

Nestor 50/1 – аще *бы* чловѣкомъ Богъ *реклъ* на небо столпъ дѣлати, то повелѣлъ бы самъ Богъ словомъ. Nestor 54 – аще бо *быхъ*, брате мой, *видѣлъ* лице твою. Nestor 84 – аще *бы* Левъ и людѣе мои сдѣ *были* вси, то уразъ велий быша земли сей учинили и градъ съ ачесь приять бы *былъ*. Ogonovskij, Vol.-gal. Ij. 246 – просяху ся, *дабы* къ нимъ *прислалъ*. 228 – Кондратъ *бы* радъ милость *учинилъ* вамъ. 229 – аще *быхомъ* исперва вѣдали мѣсто се, то градъ приять бы *былъ*. 228 – *абы* ты, господине, здоровъ *былъ*. 251 i dr.

b) *Kondic. dolazi odmah ispred partic.* Na pr.: аще Богъ отецъ вашъ *бы былъ*, любили бы мя *ѣсте*. Sobolevskij, Leks.⁴ 244 (iz g. 1354); – . . . то градъ приять *бы былъ*. Ogonovskij, Vol.-gal. Ij. 228 – i dr.

c) *Kondic. dolazi na kraju rečenice.* Na pr.: а нашу братию *приводилъ бы* . . . Sobolevskij, Leks.⁴ 244 (iz g. 1300).

d) *Kondic. dolazi iza negacije* не. Na pr.: аще бы лихъ законъ грѣхъскый, то *не бы* баба твоя *прияла*. Nestor 66 – i dr. U zavisnoj rečenici stoji kondic. obiĉno ispred negacije, te se i danas govori na pr.: если бы я не боялся вас обеспокоить, то . . .

D. Više enklitika u reĉenicu

a) Dodu li dvije ili više enklitika jedna do druge, onda na prvome mjestu stoji enklitiĉna partikula, onda glagolska e. i onda zamjenična. Na pr.: да лучше *ли ны* помрѣти? Nestor 78 – лучше *бы ми* съде умрѣти. Nestor 67 – да *бы ти* помогъ. Nestor 136 – i dr. – Neobiĉno je: лучше *ны бы* ѣсть *приятн* я на чужей землѣ. Ogonovskij, Vol.-gal. Ij. 223.

Dodu li dvije zamjenične e. jedna do druge, onda stoje padežnim redom; na pr.: се бо *ны* (= dat.) *ся* по дань яли. Nestor 41.

b) Enklitike u istoj reĉenicu mogu stajati zajedno, na pr.: убо вода *бы ны* потопила. Nestor 147,⁵³ али могу бити i rastavljene, kao što je u ovom primjeru: ѣще *бо* не бяху *ся* утвердили вѣроу. Nestor 72.

6. NAMJEŠTAJ ENKLITIKĀ U POLJSKOM JEZIKU

Za prouĉavanje namještaja enklitikĀ nalazimo u poljskom i u našem jeziku najviše grade. Iz daljega ĉe se prikazivanja vidjeti, da se namještaj enklitikĀ u poljskom i u našem jeziku ponajviše slaže, a ovdje ĉu napomenuti, da enklitike u poljskom jeziku nijesu tako jake kao u našem

⁵³ Ispr.: бѣ бо *ся* ъму вѣ вѣрилъ лѣстью. Nestor 89.

jeziku, jer u poljskom jeziku e. rijetko rastavlja riječi, koje su kakogod tješnje povezane. Rijetki su primjeri, kaki su ovi: *groźb się tuych nie boję*; – *z siły się waszej* i *groźb waszych śmieją*. Krasnowolski 121, 136.⁵⁴

Evo, što treba napose reći o namještaju enklitikā.

A. Enklitične partikule

1. *li, że*

a) *li* dolazi na drugom mjestu. Već u Ps. flor. čitamo na pr.: gospodzin z neba weszłal iest na sini luczске, bi widzał, *iestly* rozumny albo szukajęci boga. 13.3 – i rzecli sę: kaco bogwe? y *iestli* wedzene na wyso-cosci? 72.11 i dr. Ispor. i.: *chemily* do krolefstwa nebeskego przycz. Nehring, Sprachd. 253 (iz g. 1420) – alle *cheecyely*, bychom sye gym modli-ly. Nehring, Sprachd. 254 (oko g. 1420) – *soly* to bogowye. Nehring, Sprachd. 254 (oko g. 1420) i dr.

b) *że* dolazi na drugo niesto, te se piše zajedno s prednjom riječju; na pr.: *przestaiże, piszże, niechże* pisze i dr. To *że* (ili *ż*) prianja i uz upitne zamjenice pojačavajući im značenje; na pr.: *któż, cóż, czyjże* i dr. To se *że* spaja i s pokaznom zamjenicom *ten*, te onda *tenże* znači 'isti'.

2. *bo*

bo nije već u Ps. flor. enklitika i zato *dolazi na početku rečenice*, na pr.: *bo* ne w gich vsezech prawdy. 5.10 – *bo* ne iest we smerczi. 6.6 – *bo* powiszono iest welmno-szstwo tvoie na nebosa. 8.2 – i dr.

B. Zamjenične enklitike

1. *mi, ci, si, mię, cię*; ak. sg. (*j*)i; *mu; go*

a) Evo nekoliko primjera, iz kojih će se vidjeti *težnja pomenutih enklitikā prema početku rečenice*: te yesm nigdi ne popelnil ya, co *mi* moj tforzecz kazal. Nehring, Sprachd. 243 (g. 1375) – *bocz* (= *bo* – *ci*) se *ieszce* spowadacz *badę*. Ps. flor. 42.6 – *tać ci* przecie lba nie utnie. Košutić 67 – *żeli* (= *jeżeli*) *mi* najjaśniejszy król da córke za żonę. Berneker 85 – *jeśliże cię* Pan Bóg kiedy w jakie postronne kraje... obroci. Berneker 82 – *isz mu* czonsze ne dal. Nehring, Sprachd. 245 (g. 1389) – *abycz go* sly duch przesz ne f gego duszy ne byl vlowil. Nehring, Sprachd. 252 (g. 1420) – *miecz mu* schować kazal. Nehring, Sprachd. 298 (g. 1488) – a motlamy gy bycz. Nehring, Sprachd. 252 (oko g. 1420) – *jest gyeden* potoczek, *czo gy* zowa szucha rostoka. Nehring, Sprachd. 262 (oko g. 1455) – i dr.

⁵⁴ Rijetki su i ovaki primjeri, kaki je ovaj iz Reja: *co się* kolariek na *świecie* dzieje, to *się* wszystko marnemu ciału dzieje kwoli. Krasnowolski 243.

b) *Često se pomenute enklitike ne pomiču prema početku rečenice.* Na pr.: syn moy ies ti, za dzisia porodzil iesm *cze*. Ps. flor. 2.7 – y wstal iesm, bo gospodzin w nadzegi postavil ies *me*. Ps. flor. 4.10 – jensze powiszasz *me* z wrot smetnich. Ps. flor. 11.3 – y strumenc lichot zamoczyly *sø me*. Ps. 17.5 – ja za prawde iesm gospodzin bog twoy, iensze wiwodl iesm *cze* we skriezy burze. Ps. flor. 80.7 – bo za dar scriil *sø mi* spadnenc sidla swoiego. Ps. flor. 34.8 – tedy *wocz* pothem ony *szø gy* bily sezoly. Nehring, Sprachd. 252 (oko g. 1420) – a cdisz *wocz* ony *sø mu* tho byly vezynily. Nehring, Sprachd. 252 (oko g. 1420) – przez chwile przysla *mi* glowy. Sienkiewicz (Berneker 88) – i dr.

2. się

a) *E. się stoi često na početku rečenice.* Na pr.: bo *sø se* wzmogli na *mø*. Ps. flor. 17.20 – y tego *sse kaio*. Nehring, Sprachd. 243 (g. 1375) – ale mne *sza* tako *vidzi*. Nehring, Sprachd. 246 (g. 1395) – gdis *szø* on chce *odmłodzycz*. Nehring, Sprachd. 251 (oko g. 1420) – gdis *szø* sz naszim neprzygaczelem, tocz gest se sliim duchem chemy *valczycz*. Nehring, Sprachd. 252 (oko g. 1420) – isbi *szø* s milim xprem f krolefstwo nebeskem na veki *veszelil*. Nehring, Sprachd. 252/3 (oko g. 1420) – tylko *się* ojca *boję*. Sienkiewicz (Berneker 86) – i dr.

b) *E. się stoi kadšto ispred glagola*, ali podalje od početka rečenice. Na pr.: tedy *wocz* tenthø gisty krol gest *sø* byl nam *roszneual*. Nehring, Sprachd. 252 (oko g. 1420) – tey istey nocy Kristus swøtemu sye Blaszeyu *pokazal*. Nehring, Sprachd. 253 (oko g. 1420) – i dr.

c) *E. się stoi počesto iza glagola.* Na pr.: bo *zmalili sø* se prawdi od sinow ludzkich. Ps. flor. 11.1 – iako woda *wilil iesm se*. Ps. flor. 21.14 – zamotcøwe sereza mego *rozplodzili se sø*. Ps. flor. 24.18 – bo *rozplodzili se sø*. Ps. flor. 24.20 – chłopay *bijå się*. Krasnowolski 101 – ludzie *tratują się* wzajemnie. Sienkiewicz (Krasnowolski 101) – dziś *otwierå się* nowa dla mnie epoka. Mickiewicz (Krasnowolski 102) – jeñcy na wozie *rozbudzili się*. Sienkiewicz (Krasnowolski 103) – nagle *rozsyпали się*. Sienkiewicz (Krasnowolski 103) – i dr.

C. Zamjenične enklitike zajedno

Nadu li se dvije zamjenične e. jedna do druge. namještaju se po padežnom redu. Na pr.: spowadacz *czy* (= dat.) *se* (= ak.) *bođø* w gosloch. Ps. flor. 42.5 – nikt nigdy nie śmiał mu się sprzeciwić. Sienkiewicz. Krasnowolski 215 – Ipak ak. *się* dolazi ispred gen. *go*, na pr. *boję się go*. Tako se nalazi već u odlomku jednoga psaltira 15. v.: firmament moczni yest pan tym, ktorzy *szya go* boya. 24.15. Nehring, Ps. flor. str. 167., a u Ps. flor. pomenuto mjesto glasi ovako: *twardosecz* iest gospodzin tim. isto *se* *iego* *boiø*. – Tako sam i u jednoj pjesmi iz početka druge pole

15. v. našao: boze *sz* *go* poszalny (Nehring, Sprachd. 267). gdje je ak. *się* ispred gen. *go*. U jednom i u drugom primjeru može se namještaj: *się* + *go* tumačiti primjerima, gdje je *go* bilo isprva ak. (ispor. na pr. boję *się* *go* budzić).⁵⁵ – Ispor. i ovaj primjer: wpływu takiego starzec by najmniej mie szukał, owszem chciał *się* *go* pozbyć. Mickiewicz (Krasnowolski 231).

D. Glagolske enklitike

1. *sm* (-*em*, -*m*)...

a) *Dolazi* često prema početku rečenice. Na pr.: ... *kaio* se ... *mich* *wsech* grzechow, *czom* (= *co-m*) se *gich* dopuszczil. Nehring, Sprachd. 243 (g. 1375) – *iacosm* *co* często *sgrzessil*. Nehring, Sprachd. 243 (g. 1375) – *iacosm* *cole* *coli* *mego* *tworcza* *rozneival*. Nehring, Sprachd. 243 (g. 1375) – a *czom* *uczinił*, *tom* na *swem* *uczinił*, y *gotowem* to *ukazacz*. Nehring, Sprachd. 247 (g. 1399) – *genszes* *naas* *wywyodł*. Nehring, Sprachd. 255 (oko g. 1420) – *gdy* *szem* *vmrzecz* *ymyal*. Nehring, Sprachd. 261 (oko g. 1455) – *gdysz* *szla*. Nehring, Sprachd. 273 (15. v.) – *alesz* od *naboznych* *nyewyasth* *zathrzymana*. Nehring, Sprachd. 274 (15. v.) – i dr. Tako se i danas govori na pr.: *żem* często *dumal*; – *hom* *go* *lubila*; – *pocóżes* tak *paskudnie* *robila*? – *wszycyśmy* *dobrze* *widzieli* – i dr. Košutić 151.

Zanimljivi su primjeri, gdje se u prezentu *jestem* može *-em* odvojiti od *jest* i pomaći naprijed, te se govori na pr.: *bom* *ciekawa* *jest* *nad* *miarę* (mjesto: ho *jestem* ...); – *boś* *ty* *jest* *moim* *natchnieniem* (mjesto: ho *ty* *jestes* ...); – *alem* *jest* *jako* *człowiek* (mjesto: ale *jestem* ...) – i dr. Košutić 150. Jedan sam takav primjer našao već u 15. v.: *jaciem* *ten* *jest*, *ktorego* *tak* *pihu* *szukacie*. Nehring, Sprachd. 297 (g. 1488) mjesto: *ja* *ci* *jestem* *ten* ...

b) *-em* ... *dolazi* često *iza* *participa*. Na pr.: *Raz* *musiałem* *iść* *w* *drogę* *ubogi* *i* *bosy*. Krasicki (Krasnowolski 210) – o *godzinie* *piątej* *miełiśmy* *wyjejechać*. Sienkiewicz (Krasnowolski 211) – *już* *słyszałem* (po-*red*: *jużem* *słyszał*). Košutić 151 – i dr.

U starom poljskom jeziku 3. l. prez. *są* može biti i ortotonički oblik (ispor. na pr.: *soły* *to* *bogowie*? Nehring, Sprachd. 254. (oko g. 1420) i zato se nalazi često dalje prema kraju rečenice, nego što bi bilo, da je samo enklitika. Na pr.: *tedi* *go* *sō* *pitali*. Nehring, Sprachd. 246 (g. 1395). -- Tako i u Ps. flor. nalazimo često prez. *iesm*, *ies* ... *iza*

⁵⁵ Zanimljiv je i ovaj primjer iz Kochanowskoga: *Racz-że* *się* *mię* *uzalić* *i* *dzis*, *wieczny* *Panie!* (Krasnowolski 217), gdje *się* stoji ispred *mię*, jer se *się* veže s glagolom *racz*, kojemu pripada, a *mię* s glagolom *uzalić*, kojemu je objekat.

participa, kao što je u primjeru: syn moy ies ti. ia dzisa porodzil iesm cze. 2.7. To je zato, što u Ps. flor. i nema od toga prez. enklitičnih oblika osim 1. l. pl. *šmy*: to wszystko prziszło iest na nas. *anismi zapomneli* czebe. 43.19 – ale my wstali iesmi y *wzclouilismi* sc. 19.9 i drugdje.

2. Kondic. *bych* (*bym*)...

a) *Kondic. dolazi često prema početku rečenice odvojući se od partic.* Na pr.: bo ne iest we smerzi. iensze *bi* czebe pomnal. Ps. flor. 6.5 – *sodzy sirocze y cychemu, isz bi wocy ne smal* wiszicz se czlowek na zemi. Ps. flor. 9.41 – ani iest, ien *by* se *scrił* od goroczocy iego. Ps. flor. 18.7 – a *bi* ten, iensze me nenawidzal, na *mø* welike rzeczy *moluwl*, *seril* by se bil snadz od nego. Ps. flor. 54.13 – *kakoczby* onv na themtho svecze medzy xpiami bydlicz *mely*. Nehring, Sprachd. 251 (oko g. 1420) – *isbichom* na themto svecze nektorø *møkø* prze milego xpa *cirpely*. Nehring, Sprachd. 251 (oko g. 1420) – *zeby* tho *mey* *dussy* nye *zostalo*. Nehring, Sprachd. 261 (oko g. 1455) – *doconay* *chodzena* *moia* we sezach twogich; *isz* *bichø* se ne poruszili *sladowe* *mogi*; Ps. flor. 16.6 – *gdybyš* pan *widzial*, mie *mówilbyš*. Košutić 67 – *cóżby* o tym starzy *mówili* *myśliwi*? Mickiewicz (Krasnowolski 200) – *gdybym* tę *twierdzę* *posiadł*. we dwa miesiące *wojnę* *skończę*. Sienkiewicz (Krasnowolski 262) – *głupi* *niedźwiedzi!* *gdybyš* w *mateczniku* *siegniał*, *nigdyby* sie o tobie *Wojski* *nie dowiedział*. Mickiewicz (Krasnowolski 263) – *żeby* co *było*. *toby* *mój* *mąż* *najpierwszy* *wiedział*. Sienkiewicz (Krasnowolski 263) – i dr. – *Rijetki* *su* *primjeri* *kao* *ovaj*: *śmierć* *tylko* *mogłaby* *mię* *zatrzymać*. Krasnowolski 201.

b) *Kondic. obično ne stoji iza negacije, koja stoji ispred partic.* Na pr.: *sodzy sirocze y cychemu, isz bi wocy ne smal* wiszicz se czlowek na zemi. Ps. flor. 9.41 – *Radziwill-by* się *nie miał* na co *ośmielić*? Sienkiewicz (Krasnowolski 201) – *któżby* *nie* *usłuchał* tak *rozumnego* *do radźcy*? Krasnowolski 201 – *gdybyš* pan *widział*, *nie* *mówilbyš*. Košutić 67 – i dr. – *Kako* *se* *iz* *pomenutih* *primjera* *vidi*, *negacija* *ne* *dolazi* *pred* *kondic. ni* u *glavnim* *rečenicama*. *kako* *dolazi* *u* *staroslov. jeziku* *i* *u* *nas*.

c) *Kondic. dolazi često već u starom polj. jeziku na početku rečenice.* Na pr.: *jensze* *powiszasz* *me* . . . *bich* *wipowędzal* *yszitco* *chwalene* *twoie*. Ps. flor. 11.13 – *sedzi* *we* *sericzi* *s* *ogatimi* *w* *taynczach*, *by* *wbil* *przewinnego*. Ps. flor. 9.29 – *bi* *ne* *zpomnal* *w* *bogich*. Ps. flor. 9.34 – *bichø* *ne* *bili* *iaco* *oczczowe* *gich*. Ps. flor. 77.10 – *otewroczy* *oczy* *moy*, *bysta* *ne* *wydzely* *proznoczy*. Ps. flor. 118.37 – *y* *prossø* . . . *bi* *me* *raczil* *rosdrzessicz*. Nehring, Sprachd. 243 (g. 1375) – *by* *waszy* *balwanowy* *bogowy* *byly*. Nehring, Sprachd. 254 (g. 1420) – *przykazał* *im*, *by* (= *aby*) *pracowali*. Košutić 166 – i dr. – *U* *svim* *takim* *primjerima* *stoji* *kandic. sam* *na* *početku* *mjesto* *u* *svezi* *s* *kojim* *veznikom*.

E. Glagolske enklitike s drugima

Glag. e. dolaze i u polj. jeziku iza enklitičnih partikula, a ispred zamjeničnih e. Na pr.: *Czostom si* ne gneual mich grzechow. Nehring, Sprachd. 243 (g. 1375) – *Czostm sse* gich dopuscil. Nehring, Sprachd. 243 (g. 1375) – *czemuś mie* opuścil? Nehring, Sprachd. 300 (g. 1488) – i dr.

Dat. etički može doći ispred glag. en., na pr.: *kakoczby* (= kako-ć-by) ony na themtho svecze medzy xpiami bydliez mely. Nehring, Sprachd. 251 (oko g. 1420) – *jaciem* ten jest, ktorego tak pilno szukacie. Nehring, Sprachd. 297 (g. 1488) – i dr.

Što se pored primjera kao: a do brata tego gystego krola *szø go* ony bily przynedly. Nehring, Sprachd. 252 (oko g. 1420) – a *cdisz wøcz ony szø mu* tho byly wczynily. Nehring, Sprachd. 252 (g. 1420) – tedy *wøcz* pothem ony *szø gy* bily szozoly. Nehring, Sprachd. 252 (g. 1420) – i dr. nalazimo na pr.: tedi *go szø* pitali. Nehring, Sprachd. 246 (g. 1395) –, to je zato, što tu *są* nije enklitika, pa je *go* moglo doći prije *są*. No *są* nije enklitika ni u primjeru: a do brata tego gystego krola *szø go* ony bily przynedly. Nehring, Sprachd. 252 (oko g. 1420) –, nego se tu enklitika prislonila na ortotonički oblik *są*, kao što se enklitika *się* prislonila na ortotonički oblik *jest* u ovome primjeru: tedy *wøcz* tentho gisty krol *gest szø* byl nan rozgneual. Nehring, Sprachd. 252 (oko g. 1420).

F. Enklitike rastavljene u istoj rečenici

Nadu li se dvije ili tri e. u istoj rečenici, namjeste se obično zajedno, na pr.: bo *bi me* bil pocelol neprzyaczel moy. Ps. flor. 54.12 – *cobym* był za krewniak, *żebym cię* nie miał ratować? Sienkiewicz. No ima primjera, gdje su e. i rastavljene, na pr.: tu *mi* o dzieciach *śladko się* marzyło. Krasnowolski 127.

7. NAMJEŠTAJ ENKLITIKĀ U ČEŠKOM JEZIKU

Namještaj je enklitikā i u češkom jeziku veoma slobodan, no enklitike u češ. jeziku nemaju ipak toliko snage za rastavljanje tijesno povezanih riječi, koliko je imaju u našem jeziku. Rijetki su zato primjeri, kao što je ovaj: ani vždy zalévaji, *když se kolivěk* vzechce. Hus, Postila 200. U češkom jeziku može enklitika doći daleko prema početku rečenice, i u Husa dolazi enklitika češće prema početku rečenice nego prema kraju rečenice, no u današnjih čeških pisaca dolazi enklitika nešto češće prema kraju rečenice. U Husa nalazimo na pr.: aby *se židóv nebáli*, a jeho *se*, že k nim prišel pozdě, *nelehali*, a aby *ho* poznali. Postila 156 – a že je (ak. pl.) jako pán a mistr *prvé spravoval*. Postila 156 – neb *sem již prodílil*. Postila 165 – ja *tě* do pekla *pošli*. Postila 163 – že *se*

najprvé ukázal Mari Magdaléně. Postila 156 – když sú *ho* učedníci jini v koši přes zed' spustili. Postila 172 – jakož *sem* jinde v knihach latinských o cierkvi svatě o tom *psal*. Postila 175 – a oni by *sě* byli po jeho vstúpení posty, modlitbami a svatým míšením *nesposobili*. Postila 184 – a tak lépe jest apoštolu bylo, že *ho* v tom böh *neuslyšal*. Postila 193 – i dr. pored; a když ty věci *sě počnú*. Postila 8 – že své milé materi najprvé *sě ukázal*. Postila 156 – když biechu *sě* učedníci *sešli*. Postila 156 – jenž ve dne byly sú *sě rozběhli*. Postila 156 – aby od židův *sě vystřihli*. Postila 156 – v tom věříme, že od boha *si vyšel*. Postila 188 – neb tiem více člověk od nebeského milování *sě odchyluje*, čím více v zemských věcech *sě kochá*. Postila 209 – i dr. – No u Husa ima i podosta primjerā, gdje se enklitika nalazi na kraju rečenice, gdje bi je današnji pisci metnuli naprijed; na pr.: lid tvój a biskupové tvoji dali sú *mi tě*. Postila 79 – ali já poznal *sem ho*. Postila 116 – aby poznali *ho*. Postila 156 (i: a aby *ho* poznali. Postila 156) – protož jistě měl si i ty smilovati *sě*. Postila 388 – i dr. – Dosta ima u Husa i takih primjerā, gdje se enklitika odvaža od glagola prema početku rečenice, ali ipak ne tako daleko, dokle bi mogla; na pr.: též nemóž *ho* ani hriechův ani muk *zbaviti*. Postila 161 – že by on najlépe *sě* potom hodil otcí. Postila 172 – a tak sú ti vlcie *sě* s najemníky rozmnožili. Postila 170 i dr.

U namještaju enklitikā u češkom i u našem jeziku imaju dvije osobite razlike, i to: 1) od zamjeničnih enklitikā najača je u češ. jeziku *e. se* i zato *se* dolazi i ispred dat. *mi, ti, si, ...*, gen. *ho* itd. Takav se namještaj nalazi već u Husa; na pr.: dotekl *sě ho*, rka. Postila 41 – ani by *sě ho* dotekl. Postila 164 – aby již *sě ho* varoval. Postila 202 – pored; jenž sú *mu sě* vždy protivili. Postila 1. – Danas *e. se* dolazi uvijek ispred ostalih zamjeničnih *e.*; na pr.: *zdá se mi; líbí se mi*. Gebauer, Mluvnice³ 271 – ke komu štěstí jede, dobre *se mu* vede. Gebauer, Mluvnice³ 195 – bojím *se ho*. Gebauer, Mluvnice³ 91 – prijdou lepší časové, ale kdo *se jích* dočká. Gebauer, Mluvnice³ 192 – i dr. – Isti se namještaj nalazi i u slovenskom jeziku a kako se može protumačiti, rekao sam naprijed (v. str. 125). – 2) u češkom su jeziku kao i u našem glagolske *e. jače* od zamjeničnih *e.*, te zato dolaze ispred ovih; no u nas ipak glag. *e. je* dolazi iza zamjeničnih, a u češ. jeziku dolazi i *je* ispred zamjeničnih *e.*, na pr.: *to je mi* vhod. Gebauer, Mluvnice³ 183 – vřecko *je mu* špatně. Gebauer, Mluvnice³ 183 – i dr.

Evo sad, što treba napose reći o namještaju enklitika u češkom jeziku.

A. Enklitična partikula *li*

E. li dolazi ispred svih drugih *e.*, obično iza prve naglašene riječi; na pr.: *i nezdá li-t' sě* dobrý pastýř. Hus. Postila 176.

B. Zamjenične enklitike

K onom, što sam već rekao o namještaju e. se, treba dodati, da etički dativ dolazi ipak ispred se; ispor. na pr.: i nezdá li-t' sě dobrý pastýř. Hus, Postila 176 – pored zdá se mi (obično).

C. Glagolske enklitike

1. (j)sem...

a) Kao što (j)sem može biti ortotonički i enklitički oblik, tako može biti i 3. l. sg. je i ortotonički⁵⁶ i enklitički oblik, i zato se može razumjeti, kako je stoji u primjerima, kao što je ovaj: město, v němž bydlíme, je těsné. Gebauer, Mluvnice³ 198.

b) U češ. jeziku dolazi (j)sem ispred ili poslije partic. na -l s negacijom, te se govori na pr.: já jsem nemluvil – ili: nemluvil jsem.⁵⁷ U prvom slučaju nije red jsem nemluvil nikakav germanizam. Takav se red nalazi i u polj. jeziku; ispor. na pr.: jam nie mówil – ili: nie mówil-em. Pomenuti red riječi treba tumačiti ovako: i u češ. i u polj. jeziku izostavlja se obično kopula u 3. l. sg., te se govori na pr.: češ. on mluvil – i polj. on mówil. Prema takima se onda primjerima govori i zanimjano na pr.: češ. on nemluvil – i polj. on nie mówil, i prema takim je primjerima negacija ne tješnje prionula uz particip. te se onda govori i na pr.: češ. já jsem nemluvil – i polj. jam nie mówil – ili: nemluvil jsem – i: nie mówilem. Da je tako tumačenje opravdano, potvrđuje i to, što se i u češ. i polj. jeziku izgubio nekadašnji zanimjani prez. něsm.⁵⁸ te se danas govori češ. nejsem prema jsm i polj. nie jestem.

c) Kao što se u polj. jeziku govori na pr.: bom ciekawa jest nad miarę (mjesto: bo jestem ...) (v. naprijed), tako se i u češkim narječjima govori já (j)sem je, na pr.: už sem ja je opuštěny. Gebauer, Hist. mluvnice III, 2, 419/20.

2. Kondic. bych

a) Kondic. dolazi i u češ. jeziku ispred ili iza zanimjkanoga partic. na -l, a ne veže se s negacijom; na aby sě židův nebáli. Hus, Postila 156 – riekate: bychome byli za těch dní našich otcův, nebyli bychom jich tovariše. Gebauer, Hist. mluvnice III, 2, 431 – i dr.

⁵⁶ Ispor. u Husa na pr.: jenž je nemohl mieti krápě vody. Postila 82.

⁵⁷ – i: nenalezl sem tak veliké viery. Postila 51.

⁵⁸ Prema nekadašnjem *něsmě i našem nijesam trebalo bi da imamo u češ. jeziku *nīsem (ispor. češ. nítiti; hs. nijētiti).

b) Kondic. može stajati i na početku zavisne rečenice (kao u polj. jeziku); na pr.: mnićhu, *by* ducha vidčli. Hus, Postila 144 – *byste* milovali mč, radovali *byste* se jistě. Hus, Postila 207 – *by* t' nejměl viny na sobě, newodili bychomy jeho k tobě. Gebauer, Hist. mluvnice III, 2, 430/1 – *by* osla vedl do Paríže, komoň z něho nebude. Gebauer, Mluvnic³ 295 – i dr. – U svim takim primjerima stoji kondic. sam mjesto u svezi s kojim veznikom, i zato može biti na početku rečenice.

D. Glagolske enklitike sa zamjeničnim e.

Rekao sam već, da i u češ. jeziku glagolske e. dolaze ispred zamjeničnih e. Tako nalazimo u Husa na pr.: a naplnili *sú* je až do vrchu. Postila 33 – a nepoznali *ste* ho. Postila 116 – i lekly *sú* sč. Postila 133 – i kto *by* je (ak. pl.) z nás zčtel. Postila 169 – i dr. – Ipak glagolska e. stoji iza zamjenične, i to u ova dva slučaja:

a) iza etičkoga dativa, na pr.: neboj se, vždyt' *jsem* s tebou. Gebauer, Mluvnic³ 192 – i dr.;

b) pokraćeni prez. s (= si, jsi) stoji iza zamjenične enklitike, na pr.: co *sís* nadrobil, vyjez. Gebauer, Mluvnic³ 195 – ty *ses* modlil. Gebauer, Mluvnic³ 163 – i dr. – Na te su primjere nalik ovi: nemučil *by* *ses*, netrálil *by* *ses*, proč *by* *ses* nepokořil, ty *by* *se* s' divil, ty *by* *si* s' ublížil i dr. Gebauer, Hist. mluvnice III, 2, 430. U tim primjerima imamo 2. l. kondic. *by*, kojem je prema primjerima kao *nemučil si se* ili *nemučil ses*, pristupio pomoćni glagol *si* (s): kao što pomoćni glagol *sam* pristupa i u nas kondicionalu, te se govori *bisan* došao. *bisi* došao i dr. prema *došao sam*, *došao si* itd. (v. naprijed str. 122). Da je u pomenutim češ. primjerima doista *si* (s) pristupilo kondicionalu *by*, može se posve pouzdano tvrditi, jer ima dosta potvrda za kondic. *bysi*: ispor. na pr.: *aby* *gfy* nezanepráždnoval, *kdybyfy* mínil, *aby* *fy* se radovala, i dr. Gebauer, Hist. mluvnice III, 2, 430.

E. Enklitike postavljene u istoj rečenici

Nadu li se u istoj rečenici dvije ili tri e. stoje obično jedna do druge, ali ima dosta primjerā, gdje su rastavljene. Tako u Husa nalazimo na pr.: že *si* viděl *mě*, Tomáši, uvěřil *si*. Postila 164 – neb *vy* *mě* milovali *ste*, a věřili *ste*, že od boha sem vyšel. Postila 188 – a tak *sú* ti vleie *sě* s najemníky rozmnožili. Postila 170 – protož jistě měl *si* i ty smilovati *se*. Postila 388 – což *by* jeho očima *sě* nelíbilo. Postila 209 – i dr.

F. Iza koje riječi može stajati enklitika

U češ. jeziku može e. se doći i za veznika *a*; na pr.: prostredí, v němž vznikal *a* se rozvijel epos. Máchal, Časopis pro moderní filol. III, str. 98.

U Husa nalazimo i ovakav primjer: neb ukazuje oteč, i ducha svatého, *i sě* syna božieho. Postila 187. no tu ne stoji enklitika sě iza veznika i nego ortotonički ak. sing. kao u staroslov. jeziku u primjerima kao: *iny estь српашь, da српаеть i sę* (: . . . σωαάτω εαυτού). Luc. 23.35 Asem. Zogr. Mar. – Tako u Husa dolazi sě i na početku rečenice; na pr.: sě i lid svodic. Postila 185, otkud se vidi, da je sě i ortotonički oblik.

8. NAMJEŠTAJ ENKLITIKÁ U LUŽIČKOM SRPSKOM JEZIKU⁵⁹

U namještaju enklitikā prislanja se luž. srpski jezik na češki jezik, jer i u luž. srp. jeziku enklitika sě (so) dolazi ispred drugih zamjeničnih e.; na pr.: *tón so mi* lubi. Berneker 89. Tako i glagolska e. je dolazi i u luž. srp. jeziku kao u češ. jeziku ispred zamjeničnih e.; na pr.: *welk je mi wójnu pšipowedł*. Berneker 89.

U luž. srp. jeziku može enklitički oblik doći mjesto duljega (kao u bugarskom jeziku); na pr.: *mi je so hišće wele hóre šlo*. Berneker 89.

IV. ENKLITIKE U AKCENATSKOM POGLEDU

I. Kako enklitika s riječju, na koju se naslanja, čini jednu govornu cjelinu, to je obično i ta cjelina podložna istim akcenatskim zakonima kao i druge nesastavljene cjeline. Tako na pr. u nas ima mnogo govora, gdje se govori na pr. *doněsi* pored *donesite*. Kad pak na 2. l. sg. *donesi* prione enklitika, onda se govori i *donesi*, na pr. *donesi mi*, jer je *donesi* + *mi* taka govorna cjelina, kako je *donesite*. – Tako ima i slov. govora, gdje se prema imper. *nesita, tepěmo, ženite* govori: *nesi me, tepi ga, ženi se* (v. Murko I, 13).

Tako se i u polj. narodnom govoru enklitika s prednjom riječju sastavlja u taku cjelinu, koja je podložna poljskom akcenatskom zakonu, po kome je drugi slog naglašen, te se pored: *czytalem, widzialem, chodzilem* itd. govori i: *czytališmy, widzielišmy, chodziliście* itd. prema književnom *czytaliśmy, widzieliśmy, chodziliście* itd. Tako se u poljskom narodnom govoru čuje i na pr.: *godzién-eś* (= *godęneś*) prema književnom *godzien-eś* itd.

⁵⁹ Riječima »lužički srpski jezik« zovem srpski jezik, koji se govori u Gornjoj i Donjoj »Lužici«. Zvati taj jezik samo »lužički« ne čini mi se opravdano, jer je »lužički« samo geografički naziv, a jeziku se ne daje ime prema geografičkim nazivima nego prema narodnom imenu. Budući da se slavenski narod u G. i D. Lužici zove *Srbi*, treba i jezik toga naroda zvati srpski. No kako bismo tako za dva jezika imali jednako ime, to možemo doskočiti nepravilici, kažemo li lužički srpski.

U bugar. jeziku ima dijalekata, u kojima se akcenat u riječima tipa *měso* i *něbo* (iskonski $\grave{}$ i $\acute{}$) premješta, te se govori *месó* i *небѣ*. Prema tome se jednako govori i *градѣт(ѣ)* prema *град(ѣ)* jer od *градѣ* + *тѣ* postaje dvosložna riječ tipa *měso* pored *нрѣѣт(ѣ)* (ispor. hs. *grād* i *prāg*).

2. U nas u književnom govoru dobiva proklitika ispred enklitike akcenat $\acute{}$, na pr.: rekao je, *dā će doći* – prema: dobro bi bilo, *da dōdē* (ili: *dā dōdē*), no u govorima ima razlika. Tako sam ja u Posavini zabilježio i ovakih primjera: *kāžē dā će dōc* – kaže, *da cē ga odvest*, *da mī tī je* salomiti grane i dr. Tako sam u Posavini zabilježio i: *kō je, ko cē*, *tko tē je, šta jē, šta cē mu, što tī ću* i dr. (v. više takih primjera u mojoj radnji »Današnji posavski govor« u »Radu« 196., 166/1).

3. Mi imamo u književnom govoru na pr.: *nā me, zā te, ū se* i dr., ali tu akcenat $\acute{}$ ne postaje zacijsko u svezi prijedlog + enklitika *me, te, se*. Primjeri kao: *na me, za te* potječu još iz praslav. vremena, kad su ak. *mę, tę* bili ortotonički oblici, kako su u nekim prilikama još i u staroslov. jeziku. Prema književnom akcentu kao *nā me* govori se u čakav. narječju i *nā me* (na pr. u Bakru), a u Posavini obično *nā me*. Ponajprije treba reći, zašto je *nā* u svezi sa *me, te, se*. Ja mislim, da bi *nā* moglo biti iz velike starine. Nekad je bilo *nā*, ali to se *nā* u primjerima kao: **nā selō* moralo pokratiti, i iz takih se primjera moglo *na* generalizirati, te se danas govori i na pr. *nā grād*, premda je nekad moglo biti **nā gōrd*, koje bi po zakonu moglo dati **nā grād* (ispor. na pr. *pītā* od *pītā*: rus. пытаетъ). Tako je nekad bilo po svoj prilici i **nā mē* (ovdje mi $\acute{}$ znači uopće dugi akcenat bez naznake akcensatske kvalitete), prema čemu se *nā* moglo sačuvati. Sveza **nā mē* odgovara sasvim složnim riječima kao *nālōg*. Prema primjerima kao *nā me, zā te* i dr. moglo je onda nastati i *pō me, ū me* itd. Ovdje ću samo spomenuti, da se prema različnom akcentu kao *nā me, nā me* i *nā me* nalazi i različan akcenat u imenica kao *nālog*, jer sam u čakavskom narječju zabilježio na pr. i *nārod*: knjiž. *nārod* i u Posavini *zāton*: knjiž. *zāton* i dr., no zadatak ove radnje nije da tumači take razlike.